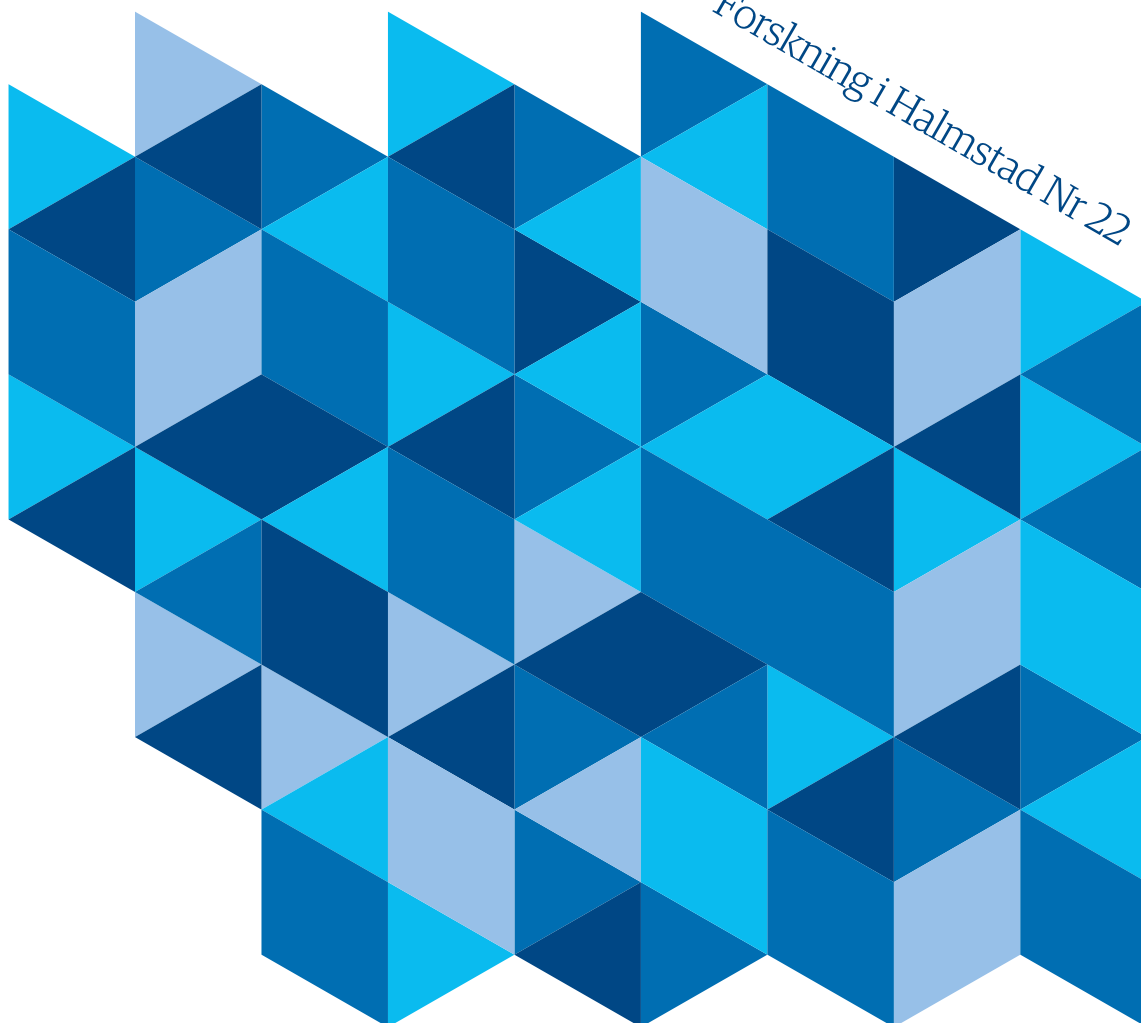

Forskning i Halmstad Nr 22

Vad kultur gör

Om kultur, möten, förväntningar och
förändring inom äldreomsorg

Kristina Gustafsson

Vad kultur gör

Om kultur, möten, förväntningar och förändring inom äldreomsorg

Kristina Gustafsson

Vad kultur gör. Om kultur, möten, förväntningar och förändring inom äldreomsorg

© Kristina Gustafsson

ISBN 978-91-87045-19-6

E-publicerad 2015

Halmstad University Press, 2015 | www.hh.se/hup

Förord

Den här forskningsrapporten handlar om betydelsen av kultur i äldreomsorgen. En central fråga som vuxit fram under skrivandet är vad som sker i mötet mellan kultursektor och äldreomsorg och hur villkoren för mötet ser ut. Att genomföra denna studie har i sig inneburit många möten med kulturarbetare, personal och politiker inom äldreomsorg samt ett stort antal personer som arbetar med liknande frågor både praktiskt och vetenskapligt runt om i landet. Till alla er vill jag rikta ett stort tack. Framför allt vill jag tacka Martin Odd, Mia Lundqvist, Halim Koshi och Björn Lind på Hallands bildningsförbund och Mikael Sarge och Eva Nyhammar på Region Hallands kulturförvaltning för allt stöd på vägen. Tack särskilt Martin och Mikael för att ni läst och kommenterat mina utkast på rapporttext i olika stadier. Jag ser er som mina viktigaste kritiker. I ett tidigt stadium i rapportskrivandet fick jag även god hjälp av forskarkollegorna Catrine Brödje och Kerstin Gynnerstedt. Tack för värdefulla kommentarer på mitt manus utifrån era gedigna kunskaper inom kulturvetenskap, socialt arbete och äldreomsorg. Varmt tack till all personal och politiker i Hallands sex kommuner för positivt mottagande och all tid ni delade med er av. Jag vill också tacka Tua Stenström på Kulturrådet som på olika sätt visat engagemang i detta projekt och bidragit med att sätta in det i ett större samhälleligt sammanhang som tycks vara fyllt av oändliga möjligheter. Slutligen tack till forskningsnämnden vid högskolan i Halmstad och förlaget Halmstad University Press som sörgt för sakkunniggranskning och publicering av rapporten.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	8
Bakgrund.....	8
Kulturpolitik – lite historik.....	9
Studiens upplägg och syfte.....	11
Kultur och omsorg – begreppsdefinitioner.....	12
Metod och material.....	13
Teori.....	14
Disposition.....	15
Del 1 Arenan.....	17
Äldreomsorg.....	17
Socialpolitik.....	18
En växande åldrande befolkning.....	19
Individualisering och självbestämmande.....	20
Kultur: Vad, varför, när, hur, för vem och av vem?.....	22
Organisering av äldreomsorg.....	24
Organisering av förebyggande verksamheter.....	24
”Bara fantasin sätter gränser”.....	25
Organisering av omvårdande verksamheter.....	26
Organisatoriska begränsningar.....	28
Arenor där skilda förväntningar möts och förhandlas.....	31
Del 2 Möten.....	35
Kulturarbete.....	35
Kultur: Intervention eller underhållning.....	36
Kulturens demokratiska och subversiva kraft.....	38
Ledning.....	40
Högre status åt det egna arbetet.....	40
Vikten av att få göra gott.....	42
Förändrat omsorgsarbete.....	45
Omsorgsarbete.....	46
”Världens bästa jobb”.....	46
”Wonder nurses”.....	48
Att skapa en meningsfull vardag.....	49
Vad gör kultur? Möten, förväntningar och förändring.....	53
”Kulturen revisited”.....	56
Funderingar framåt.....	58
Referenser.....	60

Sammanfattning

Syftet med studien *Vad kultur gör. Om kultur, möten, förväntningar och förändringar inom äldreomsorg* är att undersöka vad människor verksamma inom äldreomsorg, chefer, kulturutövare, personal och politiker, gör med kultur, och vad kultur gör med dem och med organisationerna de verkar i. Studien har genomförts i samarbete mellan Region Hallands Kulturförvaltning, Hallands bildningsförbund och Högskolan i Halmstad och har finansierats av Kulturrådet och Region Halland. Studien har genomförts i Hallands sex kommuner. Den metod som använts är etnografisk och består av intervjuer med politiker och personal på olika nivåer inom äldreomsorgen samt observationer och skriftligt material. Kultur syftar på människors estetiska yttringar, både skapandet och åtnjutandet av exempelvis konst, litteratur, teater, dans och musik. Äldreomsorg syftar på de insatser och verksamheter som finns i kommunerna. Dessa har delats in i förebyggande verksamheter som är öppna för alla äldre (som uppnått pensionsålder) och omvårdande verksamhet som omfattar de äldre som har fått sina vård- och omsorgsbehov biståndsbedömda i form av hemtjänst eller på ett särskilt vårdboende. Nedan följer en sammanfattning som återger de viktigaste resultaten. En mer utförlig sammanfattning och diskussion om studiens resultat finns i rapportens avslutande kapitel *Vad gör kultur? Möten, förväntningar och förändring*.

1. Socialpolitik

Socialpolitikerna i Hallands sex kommuner lyfter fram två utmaningar inom äldreomsorg. Den ena är att hantera en växande åldrande befolkningen och problemet med isolering och ensamhet. Den andra handlar om att förändra omsorgens attityder och föreställningar om äldre. Politikerna betonar att all omsorg ska vila på en människosyn som handlar om respekt för den enskilde individens självbestämmande och att omsorgen ska utgå från kundfokus. Det sistnämnda gör att i frågan om kultur blir det kunden som avgör om äldreomsorgen ska erbjuda kultur eller inte. Politikerna menar att kultur kan bidra till omsorgen om äldre främst inom de förebyggande verksamheterna. Kultur kan till exempel vara ett sätt att skapa njutning, intellektuell utmaning, gemenskap och mening. På det sättet sammanfaller kultur med det som står i Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) 5 kap. 4 § och med grunderna för vad hälsa handlar om, nämligen känsla av sammanhang och mening. Kultur verkar således förebyggande och salutogent. I de omvårdande verksamheterna lyfter de fram att kultursektorns mål att kultur är en rättighet för alla spelar en viktig roll för attitydpåverkan och synen på de äldre. En aktiv kulturpolitik som också omfattar äldre inom de omvårdande verksamheterna och som har svårt att ta del av kultur kan leda till normalisering och inkludering av äldre.

2. Ledning och organisering

Chefer inom äldreomsorgen på förvaltnings- och enhetsnivå knyter an till det socialpolitikerna tagit upp. Även de betonar vikten av att alltid utgå från vad den enskilde äldre vill. I förebyggande verksamhet ser de en möjlighet att höja dess status genom att deras arbetssätt kan få stöttning av kulturarbetets metoder och kompetens samt av forskning om kulturens betydelse för hälsa, mening och välbefinnande. Inom förebyggande verksamhet finns vidare goda möjligheter att arbeta med kultur. Samtidigt brottas de förebyggande verksamheterna med frågor om logistik och hur man ska nå alla äldre och i vilken utsträckning man kan integrera personal i kulturaktiviteter som kanske inte alla "kunder" vill eller kan ta del av. Cheferna anser att kultur i omsorgsarbetet för med sig värden som handlar om att personalen får tillfälle att bryta slentrianmässiga arbetsmönster. Genomförandet av aktiviteter med omsorgstagaren leder till nya relationer och kan påverka synen på de äldre. Personalen får dessutom lära sig nya saker på betald arbetstid. Allt detta utgör viktiga delar i omsorgsarbetet som ytterst handlar om att få göra gott samt att omsorgen har ett upp-

drag att skapa förutsättningar för ett socialt innehåll. Hinder och begränsningar återfinns främst i den enskilde äldres vilja. Vill den äldre inte ta del av kultur så behöver den inte och frågan är då om omsorgen ska lägga resurser på det. En annan begränsning finns i regler, rutiner och en omsorg som bygger på scheman som kan vara svåra att flytta på. Till det kommer en utbredd uppfattning bland personal om vad som är riktigt arbete och som av cheferna benämns ”duktig husmorstänk” och som inte omfattar kulturaktiviteter. Slutligen lyfter cheferna frågan om vad det är för aktiviteter som är möjliga med tanke på att de äldre som erhåller omsorgsinsatser ofta är både fysiskt och psykiskt nedsatta och inte orkar så mycket.

3. Omsorgsarbete

Personal inom förebyggande verksamhet menar att de kan och redan arbetar med kultur och att det egentligen inte finns någon annan begränsning än vad de äldre själva vill. Inom de omvårdande verksamheterna menar omsorgspersonalen att de redan har ett omfattande arbete som rymmer många moment och snäva tidsscheman och att de riskerar att bli ett slags alltiallo om de även ska börja arbeta med kultur. Samtidigt förklarar de att genom att delta i kulturaktiviteter tillsammans med omsorgstagarna ges de möjlighet att se de äldre och att själva bli sedda på nya sätt. De menar att kulturaktiviteter bidrar till att skapa jämlikhet i relationen till omsorgstagaren genom att de gör saker som båda kan eller inte kan i lika stor utsträckning. Det är vidare aktiviteter som ligger utanför kroppen och dess intima integritetskrävande zon och på det sättet utgör de en neutral arena. Kultur i vardagen är också ett sätt att skapa ett hem och en normal vardag där man inte bara städar, tvättar, sköter hygien och äter, utan också skapar, pysslar, lyssnar på musik och gör roliga saker.

4. Kulturrelativism

Inom äldreomsorgen finns förväntningar på kultur och en tro på att det kan göra något bra. Utgångspunkten i att det alltid är vad den enskilde äldre vill som ska vara avgörande för val av socialt innehåll och aktiviteter leder samtidigt till kulturrelativism. Det betyder att kultur kan omfatta allt från bingo, boule och Svenska kyrkans gudstjänst till fotboll, whiskyprovning eller målarstund. Vidare bör kulturaktiviteter vara anpassade efter de äldres behov och möjligheter och omsorgen talar om kultur i det lilla. Det betyder att kulturaktiviteter inte får ta lång tid, inte omfatta för stora insatser, inte kosta för mycket så att alla äldre ska kunna delta.

5. Kulturarbete

Kulturarbetarna betonar att de ser sina aktiviteter som en möjlighet till förändring. De vill att deras kulturaktiviteter ska få deltagarna, de äldre, anhöriga, chefer inom omsorgen och övrig personal att lära sig nya saker, se världen med nya ögon, växa och utvecklas samt lägga grund för jämlikhet och demokratiska värden. De betonar också kulturaktiviteters betydelse för hälsa med hänvisning till framför allt medicinsk och folkhälsovetenskaplig forskning. Ur kulturarbetarnas synvinkel är kulturaktiviteter inte främst underhållning och de vill inte vara tillfälliga gäster inom omsorgen. Kulturaktiviteterna som ofta inbegriper att personal och anhöriga också deltar samt att aktiviteterna sker upprepade gånger över tid ses som kulturella interventioner. Inom äldreomsorg betyder intervention just insatser som genomförs i syfte att ingripa, förändra och förbättra situationen för någon.

6. Ömsesidighet och förhandling

Ambitionsnivån och beskrivningarna av vad kultur gör i punkterna ovan samt vad omsorg respektive kultursektor förväntar sig utgör grunden för mötet. Studien visar att det finns både möjligheter och hinder som behöver förhandlas om. Det kan vara invecklat med tanke på den status de två sektorerna har i samhället och i termer av prioriterade områden i kommunerna. Några viktiga punkter att ta hänsyn till som kommit fram i studien är:

- En grundläggande respekt för varandras skilda verksamheter, kompetenser och mandat. Det handlar om viljan att lära av varandra istället för att ”vi” ska lära ”dom”.
- Att ta ställning till frågan om resurser, vad kostar kultur och vem ska betala?
- Att ta ställning till vem som har ansvaret för de äldre i samband med ”intervention”. Här krävs ett gott samarbete mellan personal och kulturarbetare.
- Att ta ställning till vilket utrymme i organisering av äldreomsorg som kulturaktiviteter ska få. Ska personal vara med, hur mycket tid ska avsättas, i vilken utsträckning ska det prioriteras framför andra aktiviteter t ex medicinering, städning osv?

7. Kulturens värde

Ett tema som går genom studien handlar om värdet av kultur. Kultur beskrivs bidra till glädje, njutning och välbefinnande. Det ges en medicinsk och terapeutisk funktion och därmed anses det viktigt för människors hälsa. När perspektivet riktas mot organisation och arbete inom omsorgen tillkommer dock ytterligare värden som handlar om att utmana och rucka på det för givet tagna och slentrianmässiga. Viktigt är också att kultur inte bara är roligt och hälsofrämjande. Det kan vara arbetsamt, väcka svåra minnen och känslor och det är med hänvisning till det som samarbetet mellan dem som arbetar inom omsorg och kulturarbetare blir avgörande om kultur ska få funktionen som interventioner.

8. Normalisering och inkludering

I rapportens slutdiskussion reflekterar forskaren över just kulturens värde och vikten av att fundera över vilket ingångsvärde som dominerar. Det finns en risk med att lägga för stor vikt vid kultur och hälsa och istället bör det värde som socialpolitikerna berör och som också är grunden för kulturrådets satsning på äldre ges företräde, nämligen att kultur är en rättighet för alla. Utifrån ett sådant perspektiv handlar tillgängliggörandet och erbjudandet av kultur för äldre om normalisering och inkludering. Kultur blir således en rättighet för alla oavsett vad det har för ”effekt”. Det är en viktig slutsats som ytterst handlar om synen på äldre. Ska de betraktas som presumtiva vårdtagare eller som medborgare?

Inledning

–Det är ju synd att förstöra det här fina pappret, mumlar Egon. En kvart senare har han utifrån instruktioner från konstnären, gjort en bild med hjälp av en garntåt och akvarellkritor. Konstnären nappar åt sig hans bild och når upp den på anslagstavlan så att alla kan se den. ”Alla” är i detta sammanhang tre herrar som deltar i dagverksamhet, en dam som bor på särskilt boende samt personal från dagverksamhet, särskilt boende, boendets chef och en dam från frivilligverksamheten. Allt som allt 12 personer med konstnären och mig själv (forskaren) inräknat. Konstnären betraktar Egons bild och vänder sig till oss andra och frågar: – Vad ser ni? –Jag ser nästan alltid ansikten, tillägger hon. –En fisk, säger någon. –Det är en hjärna, säger en annan. Konstnären plockar ned bilden, vänder på den och sätter upp den på nytt. –En hjärna? funderar hon. Bilden domineras av ett stort ovalt lila fält där konturen av garntåten kan anas. –Ja, det är en hjärna, upprepar hon. Runt det lila fältet har Egon lagt kraftig gul färg. –Om jag ställde ut denna på vernissage kanske jag skulle kalla den för Ljushuvud, säger konstnären. –Titta det till och med brinner i kanten, säger Egon och pekar på ett litet fält med orange. Konstnären skrattar och säger: –Se vad det går att göra med en bild och vad det går att styra tanken när vi tolkar genom att ge verket ett namn. Att namnge är ett sätt att leda, väcka tankar och att få betraktaren att fundera. Efter den slutsatsen gör konstnären samma sak med ett par andra bilder. Det blir mycket skratt och även förvåning över vad vi lyckats skapa på bara några få minuter. På vägen ut efter målarstunden händer det som konstnären berättat för mig om. Ett mål med målarstunderna är att hon vill få dem som deltar att också se på sin omgivning med nya ögon. Att de ska kunna se på färger, former och inte minst den konst som finns, hemma och i offentliga miljöer. Chefen går med oss ut och plötsligt börjar han att tala om konsten som hänger i entrén. –Den måste komma fram bättre, konstaterar han. När vi lämnar honom är han i färd med att mota bort en boksnurra som står placerad så att den delvis döljer en stor oljemålning.

Denna berättelse från en målarstund där en kulturarbetare, en konstnär, under ett par timmar, inklusive fika leder en grupp äldre och personal inom äldreomsorg är ett av många tillfällen som jag har dokumenterat under 2013 när jag forskat om kultur i äldreomsorgen. Berättelsen ger en inblick i vad kultur i äldreomsorg kan innebära både praktiskt i stunden och på sikt och inte bara för de äldre utan också för organisering, ledning och arbete inom omsorgen. Berättelsen skildrar vidare ett möte mellan kultursektorns mål, uppdrag och kompetens och äldreomsorgens motsvarigheter. Detta möte mellan kultursektorn och äldreomsorgen är utgångspunkten för denna studie som handlar om att förstå vad kultur betyder och får för konsekvenser för organisering, ledning och arbete inom äldreomsorgen.

Bakgrund

2011 fick Kulturrådet ett regeringsuppdrag att fördela medel till landsting och kommuner i syfte att främja äldre människors delaktighet i kulturlivet. Definitionen på äldre är de som är över 65 år och har uppnått pensionsålder (jfr Thelin, 2009). Uppdraget till Kulturrådet har sedan förnyats under 2012 och 2013. Denna kulturpolitiska satsning är ett sätt att tillgodose alla medborgares rätt till kultur och det faktum att äldre kan ha svårare att ta del av kulturutbud. Till detta övergripande skäl finns det ytterligare motiveringar som handlar om att:

ett aktivt och kulturellt rikt liv i ett socialt sammanhang ger positiva hälsoeffekter. Det bidrar till en ökad känsla av välbefinnande och meningsfullhet och kan även ha effekter på medicinering och vårdbehov (Kulturdepartementet, 2013)

Citatet ur regeringsbeslutet vittnar om en tilltro och höga förväntningar på kulturens betydelse för människors hälsa. I regeringsuppdraget fastslogs också att ett önskvärt utvecklingsområde var att regionalt och lokalt bygga upp och etablera strukturer för långsiktig samverkan mellan kulturliv och verksamheter riktade mot äldre. I region Halland fanns redan sedan länge ett etablerat samarbete mellan kulturliv och vård- och omsorgsverksamheter genom Hallands bildningsförbund. Bildningsförbundets uppdrag är att arbeta med kulturprogram riktade mot äldre och föreningslivet ”samt att öka kunskapen om kulturens betydelse för hälsan” (*Kultur & hälsa: kulturprogram för vården och föreningslivet*, 2014, s. 3). Med utgångspunkt i det skrevs en ansökan till Kulturrådets utlysning 2011 som ledde till att region Halland i samverkan med Hallands bildningsförbund fick medel för 2012 till mars 2014 och därmed möjlighet att vidareutveckla samverkan med äldreomsorgen genom insatser som går under namnet *Kultur för livet*. Insatserna innefattar flera olika verksamheter, bland annat *Måla för livet* som den inledande berättelsen är ett exempel på, men också *Sjunga för livet*, *När orden tar slut*, *Skriva för livet* samt *Levande utställningar*.

Insatserna liksom ansökan till Kulturrådet föregicks av en inventering av samtliga sex kommuners äldreomsorgsplaner i Halland för att se hur man formulerar sig om kulturens roll och betydelse i kommunens vård av äldre (*Måla för livet. Steg 1*, 2010). Inventeringen följdes sedan upp av att en modell ”för att konst och bildskapande ska kunna bli en resurs i halländsk äldreomsorg” arbetades fram (*Måla för livet. Steg 2*, 2012, s. 3). Inventeringen och modellen kom sedan att integreras och utvecklas vidare i *Kultur för livet*. Förutom att arbeta fram kulturinsatser i äldreomsorg handlade region Hallands och Hallands bildningsförbunds ansökan om *Kultur för livet* om att etablera samverkansavtal med Hallands sex kommuner, utveckla utbildning i kultur för personal inom äldreomsorg samt bidra med forskning på området. 2014 fick de ytterligare medel från Kulturrådet för att bland annat fortsätta med samarbetsavtalen, utbildningsfrågorna och även fortsatt forskning. Vad gäller utbildning av personal så har den hittills varit integrerad i insatserna *Måla för livet* och *Sjunga för livet*, genom att insatserna vänder sig både till personal och äldre samt innehåller pedagogiska delar.

Forskningsdelen förlades till sektionen för humaniora vid Högskolan i Halmstad som uppdragsforskning. Målet med forskningen var formulerad i ansökan till Kulturrådet: ”Syftet är att undersöka vilken effekt ökat kulturinslag får för organisation, arbetsledning, personal” (Region Halland. *Kultur för livet. Ansökan om bidrag: kultur för äldre* [opublicerat material]. Kulturrådet, 2011). Syftet motiverades med att befintlig forskning om kultur och hälsa fokuserat på de äldre och olika effekter som kulturinsatser i form av konst och musik har på de äldres funktioner och välbefinnande men inte vad kultur betyder för arbete och organisation inom äldreområdet. Studiens syfte kom därmed att handla om vad kulturpolitiska mål och satsningar kan betyda för ett socialpolitiskt område. Det ligger inte inom ramen för denna studie att närmare fördjupa de kulturpolitiska målen för kultur och hälsa, men det är samtidigt viktigt att ha en uppfattning om dem för att också kunna förstå det sammanhang som beskrivs i denna studie som genomförts år 2013.

Kulturpolitik – lite historik

”Kultur är inget stort politikområde. Statens utgifter för kultur är bara en dryg procent av statsbudgeten” (Beckman, 2008, s. 7). Med dessa ord inleder Svante Beckman en sammanställning och problemanalys av det kulturpolitiska området. Samtidigt, skriver han vidare, rymmer detta politiska fält många olikartade åtaganden och områden som inte helt slutgiltigt har avgränsats men som omfattar konstpolitik, mediepolitik, kulturarvspolitik, folkbildningspolitik samt högre utbildningar på kulturområdet och konstnärspolitik (Beckman, 2008, s. 7). Han konstaterar att ända sedan Gustav Vasas tid är det övergripande kulturpolitiska målet att genom offentliga åtgärder allmänt främja människors kulturliv. Regeringens uppdrag till Kulturrådet 2011 ska förstås i ljuset av detta. Det är en av många riktade insatser för att också nå grupper som annars riskerar att de inte får del av sina rättigheter till kultur. Kultur är nämligen en rättighet. Det fastslår Kulturrådet i en rad rapporter från tidigt 1980-tal om kulturprojekt inom vårdsektorn och i syn-

nerhet långvården (*Kultur i vården. En exempelsamling*, 1983; *Kultur i vården. Idéer och synpunkter*, 1984; *Kultur i vården. Utgångspunkter, organisation, resurser*, 1984).

I en jämförelse mellan skrivningarna i 1980-talets satsningar på kultur i vården och dagens satsning på kultur och hälsa går det att se att ideologi och människosyn förändrats. Då vände man sig till vården och organisationen och såg kultur som ett redskap som kunde förbättra vården. Idag vänder man sig till individen och kulturkonsumenten med visionen att denna ska kunna förbättra sin hälsa. Förändringen sammanfaller med en inom forskning väl analyserad ansvarsförskjutning från att vården tar hand om den enskilde till att den enskilde har ansvar för sig själv och sin egen hälsa (jfr Fioretos, 2009; Rose, 1999). 1983 var motivet för att kultur skulle in i vården följande:

Kultur är en rättighet för alla. Den inställningen är vägledande för kulturpolitiken. Att visats på vårdinstitution får alltså inte innebära att man går miste om möjligheterna att ta del av kultur. Tvärtom borde kanske målet vara att patienterna, och då främst inom långvården, erbjuds ett särskilt rikt utbud av kultur. Kultur i vården innebär bland annat att det friska hos patienten tas till vara och utvecklas. Det innebär aktivering. Men det faktum att kultur i vården verkar aktiverande och kan ge positiva medicinska effekter får inte leda till att kultur betraktas som en behandling. Kultur i vården ska inte motiveras av sina terapeutiska effekter. Kultur i vården ska vara en rättighet i sig (*Kultur i vården. En exempelsamling*, 1983, s. 5).

Delvis liknar det de motiveringar som finns idag och som citerades ovan i regeringens uppdrag till Kulturrådet. Den sista motiveringen att "kultur i vården ska vara en rättighet i sig" har dock hamnat i skymundan bakom dagens dominerande argument om att kultur ger hälsa som därmed gör att kulturens "terapeutiska effekter" sätts i första rummet. Fokus ligger därför idag snarare på att utveckla hälsoområdet än kulturområdet och kultur och hälsa har också framförallt forskats om inom folkhälsovetenskap, medicin och geriatrik (jfr *Kultur för hälsa*, 2005; *Kulturen - en viktig bestämningsfaktor för folkhälsan: dokumentation från en hearing på Medelhavsmuseet i Stockholm den 29 januari 2003*, 2003). Detta blir även tydligt i Kulturrådets uppföljningar på de verksamheter och projekt som fått stöd 2011 respektive 2012 som samtliga lyfter fram betydelsen av kultur för just hälsan som det allra viktigaste motivet till att kultur ska in i vård och omsorg (Högberg, 2012; *Kultur för äldre*, 2013). Hälsa tolkas då i vid bemärkelse där allt från allmänt välbefinnande och stimulans till medicinska effekter och utveckling av hjärnan ryms. Under 2013 öppnades en ny webbplats i Karolinska institutets regi som heter "Den kulturella hjärnan". Där finns aktuell forskning i Sverige och internationellt om hur hjärnan påverkas av kultur tillgänglig (www.kulturellahjarnan.se). Kulturrådet har gett denna portal stor uppmärksamhet genom att skriva om och länka till sidan inte minst inom ramen för satsningarna Kultur för äldre där dylik forskning förts fram som evidens på kulturens nytta för hälsan.

Det finns en annan satsning som Kulturrådet gjort och som går under namnet *Kultur i vård och omsorg* (2003) som också är intressant att jämföra med. Av rapporten framgår att regeringen gett Kulturrådet i uppdrag att öka tillgängligheten till kultur för personer med funktionshinder. Liksom i uppdraget år 2011 att nå äldre är motivet att alla ska ha möjlighet att uppleva kultur och ägna sig åt eget skapande. Rapportens titel att det handlar om kultur i vård och omsorg är missvisande på det sättet. Det är inte uppdragets övergripande mål (*Kultur i vård och omsorg*, 2003). Istället ska uppdraget att stötta funktionsnedsattas rättighet till kultur tolkas i relation till eventuell diskriminering och marginalisering av funktionshindrade i samhället. Uppdraget är därmed en del i rörelsen för funktionsnedsattas normalisering i samhället (*Kultur i vård och omsorg*, 2003; Nirje, 2003).

Om vi flyttar över fokus till regional nivå så har Region Halland och Hallands bildningsförbund sedan lång tid tillbaka utgått från just kulturens betydelse för hälsa i samma vida bemärkelse som beskrivs ovan, från allmänt välbefinnande till medicinska effekter. De har stärkt denna koppling ytterligare genom att de satt upp främjandet av kultur som en hälsoresurs som ett utvecklingsområde i 2014 års kulturplan (*Hallands kulturplan 2014-2016*, 2013). I linje med det har även Hallands Bildningsförbund profilerat 2014 års kulturprogram under rubriken kultur och hälsa (*Kultur & hälsa : kulturprogram för vården och föreningslivet*, 2014).

Det finns anledning att lyfta fram dessa argument och synsätt på kultur och hur kultur tilldelas skilda ingångsvärden från kultursektorns håll under olika perioder och sammanhang. Det är ganska långt mellan 1980-talet då kultur beskrevs som en rättighet för alla och där kultur skulle ha ett värde i sig till att kultur under tidigt 2000-tal blev en rättighet och ett verktyg för normalisering för en grupp som annars tenderar att bli marginaliserad och diskriminerad till att slutligen definieras som en rättighet därför att det har ett nyttovärde genom att det bidrar till kulturkonsumentens goda hälsa 2011. Varje årtionde har sina förväntningar på kulturens värde.

Det finns ytterligare en parallell till dagens kultursatsning på äldre som kan dras över tid. Från kultursektorns och från politiskt håll har kultursatsningar som "skapande skola" lett till att det inom exempelvis det moderata kulturutskottet och i riksdagsföreningen Kultur och hälsa finns visioner om att få igång en motsvarighet för kulturens plats inom skolan i kulturens plats inom äldreomsorgen. Politiskt vill man skapa förutsättningar för en "skapande äldreomsorg" (möten den 19 augusti 2013 och den 27 november 2013). Denna parallell är intressant men samtidigt mer problematisk eftersom "skapande skola" har en tydlig pedagogisk funktion snarare än hälsofrämjande. Satsningens vänder sig till elever som har skolplikt och är del av en institution, "skolan". Omsorgen om äldre har helt annan struktur och uppdrag. Omsorgens huvuduppdrag är att ge omsorg och omvårdnad till individer som själva bestämmer hur de vill ha det och vad de vill vara delaktiga i. Äldre befinner sig inte inom en institution utan i sina hem. Detta spår, liknelsen med skolan, liksom de tre ovan nämnda definitionerna av kulturens ingångsvärden som rättighet i sig, som verktyg för normalisering och som hälsofrämjande medel inom vård och omsorg kommer utvecklas i det avslutande kapitlet *Vad gör kultur?*

Studiens upplägg och syfte

På senhösten 2012 blev det klart att forskningsdelen inom *Kultur för livet* skulle förläggas till Högskolan i Halmstad och sektionen för humaniora. Forskningen skulle motsvara ett halvårs heltid för en forskare och fördelades till ett års halvtidsforskning. Det syfte som formulerats i ansökan till Kulturrådet (se ovan) om att studera "effekten av ökade kulturinslag" fick inledningsvis anpassas till kvalitativ humanistisk forskning. Effektstudier är i allmänhet kvantitativa och mäter effekt av exempelvis kulturella insatser. Inom ramen för insatserna *Måla för livet* och *Sjunga för livet* hade till exempel hundratals enminutsrapporter delats ut till deltagande personal i direkt anslutning till målar eller sångstunden. Där har de fått uppskatta värdet av insatsen för egen och brukarens del. Ord som glädje, roligt och positivt är ofta återkommande i skattningen. I uppföljning och utvärdering av kulturinsatser inom vård har just "nyttan" i form av positiv eller negativ känslomässig effekt ofta försökt fastställas på liknande sätt. Ariane Berthoin Antal, verksam vid Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung där hon arbetat med ett forskningsprojekt som heter *Artistic interventions in organizations*, skriver:

Very few empirical studies have been conducted to establish whether the high hopes placed on these interventions are justified. Instead literature on artistic interventions in organizations is dominated by anecdotal evidence from practitioners (artists, consultants, managers), who generally tend to emphasize the positive experience that employees report during or immediately after such interventions ("Artistic interventions in organizations," (u. å.)).

En anledning till att man på detta sätt försöker mäta kulturinsatsernas effekt är att det säger något om kvantitet. Det når många och upplevs som bra. Det finns även ekonomiska spörsmål. För att legitimera finansiering av kultur inom vård och omsorg behövs mätbara effekter som kan dokumenteras.

Denna studie har andra syften än att mäta och dokumentera känslomässiga effekter eller hälsoeffekter. Studien är en empirisk kritisk kulturanalys där frågor om kulturens innebörd, roll och betydelse problematiseras utifrån *erfarenheter* av kultur i äldreomsorgens arbete och organisation. Ambitionen är att förstå mer komplexa sammanhang än den enkla kopplingen mellan påverkan i termer av stimuli (kulturinsats) och

effekt (välbefinnande). I denna studie handlar det om betydelse och påverkan och därmed om kvaliteter som inte alltid låter sig enkelt mätas eller etiketteras som positivt/negativt (Holmgren, 2009, s. 13).

En annan förändring av det ursprungliga syftet är att denna forskning inte specifikt undersöker kulturaktiviteter som ingår i Hallands bildningsförbunds kulturprogram eller från insatserna *Kultur för livet*, utan kulturaktiviteter överhuvudtaget som genomförs inom äldreomsorgen. Denna breddning har inneburit att det inte går att säga något om betydelsen av ett ”ökat kulturinslag”. Vi får istället kunskap om hur kultur definieras inom äldreomsorgen, hur kulturella aktiviteter organiseras och hur olika former av kulturella aktiviteter upplevs och ges mening av dem som är berörda. Studien har en geografisk avgränsning eftersom den genomförs i Hallands sex kommuner, Falkenberg, Halmstad, Hyltebruk, Kungsbacka, Laholm och Varberg. Syftet formulerades om efter diskussion och i samråd med personer från Hallands bildningsförbund och region Hallands kulturförvaltning om enligt följande:

Syftet är att undersöka vad människor verksamma inom äldreomsorg, i detta fall chefer, politiker, kulturutövare och personal, gör med kultur, och vad kultur gör med dem och med organisationerna de verkar i.

Centrala frågor har varit: Hur ser strukturen som omfattar organisering, policy, riktlinjer, politik och resurser för kultur i äldreomsorgen ut i Hallands sex kommuner? Vilka aktörer finns? Vad gör man för kulturaktiviteter? På vilket sätt är kultur en del i arbetet, för chefer/arbetsledare och för annan personal inom äldreomsorgen? Vad betyder det praktiskt och konkret och hur ser arbetsledare och annan personal på kulturaktivitetens funktion, som metod, arbetsredskap och del i den egna yrkesrollen? Det är viktigt att poängtera att till skillnad från de inledande sidorna med diskussion om denna studies bakgrund i kulturpolitiska förväntningar, ambitioner och motiv, är själva studien till största delen inriktad på att förstå och tolka äldreomsorgens förväntningar, ambitioner och erfarenheter av kultur.

Kultur och omsorg – begreppsdefinitioner

Ingångsdefinitionen av kultur är i denna studie att kultur handlar om olika former av estetisk kultur. Det vill säga kultur som återfinns på Kulturrådets hemsida, i region Hallands kulturförvaltnings verksamhetsplan och som ingår i allt från ”finkultur”, folkkultur, representativ kultur eller populärkultur. Det är kultur som vi hittar på museer, i hembygdsgårdar, på bibliotek, och i form av konst, teater, musik, dans, måleri och litteratur. Det är kultur som går att värdera på olika sätt. Ett värde som är centralt ur kulturpolitisk synvinkel är att kultur i olika former är bra för hälsan. Kultur i denna bemärkelse är i denna studie dock varken något positivt eller negativt. Jag utgår från en position som kulturforskare och intar en saklig hållning där jag undersöker det faktum att kultur förekommer, det används och det gör något med människor och med organisationen.

Kultur i estetisk mening brukar även beskrivas i termer av åskådar- och deltagarkultur. Inom äldreomsorgen förekommer bådaderna. När det gäller Hallands bildningsförbunds kulturprogram så dominerar åskådarkulturen (Kultur och hälsa 2014). Det är främst insatserna i *Kultur för livet* som är aktiviteter som kan benämnas deltagarkultur och de utgör endast en liten del i det sammantagna utbudet. Ändå kommer de att få en extra framträdande plats eftersom kulturarbetare verksamma i *Kultur för livet* har intervjuats och presenteras i ett eget kapitel. Till det kommer vidare det omfattande utbud av kulturaktiviteter, åskådar- och deltagande, som anordnas av andra aktörer inom äldreomsorgen, t ex av Röda Korset, Svenska kyrkan och ideella krafter. Kultur definieras vidare på olika sätt inom äldreomsorgen vilket kommer fram i analysen längre fram i rapporten. Jag ska i den mån det är möjligt försöka ta hänsyn till alla dessa aspekter av kultur där det är nödvändigt för förståelsen. I det avslutande kapitlet återgår jag dock till att tala om kultur i obestämd form singularis och då med hänvisning till kulturaktiviteter i form av estetisk kultur i betydelsen ovan som både kan förekomma som åskådar- och deltagarkultur.

Kultur i äldreomsorgen kan också formuleras om till äldreomsorgskultur och då studerar jag snarare den organisering som finns och som utgör det vi benämner äldreomsorg och som hålls uppe av lagar, styr-

dokument, ideologier, värden, normer, rutiner och vardagens alla handlingar. "Äldreomsorgskultur" är den kontext där den "estetiska kulturen" kommer in och har betydelse. För att förstå betydelsen av kultur i detta sammanhang måste vi också förstå sammanhanget i sig och därför kommer äldreomsorg att beskrivas ganska ingående.

Ett annat begrepp som också är bärande i denna studie är omsorg. Ordet växlar precis som kulturbegreppet betydelse beroende på sammanhang. Ur socialpolitiskt hänseende betecknar omsorg ofta det samma som insats.

Begreppet omsorg är ett viktigt ord även om det alltsedan LSS-lagens tillkomst kommit att bytas ut mot det mera mekaniska och kalla ordet insats. Omsorg värmer och att visa och ha omsorg om sin nästa är lika viktigt idag som i går – måhända än viktigare idag, i individualismens tidevarv (Söderman & Antonson, 2011, s. 5).

Citatet som är hämtat ur boken *Nya omsorgsboken* (Söderman & Antonson, 2011) betonar att begreppet omsorg har en instrumentell funktion som återfinns inom socialpolitiken och som handlar om att medborgare har rätt till olika omsorgsinsatser enligt exempelvis LSS, Lag om stöd och service till särskilt funktionshindrade (SFS 1993:387), eller SoL, Socialtjänstlagen (SFS 2001:453). Inom äldreomsorgen kan det handla om hjälp att städa, sköta sin hygien, få hjälp med medicin eller matdistribution. Det är viktigt att notera här att i LSS står det uttryckligen i 9e § att i insatser med bostad för barn och unga och för vuxna ingår fritidsverksamhet och kulturella aktiviteter. Personer över 65 omfattas inte av denna lag utan av SoL och där finns ingen motsvarande formulering. I vardagligt tal syftar ordet omsorg dock främst på det som tas upp i den andra delen av citatet, ett förhållningssätt gentemot andra människor som grundar sig i en vilja att stötta, hjälpa och göra gott.

Ur kommunernas synvinkel finns ett laggrundat ansvar att ge omsorg i form av insatser i instrumentell bemärkelse. Däremot är det inte lika enkelt att säga att kommunen har ansvar att ge omsorg i den mer moraliska meningen, det vill säga att det handlar om en empatisk eller kärleksfull handling gentemot sin nästa även om det finns implicit i socialtjänstens värdegrund. För dem som arbetar inom äldreomsorg ser det naturligtvis annorlunda ut och omsorg syftar dubbelriktat på själva insatsen men också på den etiska meningen i genomförandet, att göra gott. Omsorgsbegreppets dubbla betydelser, dess juridiska och etiska mening är intressant att ha med i analysen av kultur i äldreomsorgen som ur kulturpolitisk mening också tycks bära på flertydiga ambitioner. Å ena sidan bär regeringsuppdraget på en idé om kulturinsatser i instrumentell mening, som en insats bland andra, som syftar till att bygga upp människors hälsa. Å andra sidan finns den mer etiska (normativa) betydelsen i att kultur är en rättighet för alla och att det gäller att uppmärksamma grupper och individer som på olika sätt kan exkluderas från deltagande och konsumtion av kultur. Bland representanter för äldreomsorg som deltagit i denna studie används vidare begreppet omsorg parallellt och ofta synonymt med omvårdnad. Det är svårt att göra en tydlig uppdelning mellan dessa två ord, omsorg och omvårdnad, och därför används de synonymt i texten.

Metod och material

En utgångspunkt är att kultur i äldreomsorg inte kan förstås utan sin kontext. Studien bygger därför på en kombination av djupintervjuer, observationer och skriftligt material och texter till exempel lagtexter, riktlinjer från Socialstyrelsen, vårdplaner och annan dokumentation. Den sammantagna analysen av materialet utgör underlag för sammanställandet av etnografiska beskrivningar och analys. Etnografiska beskrivningar, som till exempel den inledande om målarstunden med en konstnär eller längre citat ur intervjuerna, tolkas och analyseras sedan främst med ambitionen att förstå mötet mellan kultursektor och äldreomsorg och vad kultur betyder i omsorgssammanhang. Det är därmed humaniora och kulturvetenskap som står i centrum snarare än samhällsvetenskap, folkhälsovetenskap, geriatrik, äldreforskning eller medicin som annars ofta dominerar området äldreomsorg. På det sättet blir studien ett viktigt bidrag till dessa områden som inte vanligtvis forskar om kultur. Exempel på annan humanistisk forskning som ligger i linje med denna studie

och som studerat äldres kulturaktiviteter eller livssituation och åldrande är Alftberg (2012), Jönsson and Lundin (2007), (Hyltén-Cavallius, 2005a, 2005b, 2007) och (Lundgren, 2005).

Individuella intervjuer har genomförts med 30 personer, politiker, chefer, undersköterskor och annan omsorgspersonal och kulturarbetare, i sex kommuner. Intervjupersonerna representerar både kommunal och privat verksamhet. När det gäller politiker har jag intervjuat ordförande och/eller viceordförande i de nämnder som har ansvar för äldreomsorg i fyra av sex kommuner. I samtliga fyra liksom i de andra två som inte valdes ut var ordförande moderat politiker och vice ordförande representerar oppositionen. Chefer valdes ut genom noggrann genomgång av varje kommuns hemsida. Eftersom äldreomsorgen omfattar många olika områden har jag valt ett antal chefer som arbetar med de förebyggande verksamheterna, t ex frivilligsamordning, dagverksamhet, anhörigstöd och fritidsverksamhet. Det är verksamheter som är i kommunal regi. Vidare har jag intervjuat chefer som arbetar med de omvårdande verksamheterna t ex hemtjänst och särskilt boende, både inom privata och kommunala verksamheter.

Efter att ha genomfört intervjuer med chefer i samtliga kommuner och därmed fått en första överblick valde jag fyra kommuner som jag särskilt arbetade vidare med genom att lägga upp ett mindre fältarbete med observationer och intervjuer med personal ute i verksamheter, både förebyggande och omvårdande verksamhet. Kulturarbetare valdes ut genom kontakter med Hallands bildningsförbund. Jag har genomgående utgått från två öppna frågor som gett intervjupersonen stor frihet att svara. Den första frågan har varit: Berätta om ditt arbete och den verksamhet du verkar inom? Den andra har varit att berätta om hur den intervjuade ser på kultur i äldreomsorg utifrån frågorna vad, varför, när, hur av vem/vilka, för vem, vilka?

I en öppen intervju är det av stor betydelse att också analysera hur personen resonerar och reflekterar i sina svar (Riessman, 2003). I en intervju återges inte bara individuella erfarenheter utan också kollektiva uppfattningar, till exempel olika ideologier, värden och ideal. De intervjuade politikerna, cheferna och personalen har i nästan samtliga fall mycket lång erfarenhet av att arbeta inom äldreomsorg (upp till 44 år). Det betyder att svaren på de två frågorna inte bara återger det man upplever eller gör just nu, utan också hur det har sett ut bakåt i tiden och vad man tänker sig i framtiden. Detsamma gäller för intervjuerna med kulturarbetarna. Intervjuerna har dokumenterats noggrant. I samtliga fall utom två har de spelats in och transkriberats och omfattar ca 650 sidor text. De två som inte spelades in har dokumenterats genom detaljerade anteckningar under intervjun som sedan renskrivits. Observationerna ute i verksamhet är ett viktigt komplement till intervjuerna för att skapa kontext och fördjupa förståelsen för vad det är som finns bakom alla abstrakt ord och beskrivningar (jfr Ehn & Löfgren, 2012; Frykman & Gilje, 2003). Genom täta beskrivningar som exempelvis den som inleder rapporten skapas ett etnografiskt material som är både beskrivande och utgör underlag för analys. För att säkra intervjupersonernas anonymitet har jag valt att framförallt utgå från de gemensamma drag som finns mellan kommunerna snarare än de som skiljer. Det betyder inte att viktiga skillnader inte kommer att tas upp. Samtidigt är det inget som framkommer i intervjuer eller observationer som gör att de jag har intervjuat eller mött vid observationer skiljer sig i sak när det gäller just kulturaktiviteter och upplevelser. Tvärtom framträder en ganska enhetlig bild på det området. För att förstå politiska riktlinjer inom äldreomsorgen har jag i viss utsträckning studerat offentligt material, såsom statens offentliga utredningar (SOU) svensk författningssamling (SFS), direktiv från departement och myndigheter men också regionala och lokala styrdokument i form av genomförandeplaner och annan dokumentation.

Teori

I nära anslutning till metodvalet och utgångspunkten att kulturinsatser inte kan förstås utan sin kontext står ett centralt kulturvetenskapligt antagande, nämligen att kultur får sin mening i samspel mellan olika aktörer. Aktörer kan vara enskilda människor, men också organisationer eller exempelvis politiska styrdokument. Detta är en aspekt av kulturteori som jag utgår ifrån, att kulturella fenomen, som kan vara kultur, i estetisk mening, eller omsorg i etisk mening, skapas, reproduceras, ifrågasätts och omtolkas i samspel

mellan människor och aktörer. Dyliga processer är vidare aldrig neutrala utan omfattar över- och underordningar, normer, värden, och olika maktrelationer som ger vissa idéer och aktörer tolkningsföreträde och andra inte. Det är problematiseringen av makt som gör denna studie till en kritisk kulturanalys (jfr Ehn & Löfgren, 2001). Konkret kan en sådan kritisk analys handla om mötet mellan representanter för kultursektorns och äldreomsorgens olika arenor och vem som får och kan göra anspråk på att säga något om kulturens betydelse i omsorgen.

Ett annat kulturteoretiskt spår som också är viktigt är kulturvetenskap och kulturbegreppet i termer av estetisk kultur. Då handlar det inte bara om vad kultur gör och hur kultur skapas och omformuleras i samspel mellan människor utan också om hur kulturella skapelser och kulturellt skapande i form av litteratur, konst, musik, teater osv används och vad de betyder i praktiskt konstnärligt arbete. Här finns det omfattande forskning, men den är främst disciplinorganiserad. Det innebär att man studerar kultur inom de konstdefinierade ämnena, litteratur-, konst-, film-, teater-, musikvetenskap. Därmed saknas ämnesövergripande kulturvetenskaplig forskning om kulturens betydelse, kulturella kreativa processer eller kultur i praktiken i exempelvis äldreomsorgen (Beckman, 2008, s. 7).

Den forskning jag tagit del av på området och som också lyfts fram av Kulturrådet och andra aktörer inom kultursektorn är kopplad på detta sätt till specifika discipliner. Exempelvis finns det omfattande forskning om musikens, lyssnandet och deltagande i spel och sångs, betydelse för hälsa och välbefinnande inom fältet musikvetenskap (Lindström, 2006; Ruud, 2002; Theorell, 2009). Motsvarande studier finns inom konstvetenskap (Anbäck, 2002; E. Gustafsson, 2012). Dylig forskning har också intresserat området medicin och det är kanske där den har fått mest genomslagskraft (Bjursell & Vahlne Westerhäll, 2008). Det är till forskning inom medicin och hälsofrämjande arbete inom etablerade ämnen som geriatrik och äldreforskning som Kulturrådet hänvisar i första hand när de grundar sina argument om varför det är viktigt med kultur för äldre (se exempelvis på den forskning som presenteras på www.kulturellahjarnan.se).

Det finns ett område inom kulturvetenskap som jag ser som intressant att lyfta fram och utveckla som ett alternativ till både den ämnesspecifika kulturforskningen inom exempelvis musik, konst och litteraturvetenskap och den medicinska forskningen. Det är humanistisk filosofisk teori som utgår från att kultur ger redskap för att hantera etiska frågor och för att kritiskt granska vardagens praktiker. Eftersom etik och vardaglig praktik i termer av regler och rutiner har en central plats i allt omsorgsarbete kan detta vara en konstruktiv ingång. Detta kulturvetenskapliga område har utvecklats av exempelvis moralfilosofen Martha Nussbaum i boken *Love's knowledge: essays on philosophy and literature* (1990). En tanke som löper som en röd tråd genom Nussbaums olika arbeten är att människor kan träna sig i att bättre förstå sina handlingar och känslor och därmed även etik och moralfrågor. Ett viktigt redskap för att förfinas denna förståelse och tolkningsförmåga är genom just bruk av kultur i termer av konst, litteratur, film, musik och teater (Nussbaum, 1990, 1995, 1997). Det är ett forskningsområde som är teoretiskt intressant att utveckla och som också ligger i linje med humaniora vid Högskolan i Halmstads utvecklingsarbete.

I de intervjuer som har genomförts i denna studie fanns utrymme för att också diskutera denna möjlighet. Kulturinslagen i sig kan ställas i kontrast till eller jämföras med annat arbete och inslag i vardagen inom äldreomsorg. Sammantaget menar jag att kombinationen av etnologi och moralfilosofi kan öppna upp för en fruktbar forskning om kultur i detta sammanhang. Då får vi en forskning om kulturens plats inom äldreomsorgen som är humanistisk och som utgår från andra frågor om mening, betydelse och påverkan av kultur i äldreomsorg än den medicinska forskning som dominerar området idag.

Disposition

Denna forskningsrapports främsta syfte är att ge en översikt över materialet och huvudsakliga resultat, det vill säga svar på frågorna om vad kultur betyder och hur det påverkar äldreomsorg. Det innebär att texten främst är deskriptiv. Diskussionen ovan om moralfilosofi, makt och tolkningsföreträde används som ett tolkningsraster men kommer att utvecklas vidare i uppföljande vetenskapliga artiklar. Forskningsrapporten följer en disposition som bygger på de olika aktörer och perspektiv som finns representerat i materialet.

Kulturarbete, ledning, omsorgsarbete, organisering och politik har fått var sitt kapitel som tar upp olika infallsvinklar och tankar om vad kultur gör med arbetet och organiseringen av äldreomsorg. Ett perspektiv saknas och det är de äldres. Det är ett problem eftersom de äldre då hela tiden i denna text blir den anonyma "andre" som det talas om. Det ligger inte inom ramen för denna studie att även ta in detta perspektiv. Tystnaden eller exkluderingen av de äldres röst vägs delvis upp av att de som arbetar inom äldreomsorgen genomgående värjer sig mot att tala om vad de äldre behöver eller ska ha. Istället framkommer av intervjuerna att det är den äldre själv som avgöra vilka insatser och aktiviteter som de behöver och vill ha. På så sätt öppnar studien upp för en inbjudan till samtal om vad äldre vill och önskar i termer av kultur. Eller som en enhetschef säger: "Jag kan erbjuda och erbjuda, men den viktigaste frågan är: Vad vill du?"

Inledningskapitlet gav en inblick i kulturpolitiken och kulturrådets respektive region Hallands och Hallandsbildningsförbunds uppdrag. Rapporten delas fortsättningsvis in i två delar. Del 1 *Arenan*, omfattar tre kapitel som beskriver äldreomsorgen som arena för omsorg och kulturaktiviteter med fokus på socialpolitik respektive organisering av äldreomsorg. I rapportens andra del 2 *Mötet* skildras mötet mellan kulturarbete, ledningsarbete och arbete inom omsorgens förebyggande och omvårdande verksamheter i tre kapitel som utgår från respektive perspektiv. Forskningsrapporten avslutas med ett kapitel som summerar och problematiserar kulturens betydelse inom äldreomsorgen.

Del I Arenan

Äldreomsorg

I den första frågan som ställts i intervjuerna har de intervjuade uppmanats att beskriva sitt arbete, sitt uppdrag och den verksamhet som han eller hon leder eller verkar inom. Detta har lett fram till en ganska komplex bild av äldreomsorg, med en rad olika områden och aktörer som i bokstavsordning omfattar allt från anhörigstöd, biståndshandläggning, dagverksamhet, demensavdelningar, demensteam, frivilliggrupper, hemtjänst, idéverkstäder, mötesplatser, pensionärsföreningar, serviceboende, sjukgymnastik, sjukvård, särskilda boenden, trygghetsboenden, träffpunkter, uppsökande hembesök till äldrelotsar. Komplexiteten i vad som är äldreomsorg ökas ytterligare genom att de sex kommunerna skiljer sig åt i allt från storlek, geografi och befolkning till infrastruktur, förhållande mellan stad och landsbygd, demografi, ekonomi och politik. Samtidigt finns det många likheter vad gäller innehåll, organisering och retorik. Även i jämförelse med annan forskning i andra kommuner och regioner i Sverige, Stockholm, Västerbotten, Skåne och Kronoberg finns likheter (Elmersjö, 2010; Sjölund, 2012; Åhlfeldt & Engelheart, 2009). En anledning till likheterna finns i den nationella lagstiftning och de nationella styrdokument som styr vad äldreomsorg ska innehålla och hur man ska se på äldre. Likheterna beror också på att de som arbetar inom äldreomsorg, oavsett vilken profession, undersköterska, rehabassistent, sjukgymnast, socionom eller annat har en utbildning som bygger på nationella läroplaner, kursmål och på aktuell forskning och ideologi.

Delar av omsorgen är reglerade i lag, andra delar frivilliga för kommunerna. Vissa delar är biståndsbedömda av handläggare inom socialtjänsten, andra inte. Vissa delar är vårdande och bevarande, andra förebyggande. Vissa delar riktar sig till alla äldre i kommunen, andra till dem som har omsorgsbehov och som därmed omfattas av äldreomsorg. Mairon Johansson kartlägger i sin avhandling *Gamla och nya frivillighetsformer: äldreomsorgshybrider växer fram* (2007) äldreomsorgen från slutet av 1800-talet fram till 2007. I slutet av 1800-talet var det anhöriga som främst tog hand om vård och omsorg av äldre, då stöttade av fattigvård och välgörenhet. Anhörigomsorg är fortfarande den viktigaste och mest omfattande delen inom äldreomsorg (Szebehely, 2000, s. 171 ff). Fattigvård och välgörenhet har däremot ersatts av det generella välfärdssystemet i form av kommunal alternativt omsorg kompletterat av frivilligsektorn, där till exempel Svenska kyrkan och Röda Korset är viktiga aktörer. De lagar som idag styr kommunal äldreomsorg är:

- Hälso- och sjukvårdslagen (SFS 1982:763)
- Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) med den nationella värdegrunden (januari 2011)
- Lag om offentlig upphandling (SFS 2007:1091)
- Lag om valfrihetssystem (SFS 2008:962)

Lag om offentlig upphandling är ett sätt för kommunerna att garantera konkurrens och kvalitet och LOV handlar om att säkra medborgarnas valfrihet och självbestämmande. LOV är en frivillig lag som kommuner kan välja att implementera och det har gjorts i Hallands sex kommuner inom området hemtjänst och i några kommuner inom området särskilt boende. Det innebär att de äldre när det blir dags har möjlighet att välja vilken omsorgsgivare de ska ha inom hemtjänst och vilket särskilt boende de vill flytta till.

Med utgångspunkt i beskrivningarna i intervjuer, observationer och skriftliga dokument har jag delat upp innehållet i äldreomsorgen och de insatser man kan få som äldre i tre delar som också är kopplade till lagstiftningen. En del omfattar medicinsk vårdnad med stöd i Hälso- och sjukvårdslagen och det omfattar medicinering, sjukvård och sjukgymnastik. Vem som har ansvar för sjukvården för äldre ser olika ut i lan-

dets olika landsting och regioner, ibland står det under landstingets/regionens ansvar, ibland under socialtjänstens. En andra del omfattar omsorg eller omvårdnad i termer av olika insatser, exempelvis hjälp med kroppens hygien, städning, tvätt, matdistribution, utevistelse och att handla. Denna del bygger på Socialtjänstlagen. En tredje och sista del inom äldreomsorg handlar om förebyggande, salutogent arbete och socialt innehåll. Det sista vänder sig främst till anhöriga, frivilliga och äldre som ännu inte ingår i omsorgen i kommunen. Socialt innehåll är dock även en viktig del i det salutogena arbete som ska präglade hemtjänst och särskilda vårdboenden.

Omfattningen eller balansen mellan det medicinska, den omvårdande omsorgen och det sociala innehållet fördelar sig olika beroende på de äldres behov och önskemål. Det största antalet äldre, de som är 65 år och uppåt har inte del i kommunens äldreomsorg utan klarar sig själva. Samtidigt kan de ha tillgång till kommunalt ordnad öppen, förebyggande verksamhet. I kommande kapitel kommer jag genomgående att utgå å ena sidan från organisering, innehåll och arbete i *förebyggande verksamheter* som vänder sig till alla och som främst handlar om att tillgodose det sociala innehållet. Å andra sidan finns det vad jag kallar för *omvårdande verksamheter* och som endast omfattar dem som har biståndsbedömt behov av omsorg och som omfattar ett betydligt färre till antal personer. De har då stöd i form av omsorgsinsatser, från exempelvis hemtjänst eller på särskilda boenden.

Socialpolitik

Inom ramen för den övergripande kartläggningen av de strukturella villkoren i kommunerna har jag intervjuat sex politiker, ordförande och/eller vice ordförande i fyra kommuners socialnämnder eller motsvarande. Under 2013 var samtliga ordförande moderater och viceordförande representerade oppositionen och tillhörde socialdemokraterna och i ett fall centerpartiet. Äldreomsorg tycks inte vara ett politiskt slagfält på kommunal nivå där åsikter, mål och visioner går isär utan tvärtom råder samstämmighet oavsett partitillhörighet. Det enda område där det finns direkt ideologiska skillnader som också föranlett votering i nämnderna är införlivandet av LOV (SFS 2008:962) och privatisering av omsorgen.

Av de sex intervjuade politikerna är det bara en som själv har arbetat inom äldreomsorg. De andra har andra yrkesbakgrunder. Alla utom en har suttit i sin nämnd relativt länge, runt 10 år. Två nämnder har ansvar för hela det sociala området alltså även barn och familj, missbruk, funktionsnedsättning och äldre, medan två stycken har ett avgränsat ansvar för omsorg, främst äldre och i viss mån funktionsnedsättningar genom LSS (SFS 1993:387). De intervjuade politikerna, som här representerar socialpolitik inom äldreomsorg, har således olika ingångar till detta område.

I föregående kapitel gavs en kort beskrivning av hur äldreomsorg är organiserad i kommunerna som ledde fram till uppdelningen till mellan *förebyggande verksamheter* och *omvårdande verksamheter*. Innehållet delades in i medicin, omsorg och socialt innehåll. Inom förebyggande verksamhet har mycket hänt de senaste åren. Flera kommuner har stärkt de förebyggande verksamheterna genom att organisera om och samla ihop dem under en enhetschef. Det är ett sätt att stärka området som lokalt, regionalt och nationellt tillskrivs allt större betydelse då målet med äldrepolitiken är att allt fler ska kunna bo längre hemma och klara sig själva.

Vad gäller de omvårdande verksamheterna så finns det många exempel på hur man i kommunerna från politiskt håll har drivit frågor om allt från teknikutveckling, kvalitetssäkringssystem för hälsa (t ex Senior alert) och projekt i termer av värdegrundsarbete och om bemötande av de äldre inom äldreomsorgen. Värdegrundsarbetet har drivits på som en konsekvens av införandet av den nationella värdegrunden i Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) 5 kap. 4 §.

Socialtjänstens omsorg om äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande.

Socialnämnden ska verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra. *Lag (2010:427)*.

Paragrafen innehåller ett antal nyckelord som beskriver vad som kännetecknar omsorg om äldre. Det är ord som värdig, välbefinnande, självständig, trygg, aktiv, meningsfull och gemenskap. Samtidigt lämnar lagen, som är en ramlag, stort utrymme för förhandling och tolkning där varje kommun kan definiera vad värdig, meningsfull och så vidare ska innebära i praktiken. När den nationella värdegrunden för äldreomsorg infördes i Socialtjänstlagen påbörjades ett utbildningsarbete där kommuner fått medel (värdegrundspengar) för att kompetensutveckla personal i dessa frågor och ett antal universitet och högskolor har ordnat kurser. Det grundar för en likriktning i hur lagtexten ska tolkas. Värdegrunden handlar om människosyn och om värdighet och det är ståndpunkter som har betydelse för frågan om kulturinsatsers vara och icke-vara inom äldreomsorgen.

En växande åldrande befolkning

De politiker jag har intervjuat fastslår att antalet äldre i kommunerna ökar och att de äldre blir allt äldre. En risk menar de, är att den åldrande befolkningen hamnar utanför olika samhällstjänster. De talar också om en annan sorts socialt utanförskap där de äldre på grund av försämrade fysik och minskad rörlighet får ett allt mindre socialt kontaktnät. Människors ensamhet och isolering ses därmed som ett växande socialt problem i takt med att den åldrande befolkningen ökar. Det finns olika sätt att hantera detta faktum.

Ett av de största problemen som människorna har idag är ensamheten. Hur löser vi ensamheten? Hur kan vi få livslust? Vad behöver vi göra så att de tycker att det är kul att leva. Om jag är 75 och sitter i en villa på landsbygden. Eller i en lägenhet någonstans och mina kompisar eller mina släktingar och barn är någon annanstans. Och då måste man skapa kontaktytor.

Politikern i citatet utgår från att den självklara vägen att gå är att skapa förutsättningar för kontaktytor och gemenskap med andra genom gemensamt ordande aktiviteter. Detta antagande om betydelsen av aktiviteter för äldre har en lång historia. Johansson (2007) sammanfattar vad som stod i åldringsutredningen 1956:

Åldringsvårdsutredningen (SOU 1956:1) anser att dessa åldringar bör bli aktiva i den folkrörelse de tillhör eller bli aktiva genom att skaffa medlemskap i till exempel en pensionärsorganisation. Att vara engagerad i en medlemsbaserad folkrörelse anses leda till ett aktivt liv som förebygger ohälsa och i sin tur fördröjer behov av åldringsvård. På så sätt anses att deras ensamhet kunde lindras (Johansson, 2007, s. 67).

Det som avhandlades i Åldringsvårdsutredningen var ett på 1950-talet nyväckt intresse för socialt innehåll i åldringsvården som sedan blivit kvar och som idag återfinns i socialtjänstlagen i termer av "en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra. *Lag (2010:427)*" (SFS 2001:453, 5 kap. 4 §). Politikerns slutsats om att kommunen måste skapa kontaktytor kommer nu, precis som då, inte i första hand av altruistiska skäl och omsorg om människors välbefinnande i sig utan snarare av samhällsekonomiska. Han tillägger:

Ska vi klara den framtida äldreomsorgen så måste vi ha preventiva insatser så att människorna är mycket längre friska. Annars kan vi inte betala äldreomsorgen. Så i princip går det ut på att de ska vara längre och längre friska och sedan ska de dö friska.

Med den utgångspunkten bygger kommunen upp förebyggande verksamhet för att de kostsamma omvårdande verksamheterna inte ska öka så mycket. Det ökande åldrandet är dock endast delvis kommunens och politikernas ansvar. En politiker förklarar: "Det har ju regeringen försökt att jobba mycket med. Att folk tar ansvar för sin ålderdom." Politikern förklarar att det handlar om att mötas på halva vägen. Kommunen ser till att bygga lämpliga bostäder, till exempel ett Trygghetsboende och de äldre ställer upp och flyttar dit. På samma sätt är det med de flesta delarna inom förebyggande verksamhet. Kommunen ska erbjuda och organisera möjligheter och sedan får de äldre själva ta ansvar för att ta del av det. Samordning

av frivilligverksamhet i kommunerna bygger på den tanken och även kommunens satsningar på att öppna lokaler för mötesplatser för äldre samt stöttning av exempelvis Röda Korsets, Lions och Svenska kyrkans frivilliga verksamheter (jfr L. Svensson, 2006).

Det ingår inte i kommunallagen att stötta frivilligverksamheter. Det gör det faktiskt inte. Men då har vi ju fullmäktiges uppdrag och där står det att socialtjänsten ska medverka till en förbättrad livssituation för den enskilde genom samverkan med andra samhällsaktörer. Och för mig är andra samhällsaktörer inte kommunal verksamhet. Det innebär att jag har fått ett uppdrag att stöda länkarna, stöda Röda Korset, att stöda KRIS [---] Och det som är så fint med det är att de som hjälper till i de här verksamheterna, det är inte sällan att det är äldre människor. Då blir de behövda till någonting meningsfullt. Och så ger man hjälp till någon som behöver. Det är en win-win situation.

Flera politiker beskriver på liknande sätt hur arbetet som frivillig blir en slags hjälp till självhjälp. Till det kommer att frivilligarbete ofta också engagerar personer som vårdar anhöriga och det blir en del i anhörigstödet. Frivilligsamordning har därmed kommit att bli ett viktigt redskap i hälsobevarande syfte för kommunerna. En politiker konstaterar krasst att utan de frivilliga skulle de inte klara omsorgen i kommunen. Precis som citatet ovan visar ska kommunerna arbeta aktivt för att stödja frivilligorganisationernas arbete. Däremot kan de inte ålägga till exempel Röda Korset uppgifter, exempelvis att öka antalet kulturella aktiviteter för de äldre.

En annan satsning som politikerna berättar om är skapandet av öppna mötesplatser för äldre i kommunen. Även det ses som en lösning på att få ihop den växande äldre befolkningen och de ökande omsorgskostnader som det kan innebära. En politiker konstaterar: ”Jag är mycket för mötesplatser och mötesplatser lite överallt. Det är väldigt kostnadseffektivt att ta många människor till en plats till en liten kostnad.”

Individualisering och självbestämmande

Antagandet om att alla ska behandlas som individer med självbestämmanderätt är förklaringen till varför en av politikerna en gång i tiden satsade på just politik:

Jag tyckte att det var spännande framtidsfrågor för de äldre. Jag hade dåliga vibbar kring den äldreomsorg som jag hade varit med om under min utbildning och i mitt jobb. Jag tyckte att man behandlade våra äldre som något som katten hade släpat in. Alla skulle duscha på samma dag och alla skulle sköta magen på samma dag. Jag mådde inte bra utav det jag såg.

Politikern menar att det var svårt att ändra något då och där eftersom de hon arbetade för och med var inrutade i att ”så här har vi alltid gjort”. Men genom politiskt engagemang kan hon förändra och hon tycker att synen på och respekten för de äldre har blivit bättre genom åren. Det är emellertid fortfarande inte optimalt. I linje med de andra politikerna pekar hon också ut just detta, att se till den enskildes vilja och att respektera varje individs kapacitet att bestämma i sitt eget liv som kommunens viktigaste socialpolitiska utmaning vid sidan av den tidigare nämnda om den åldrande befolkningen. Det innebär politiskt att det alltid är den äldres val och självbestämmande som är utgångspunkt för hur äldreomsorgen ska organiseras snarare än arbetsmiljöfrågor och personalens önskemål om schema och organisation. En politiker betonar att detta är en fråga som hon fortlöpande måste bemöta bland dem som arbetar inom äldreomsorgen.

För det är ju trots allt kunderna vi är till för. Och det tror jag är ett viktigt tänk att få in i allas medvetenhet här. För det är ju lite det här med delade pass. Det är ju för att våra kunder har behov oftast på morgonen på middagen och på kvällen. Vi måste vara där när de har behov.

Citatet handlar om att hos medarbetarna i kommunen inom äldreomsorgen inpränta en idé om varför man arbetar med det man gör. Kunden ska alltid komma i första hand. Kundfokus förutsätter att medar-

betarna delar en sådan syn på människan som självbestämmande autonom individ. För några av politiker-
na är därför den viktigaste frågan just nu att arbeta med attityder och värderingar i det vardagliga arbetet
bland personal. Ett sätt är att införa en ny retorik:

Innan kallade man de äldre för brukare. När jag började här blev jag bombarderad med brev från pensions-
organisationer som tyckte att det var hemskt att man kallade dem för brukare. Då hade man tagit det beslutet i
nämnden några år tidigare. Jag tyckte att det lät fruktansvärt. Jag sa att då ändrar vi det. Ojoj, så enkelt var
det inte. Det skulle upp på dagordningen, beredas, en tjänsteskrivelse och sedan skulle vi ta det i nämnden.
Och det blev votering på det. Socialdemokraterna tyckte inte att man skulle kalla dem för kunder och vänstern
tyckte att det var ett fruktansvärt begrepp.

Ett annat område som också behöver ändras i linje med individens självbestämmande är organiseringen av
i synnerhet de omvårdande verksamheterna som fortfarande bygger på kollektiva lösningar i form av sär-
skilda vårdboenden. När de äldre flyttar in där infogas de också i en kollektivt organiserad miljö.

Jag tycker att det individuella valet och att man alltid har en individuell syn på den enskilde är viktigt. Vi kan
inte klumpa ihop alla bara för att man är 80 eller 85 eller 70 och det har vi väl haft lite tendens till att göra på
särskilt boende. Alla kommer in och sedan ska det vara Bingo och dragspel och vad det nu kan vara. Vi är
kanske inte så bra på att alla gånger bli vid med att hålla kvar det individuella även om jag tycker att vi har bli-
vit bättre.

Den föregående utmaningen, att hantera en åldrande befolkning, riktades främst mot de äldre själva och
hur man ska kunna arbeta salutogent genom att ordna gemensamma, kollektiva och meningsfulla aktivite-
ter. Den andra utmaningen att förankra attityder och människosyn handlar mer om organisering av äldre-
omsorg och vad man förväntar sig av medarbetare. De ska tänka och arbeta individualiserat med äldre,
med respekt för den enskilde individens självbestämmande och se den äldre som en "kund". Äldreomsor-
gen ska organiseras utifrån kundfokus snarare än organisationsfokus (jfr C. Svensson, 2011). Denna för-
ändring är inte bara retorik utan påverkar även i grunden hur äldreomsorgen ska organiseras med utgångs-
punkt i den enskildes rättigheter. Denna förflyttning i fokus vilar på två grundtankar som präglat organi-
sation och ideologi inom svenska välfärdsinstitutioner de senaste 30 åren.

Den ena grundtanken om hur välfärd skapas utgår från marknadsliberala principer. Det betyder att det
bland annat har skett en decentralisering av ansvar för t ex äldreomsorgen. Istället för att staten planerar
och styr organisering och innehåll i äldreomsorg, har ansvaret för detta förflyttats, decentraliserats, till
kommunerna. Tanken är att verksamheten kommer närmare brukarna, de som efterfrågar välfärden, och
utbudet kan bättre anpassas efter de lokala förutsättningarna och behoven än när staten bestämmer
(jfr K. Gustafsson, 2003). På så sätt sker en normalisering och avinstitutionalisering av omsorgen
(Socialstyrelsen, 2006, s. 10).

Till detta kommer avregleringen och övergången till att lägga ut kommunal verksamhet på entreprenad
där privata företag kan konkurrera. Även detta är ett sätt att öppna upp för större kundinflytande, kunden
kan t ex påverka genom att "rösta med fötterna" det vill säga, välja bort vissa verksamheter och föredra
andra. De som väljs bort kommer då att försvinna. Marknadsliberalism fungerar då som "den osynliga
handen" där balans mellan utbud och efterfrågan är självreglerande. Detta bygger på stor tilltro till männi-
skors kapacitet att välja.

Denna tilltro hänger ihop med den andra grundtanken som handlar om synen på människan. I sam-
hället idag finns en utbredd människosyn och respekt för människan som bygger på idén om att en män-
niska är en självständig individ som har kapacitet att distansera sig från sig själv, bedöma sin situation och
utifrån det träffa val om sitt eget liv (Taylor, 1992, 1995). Inom politisk filosofi kallas denna människosyn
för idén om "det oförhindrade jaget" (K. Gustafsson, 2004; MacIntyre, 1981). Ovan beskrevs det exem-
pelvis som ett politiskt mål att få äldre, i termer av att de är självständiga och i grunden oberoende av
andra människor, att ta ansvar för sin egen ålderdom. Detta är den syn på människan som vi såg i Social-
tjänstlagen (SFS 2001:453) och som också uttrycks i andra lagar, t ex Skollagen (SFS 2010:800). Lagen

bygger på en respekt som ska visas alla människor, även äldre, som ibland genom sitt fysiska och psykiska tillstånd till synes kan vara osjälvständiga och i behov av stöd från andra. Även de ska respekteras som självständiga och kapabla att träffa val om sitt eget liv. Detta betonas genomgående i intervjuerna på olika sätt och är politikernas utgångspunkt.

Hur säkras man denna självbestämmanderätt för de äldre som politiker? En politiker förklarar att tillgodoseendet av individens självbestämmande och individuella önskemål och behov inom omvårdande verksamhet på särskilda boenden ska tillgodoses genom individuell bedömning som kontinuerligt följs upp.

Man ska individualisera. Alla som bor på ett särskilt boende ska ha en egen individuell bedömning från handläggaren. Som det är nu så är det ju "all inclusive" när man flyttar in. Men då ska de titta på vad har var och en för behov och det ska då utvärderas. Efter några månader. För att sedan utvärderas igen efter några månader och det genererar ju väldigt mycket personal inom biståndshandläggarna som ska göra de här utredningarna.

Ett annat sätt att fånga upp individers önskemål och livssituation är genom de uppsökande hembesök som genomförs i nästan alla kommuner. I de förebyggande verksamheterna är det via enkäter och en ständigt pågående dialog mellan de äldre och de frivilliga eller personal som ger underlag med kunskap om vad olika personer vill och önskar.

Kultur: Vad, varför, när, hur, för vem och av vem?

Båda dessa grundtankar, om marknadsliberalism och om den självständiga kapabla individen har betydelse för frågan om kulturens plats i äldreomsorgen. Svaret på varför man ska ha kultur, vad, när, hur, för vem och av vem, är att "kunden bestämmer". I intervjuerna betonar de intervjuade att detta gör att man som politiker måste se till att de som leder och arbetar inom omsorgen har en villighet och nyfikenhet och att man sätter upp möjligheter för till exempel kulturaktiviteter. Att skapa sådana, för äldre, frivilliga möjligheter till aktiviteter ligger vidare i linje med de salutogena förebyggande verksamheternas mål som är att den åldrande befolkningen förblir frisk längre.

Med utgångspunkt i den första utmaningen med den åldrande befolkningen finns det således incitament för att satsa resurser på kultur. En politiker förklarar att han ser kulturaktiviteter som ett område där det i nuläget inte finns pengar, men som långsiktigt kommer att ha allt större betydelse i det salutogena tänkandet:

Ja, men det här är ett exempel, det här som vi vill uppnå, prevention. Där hade vi ingen budget för det. Men då sa jag att det här behövs. Och nu har vi det budgeterat eftersom det här kom ju fram att det måste vi ha. Och samma sak kommer att hända med kultursidan.

I det salutogena tänkandet och i frågan om hur medlen ska fördelas; förebyggande och riktat till de äldre själva eller omvårdande och riktat till verksamheterna går det att spåra ideologiska skillnader. I en kommun berättar ordförande i socialnämnden, som är moderat, att man har satsat på att frigöra resurser som människor, i detta fall kategorin äldre, själva kan söka. Resurserna ska gå till hälsofrämjande projekt och aktiviteter med utgångspunkt i individens val och kapaciteter.

Hälsofrämjande aktiviteter kallar vi det. Och det kan ju vara allt ifrån att gå ut och titta på konsten i staden till exempel. Eller man kan göra en studiecirkel. Vi vill inte säga vad man ska göra. Men det ska finnas pengar och vi har också sagt att det inte ska vara till någon administratör som sitter och bestämmer. Vi ska inte inrätta mer tjänster. Det måste fixas utifrån befintlig personal.

Viceordförande som representerar oppositionen menar att de har en annan syn på hur de hälsofrämjande resurserna bör användas:

Vi vill ha mer personal. Det har vi krävt så länge jag har varit politiker. Vi måste ha mer människor. Då kan man jobba med kulturen. Gå ut till något museum, hyra in människor. Men att söka pengar. Bara det är för mig ett motstånd. Då måste jag ha klart för mig, vad är det jag söker pengarna till? Vad är det vi ska hitta på?

Denna politiker menar att även om omsorgen utgår från idén om den självbestämmande individen så måste man erkänna att inom äldreomsorg återfinns människor som av olika skäl har svårt att vara självbestämmande och kapacitet att välja hur de vill ha det. De behöver därför omsorg och insatser i form av exempelvis personal. I en kommun har man avsatt 73 kronor om dagen för att personal inom omvårdande verksamhet ska kunna ordna och delta i aktiviteter för de äldre på boendena. Vad det ska vara för aktivitet är däremot helt öppet och upptill den enskilde äldre att bestämma i samråd med personalen. Principen för politikerna är att deras ansvar är att ta reda på vad de enskilda äldre efterfrågar. Är det inte kultur som efterfrågas så satsar man inte på det utan på andra saker. I citatet nedan förklarar en politiker hur man kan göra genomförandeplaner till ett konkret redskap för att tillgodose en enskild persons önskemål om att också ta del av kultur. Det förutsätter dock att man ställer den frågan.

Det är en genomförandeplan som upprättas för att tillgodose individens egna behov av att röra sig, kultur, personliga intressen och annat. Genom planen bryter vi ned behoven på individnivå. För det är så lätt att fokusera på att duscha, raka dig, ta en morgonpromenad. Ta på dig rena kläder, få tvättat en gång i veckan och du vet. Men sedan då? Det andra då? Där har vi lyft in frågan om kultur. Är jag kulturellt intresserad och bor på ett äldreboende då blir det banne mig vårt ansvar. Är du motorintresserad och vill titta på biltävlingar på TV då blir det vårt ansvar. Så tänker vi mycket. Då blir kultur en del i det.

Politikern fortsätter med att reflektera över gränsen mellan det socialpolitiska ansvarsområdet och det kulturpolitiska.

Vårt ansvar för kultur det har vi på äldreboendena. Där känner jag att vi har ett tydligare ansvar för kulturen. Men om man inte har ett biståndsbedömt behov och råkar vara senior då ska man ju ändå kunna ta del av kultur. Jag tänker efter en normaliseringsprincip som handlar om att oavsett om man är ung eller gammal ska kulturutbudet vara riktat på samma sätt. Det ska finnas en enhetlig tanke. Och det måste ju vara kommunens gemensamma vision och tanke och ansvar. Och därför bör det ligga på kulturnämnden då.

Politikern i citatet drar en linje mellan socialnämndens ansvar för dem som är beroende av omsorg och bor på särskilda boenden. För dem har kommunen ansvar att de får tillgång till kultur eftersom de inte har möjlighet att ta del av det utan hjälp. I övrigt är det kulturförvaltning eller liknande som har sakkunskap och kompetens att ordna kulturutbud för alla. Det handlar också om att normalisera. Politikern vidareutvecklar den tanken:

Vi ser det här med normaliseringsprincipen och att det måste vara bättre att de som är fackkompetenta på kulturområdet driver kulturfrågor inte vi som sysslar med socialpolitik. Det är ju som att kulturförvaltningen skulle driva äldrefrågor. Det blir ju bakvänt för mig. Det rätta måste vara att det ligger där och att det finns en budget där på kulturdelen och att det ska det rikta sig till alla. De har ju sina uppdrag. De ska skapa kultur för barn och unga i skolan och de ska göra det för vuxna och de ska göra det för seniorerna då. Det måste vara det tänket som styr. Men där är vi inte framme.

Han menar vidare att det är viktigt att få igång en dialog med kulturförvaltningen och göra dem uppmärksamma på denna kategori samhällsmedborgare som ryms under begreppet äldre. Kulturförvaltningen förväntas ha sina mål och ambitioner utifrån sin sakkunskap om kultur men ska inte driva äldrefrågor. Kulturförvaltningens uppdrag måste handla om normalisering och att nå alla individer och grupper i samhället som en del i tanken att kultur är en rättighet för alla. Ur socialpolitisk synpunkt kan det däremot finnas

intresse av att definiera kulturella behov med utgångspunkt i det omvårdande arbetet med äldre och framför allt med utgångspunkt i att man ska tillgodose de enskilda individernas (kundernas) önskemål och behov av omsorg även i termer av kultur. Kultur på detta sätt kan således komma att bli en omsorgsinsats inom det sociala området som behovsbedöms och som också operationaliseras genom att de tas upp som mål i individuella genomförandeplaner (jfr Socialstyrelsen, 2006).

Inom socialpolitik sammanfaller frågan om kulturaktiviteter med de två utmaningarna: den åldrande befolkningen och individens självbestämmande. Den sammanfaller även med det faktum att äldreomsorg genomgår förändringar från organisationsfokus till kundfokus. Det är förändringar som öppnar upp för nya aktörer att utarbeta visioner för de äldres situation. Till exempel kan kulturpolitik komma att bjudas in på en traditionellt socialpolitisk arena, delvis på socialpolitiska villkor, delvis på egna villkor. Det finns då förväntningar på att kultur kan vara ett verktyg för förändring i det salutogena förebyggande arbetet med äldre och deras möjlighet att ha ett meningsfullt liv ända till slutet i enlighet med sin egen vilja. Kultur kan vidare vara ett verktyg för normalisering inom det omvårdande området där socialpolitikerna har ansvar för en del äldre som inte längre har kapacitet att klara sig själva och vara självbestämmande på det sätt som ligger i begreppet "det oförhindade jaget" och som är den respekt vi ska visa alla människor. Det är kultursektorn som har sakkunskap i dessa frågor och som därmed har tolkningsföreträde i att definiera och distribuera kultur. Det sociala området och socialpolitiker kan inte definiera kultur eller kulturens värde utan bidrar genom att bjuda in. Samtidigt tilldelas kulturaktiviteter av socialpolitikerna värden som har kollektiva förtecken genom att kulturaktiviteter kan användas för att samla äldre på mötesplatser och därmed leda till gemenskap. Parallellt har kulturaktiviteter värden som handlar om att tillgodose individuella behov. Balansen mellan mål om att skapa kollektiv och samtidigt tillgodose individuella behov och önskemål leder över till nästa kapitel som handlar om organisering av äldreomsorg.

Organisering av äldreomsorg

I detta kapitel ställs arenorna, det vill säga äldreomsorgen så som den är organiserad i praktiken i termer av förebyggande verksamheter och omvårdande verksamhet, i fokus. Förebyggande och omvårdande verksamhetsområdena bygger på olika grundvalar och vi har redan sett exempel i intervjuerna med politiker på att de skapar olika villkor för kulturella aktiviteter och insatser.

Organisering av förebyggande verksamheter

Vad är då förebyggande verksamheter för slags arenor och hur organiseras de? En chef för förebyggande verksamhet förklarar vad en träffpunkt eller mötesplats innebär:

Vi har mötesplatser och där tillhandahåller socialförvaltningen lokaler och där gör frivilliga aktiviteter ihop. Ibland bildas det grupper som bara dricker kaffe eller gör saker tillsammans. Det är öppet och de som bor i närheten bjuds in. Mötesplatserna ligger ofta i närheten av ett trygghetsboende eller dagcentral. Serviceförvaltningen har matsalar, dagcentraler och då kan det vara så att vi använder matsalen som mötesplats och där är frivilliga och där ordnas jympa, matlagning, sång, bingo och alla möjliga saker och där behöver det inte vara personal.

Det finns således öppna mötesplatser som vänder sig till alla äldre i kommunen (jfr L. Svensson, 2006) Där ordnas frivilliga aktiviteter av frivilliga organisatörer. I vissa kommuner sammanfaller dessa mötesplatser begreppsligt med dagcentral eller dagverksamhet. Dagverksamhet eller dagomsorg som det också kan kallas handlar dock främst om något annat, nämligen om biståndsbedömd (inte öppen) verksamhet där det finns anställd personal som arbetar konkret med det sociala innehållet.

Anhörigstöd är en annan form av förebyggande verksamhet som kommunerna organiserar. Hur och i vilken utsträckning skiljer sig dock. Anhörigstödet handlar främst om två delar. För det första ska det finnas avlastning i form av korttidsboenden, eller avlösning i hemmet ett visst antal timmar i månaden. För

det andra bör kommunen se till att anhörigvårdare odlar sin egen hälsa och välbefinnande genom att de får möjlighet att delta i olika aktiviteter tillsammans med den de vårdar och ibland på egen hand. Aktiviteter kan vara underhållning, utflykter, middagar eller föreläsningar. Anhöriga som fångas upp genom anhörigstödjare får också inbjudan att delta i andra former av frivilligverksamhet som t ex på de mötesplatser som beskrivs ovan. Det är vidare vanligt att personer som länge vårdat anhöriga fortsätter med frivilligverksamhet efter det att den de vårdat gått bort.

Frivilligverksamhet är också en förebyggande verksamhet som det är upp till kommunerna att avgöra om och i vilken utsträckning man ska arrangera. Ur kommunernas och politikernas synvinkel är det som vi såg i förra kapitlet ett strategiskt redskap i det förebyggande arbetet genom att de som arbetar som frivilliga själva oftast är äldre och det blir ett sätt för dem att göra något meningsfullt och samtidigt lära känna äldreomsorgen. Frivilligverksamhet organiseras av en eller ett par anställda i varje kommun som arbetar med rekrytering, utbildning och organisation av de frivilliga (Johansson, 2007). Utbildningen är viktig för att ge de frivilliga kunskaper om sitt uppdrag, om hur man ska hantera förtroenden, tystnadslöften osv. Motivet för dem som engagerar sig är enligt en chef för frivilligsamordning:

Alltså någonstans är det väl det här att: om jag ger någonting får jag någonting tillbaka. Jag kanske inte får utav den jag har gett, men jag får av någon annan. Det är den tanken jag vill skapa fäste för.

Frivilligverksamheten samordnas och organiseras i mer eller mindre öppna former. I en kommun sätter man samman grupper som själva får tänka ut vad de vill göra, en del frivilliga besöker boenden eller äldre som bor hemma och läser tidningar, pratar och promenerar. Andra bildar fixargrupper som hjälper äldre med att byta glödlampor, sätta upp gardiner eller julpynta. Ytterligare andra är engagerade i mötesplatser där det enligt en chef ordnas: ”stickcafé, musikunderhållning, filmvisning, bildvisning, föreläsningar, kortspel, bingo, saker som kanske inte tillhör finkulturen, men som är väldigt populära.”

Frivilligverksamheten är i flera kommuner en förutsättning för att dylika aktiviteter på gemensamma mötesplatser ska kunna bli verklighet. De frivilliga är även oumbärliga för de äldre som bor på särskilt boende eller har hemtjänst eftersom det ger dem möjlighet att möta och umgås med andra äldre personer som inte har omvårdnads- eller omsorgsansvar. Det är en mer jämlik relation mellan frivillig och äldre än mellan personal och äldre. Samtidigt nämner flera att detta är något som personal har haft invändningar mot, i alla fall inledningsvis.

Jag pratade med personalen och de sa att för ett år sedan hade vi sagt att försvinn med frivilligverksamheten. De gör det roliga. Nu ser vi ju att frivilligverksamheten kommer hit och hjälper oss att ha fester och då är det frivilliga som skapar festen och vi har möjlighet att hjälpa den som ska delta.

I några kommuner har man även anställd personal på träffpunkter och mötesplatser som antingen sköter all aktivitet inklusive kaffe eller som får stöd av frivilliga på olika sätt. En politiker menar att det behövs både professionella och frivilliga eftersom en del äldre inte är så hanterbara för frivilliga och inte heller för kulturarbetare utan de kräver stöd av en professionell som behärskar relationen och som har mandat att ta ansvar för den. Om det inte finns personal som har i uppgift att se till att alla äldre kommer med och kan vara med trots att de kanske är ”besvärliga” riskerar de att exkluderas.

”Bara fantasin sätter gränser”

”Det är väldigt stimulerande enheter jag har. Där kulturen har en jättestor del i alla de här enheterna som jag bedriver”, sammanfattar en chef för förebyggande verksamhet. Samtliga former av förebyggande verksamhet utgör arenor där det finns alla möjligheter att vidareutveckla kulturella aktiviteter bara det görs i samråd med och med utgångspunkt i de äldres kapaciteter och önskemål. ”Det är bara fantasin som sätter gränser” säger en av de intervjuade politikerna. Här behöver kanske inte socialpolitiker och socialchefer driva på så mycket med idéer om innehåll, utan deras uppgift är främst att i linje med slutsatser i föregående kapitel att se till att det finns möjligheter i termer av resurser, reda pengar, lokaler och personal. Det

finns dock några organisatoriska begränsningar som de intervjuade tagit upp. Förebyggande verksamhet vänder sig främst till äldre som fortfarande bor hemma och de kan ha svårigheter att ta sig till aktiviteter trots möjlighet att få ledsagning beviljad till och från aktiviteter. Det kan vara ledsagning av personal, men oftare av frivilliga. Den ordinarie färdtjänsten är också ett alternativ men tycks förknippat med problem snarare än möjligheter. Vid en observation på en öppen mötesplats berättade personalen att färdtjänsten blivit för dyr för de äldre och även för krånglig när den ska samplaneras. En resa som normalt skulle ta tio minuter kan ta en timme när samma färdtjänstbil/buss ska samordna och plocka upp flera resenärer på samma rutt. ”När man är gammal orkar man inte det”, förklarar personalen för mig. Det drabbar deras dagverksamhet på så sätt att de äldre stannar hemma. I en kommun har nämnden av samma skäl stöttat en frivillig organisation i ett köp av buss som blivit ett viktigt komplement till den ordinarie färdtjänsten. ”Två tredjedelar bor utanför stadscentrum vilket är en logistisk fråga och det har vi hjälpt till med i och med att vi har köpt bussen åt Röda Korset.”

Ett andra hinder kan vara att själva organiseringen av verksamheten som gör det svårt att boka kulturaktiviteter. Vi återvänder till den målarstund som återgavs allra först i inledningskapitlet. Det är en målarstund med en konstnär och den äger rum på en kombinerad aktivitet för dagverksamhet för personer med demens och för boende på ett särskilt boende samt frivilliga som håller i verksamhet på en träffpunkt på boendet. Deltagarna är därmed där på olika villkor. Målarstunden inleds med att deltagarna dricker kaffe och under tiden presenterar sig var och en.

Petrus sitter bredvid mig och får hjälp av en av personalen på dagverksamheten att ta för sig av fruktpajen som ligger på assietten. Han försöker att greppa pajen med handen, men personalen lotsar snabbt in en sked i hans hand och visar fatet. När det blir Petrus tur att presentera sig reser han sig och säger till personalen att han vill gå en runda. De går. [...] När vi nästan är klara med målandet reser sig en annan i personalen för dagverksamheten för att gå och se vad som hänt med Petrus och hennes kollega. Efter ett tag kommer kollegan tillbaka men inte Petrus. Personal nummer två tar hand om honom en stund. Personal ett som gått med Petrus första rundan förklarar att han klarade inte av detta, det blev för oroligt.

Det som händer här, att en av deltagarna inte är med på målarstunden, leder till ett organisatoriskt problem som berör insatserna i *Kultur för livet* mer än andra aktiviteter eftersom de inkluderar både personal och de äldre (se kapitel Kulturarbete).

För det var en målarkurs och så säger man att det samtidigt är en utbildning för personalen och att det kostar 800 per gång. Ja, men vad ska jag göra med det? Det kan vara en fortbildning, men samtidigt så förutsätter jag att de gamla vill vara med. Och det kan jag inte göra.

Båda exemplen, berättelsen om Petrus och citatet ovan, handlar om äldre som deltar i biståndsbedömd dagverksamhet och på det sättet skiljer det sig från de öppna träffpunkterna och mötesplatserna. Personalen kan inte gå på en aktivitet som är en utbildning samtidigt som de har ansvar för en dagverksamhet för biståndsberättigade äldre som inte vill vara med på aktiviteten. På de öppna mötesplatserna är principen att aktiviteter främst ska planeras i samråd med besökarna och finns det bara resurser så kan träffpunkter och öppna mötesplatser ordna vilka aktiviteter som helst. Eftersom deltagande där är frivilligt blir det inte ett dilemma för personalens eller de frivilliga arrangörernas del om de äldre väljer att inte delta. En poäng med de förebyggande verksamheterna är dock att de ska skapa möjlighet för gemenskap genom kollektiva aktiviteter och det förutsätter att folk kommer och sluter upp. Det gör att man försöker i första hand göra saker som kan locka många. Inom de omvårdande verksamheterna ser det lite annorlunda ut.

Organisering av omvårdande verksamheter

De omvårdande verksamheterna består främst av hemtjänst och särskilda boenden. Till skillnad från förebyggande verksamhet är den service som hemtjänst och särskilda boenden tillhandahåller laggrundad. Här finns vidare både kommunala och privata aktörer. Verksamheten är behovsgrundad och riktar sig därmed

bara till de äldre som har fått stöd beviljat för sina behov. Det betyder att det är arenor som berör en väsentligt mindre andel äldre i kommunerna. Det är äldre som i allmänhet har mer besvär med hälsan och verksamheten är (åtminstone i teorin) betydligt mer individuellt utformad.

Tillgång till omvårdande verksamhet får äldre genom socialtjänstens biståndshandläggning där en handläggare utreder den äldres behov och fattar beslut om beviljande av olika insatser (Socialstyrelsen, 2006). En äldre persons behov av stöd kan sammanfalla med att man har varit sjuk eller skadad och intagen på sjukhus. Innan den äldre då skrivs ut får denne träffa en biståndshandläggare som utreder och beslutar om och vilket bistånd personen har rätt till. Ett annat sätt för en äldre att komma i kontakt med äldreomsorgen är i de kommuner som arbetar med frivilliga uppsökande hembesök. I flera kommuner erbjuds detta systematiskt och utifrån en väl utarbetad metodik till alla som uppnått en viss ålder. Till dem som tackar ja till hembesöket kommer sedan en eller två personer som genomför en enkät utifrån tre områden, den fysiska och psykiska hälsan, den sociala situationen och den existentiella. Dessa samtal kan leda till att den äldre får träffa en av biståndshandläggarna som utreder dennes behov ytterligare.

När beslut tas om bistånd så innebär det att den ansökande äldre får insatser i första hand via hemtjänst. Om behoven är mycket stora erbjuds man flytt till särskilt boende. Väl inflyttad på ett särskilt boende upphör de individuellt beviljade insatserna att preciseras och man får istället ”all inclusive”, det vill säga hjälp och stöd med allt utan att det föregås av särskild behovsprövning för varje enskild del. Exempel på behov som kan beviljas bistånd och insatser från hemtjänst är hjälp med städning, att handla, personlig hygien, mat, medicinering, utomhusvistelse och social aktivitet.

När bistånd bedöms anpassas det dock i praktiken mer efter det utbud av insatser som finns i kommunen (Socialstyrelsen, 2006). Det innebär att de enskilda äldres behov begränsas eller möjliggörs av det utbud som finns i kommunen. Detta gör att kommunens riktlinjer och policy för olika delar av omsorgen styr vilka behov som bedöms. Har till exempel en kommun ett politiskt uppdrag att öka antalet kulturupplevelser, eller en väl fungerande förebyggande verksamhet där sådana behov tillgodoses, då ökar sannolikt möjligheten att handläggaren också biståndsbedömer ledsagning till dessa aktiviteter eller till och med själva deltagandet. I de intervjuer jag har gjort med chefer inom äldreomsorgen är cheferna eniga om att det är ovanligt med detta slags behovsbedömningar av sociala och kulturella behov. När bistånd och insatser har beviljats får den ansökande välja vilken hemtjänstservice han eller hon vill ha. I flera kommuner har man infört LOV, lag om valfrihetssystem (SFS 2008:962). Det innebär att det finns både kommunal hemtjänst och privata aktörer att välja mellan och att det är den enskilde som väljer.

När valet är klart upprättar hemtjänstföretaget eller personalen på det särskilda boendet en individuell genomförandeplan eller omsorgsplan i samråd med den äldre. Personalen kommer här överens med den äldre om exakt vilket stöd han eller hon ska ha utifrån de insatser som beviljats (eller det som erbjuds på det särskilda boendet). I dessa genomförande- eller omsorgsplaner är det meningen att individuella önskemål ska följas upp. En enhetschef förklarar:

Om jag får ett bistånd att jag ska ha dagomsorg så ska min kontaktman och jag, om jag kan, tala om vad jag tycker är roligt. Om jag kommer till ett boende exempelvis och jag tycker om att prova whisky, då ska man på något sätt kunna mäta att den här brukaren har fått whisky vid något tillfälle och att man har kunnat utvärdera det. Då har man tillfredsställt den individuella nischen. Och det är det senaste nu, att vi enhetschefer ska kunna stämma av i vårt dokumentationssystem, att man strävar efter att uppfylla individuell önskan. Är det någon som tycker jättemycket om fotboll så ska kontaktmannen försöka ordna att man kommer till fotboll eller får se det på TV. Det ska dokumenteras som ett sätt att säkerställa det.

Genomförandeplanerna utgör en viktig del i den sociala dokumentation som görs för att kontinuerligt följa upp att kommunen uppfyller sina åtaganden gentemot den äldre biståndstagaren. Godkännandet av planen är ett kvitto på överenskommelsen. Enhetschefen påtalar att detta dock kan vara ganska svårt i praktiken.

I den här omsorgsplanen, i den individuella delen så har kommunen ett mätvärde som ska visa att brukaren har varit aktiv och varit med att skriva sin omsorgsplan. Och då ska de skriva under. Och det tyckte vi var bra att mäta. Det visar ju sig bara att när vi sedan gör brukarundersökningar så vet de inte vad de har skrivit på.

Genomförandeplanerna är således viktiga instrument för att kunna individanpassa omsorgen efter den äldres önskemål och behov. Samtidigt visar citatet att för de äldre själva kan genomförandeplanen vara abstrakt och svår att ta till sig. Det finns ytterligare ett dokument som återkommande tagits upp i intervjuerna och som är viktigt i organiseringen av en individ- och kundfokuserad äldreomsorg. Det är ett dokument som kallas för levnadsberättelse. Syftet med levnadsberättelsen är att personalen ska få kunskap om den äldre som person, hur han eller hon har levt sitt liv, vilka personer som är betydelsefulla, vad man har arbetat med och vad man tycker om att göra. Särskilt viktigt är detta dokument i arbetet med personer som har minnesproblematik och demens eftersom de kanske inte själva kan berätta. När deras levnadsberättelser skrivs spelar de anhöriga en viktig roll. Genom kunskap om den äldre kan personalen hitta på saker som ligger i linje med den äldres tidigare liv. Personalen kan hitta en röd tråd i dementas minnen och de kan hitta samtalsämnen som berör den äldre.

Nästa fråga handlar om det finns något Sofia (boende) äger eller har fått, ett föremål, diplom eller en utmärkelse som hon är extra stolt för. Sofia funderar och pekar sedan på en tavla på väggen som hon tycker om. Den föreställer en person som hon och hennes man har känt. – Han är väl död nu tänker jag, säger Sofia. Sedan berättar hon att hon och hennes man fram till hans död reste mycket, särskilt i östra Sverige. Hennes man var mycket intresserad av böcker. Han var boksamlare och har även skrivit böcker om boksamlingar. – Du har väl sett dem, undrar Sofia? Mira (personal) säger att: – Ja vi har tittat i dem tillsammans. Sofia skiner upp och säger att det hon är mest stolt för är att XX universitet ville ha alla hennes mans böcker. Varenda en. Det var nästan 200 ovanliga böcker som samlats in sedan tidigt 1900-tal. Sofia berättar sedan en rolig historia om sin sista resa med sin man. När Sofia har berättat klart skrattar vi alla tre en stund åt den tokiga händelsen som skedde på resan. Sedan är Mira nöjd. På raden under frågan som inledde samtalet står det: ”Ett porträtt”. Mira stoppar undan mappen och tackar för pratstunden. Sofia tackar också.

Levnadsberättelsen ska vara ett levande dokument där personal ska kunna läsa på om Sofia och hennes liv för att uppfylla just det som är syftet med levnadsberättelsen, nämligen att öka förståelsen för den enskilde och stärka omsorgsarbetet. Även om själva samtalet vid ifyllandet av berättelsen var lärorikt blev svaret som Mira slutligen fyllde i begränsat. Frågan är hur annan personal som läser Sofias levnadsberättelse ska kunna tolka svaret? En annan begränsning med berättelserna är att det utlovas sekretess. Vid besöket hos Sofia berättar personalen att en annan dam på boendet inte vill ha levnadsberättelsen liggande framme utan att hon har gömt den. Det gör att personalen inte kan ta del av den och inte heller fylla i damens aktivitetsplan.

Organisatoriska begränsningar

Utifrån beskrivningen ovan av individuell behovsprövning, genomförandeplaner och levnadsberättelser och ambitionen att följa upp varje individs önskemål kan man säga att kultur kan ha en lika självklar plats inom de omvårdande verksamheterna som inom de förebyggande beroende på individens önskemål och intressen. Vill man prova whisky ska man få göra det eller titta på fotboll. En skillnad från förebyggande verksamhet är att här handlar det om att tillgodose individuella behov och önskningar i den mån de uttrycks snarare än att ordna kollektiva aktiviteter och skapa förutsättningar för gemenskap.

Efter att ha tagit del av en mängd veckoplaneringar för aktiviteter på särskilda boenden går det att konstatera att det finns aktiviteter nästan varje dag och att dessa följer vissa mönster om man jämför boenden inom kommuner och mellan kommuner. Uppmärksammande av högtider och festligheter kopplat till mat, till exempel nobelfest, gåsmiddag, kräftskiva och firande av påsk, jul och midsommar är återkommande inslag. Bland de vardagliga aktiviteterna finns förutom boule, gudstjänster och musikunderhållning, bingo, tidningsläsning, målarstunder och pyssel. Vävning förekommer på många boenden. Till detta

kommer små aktiviteter som pussel, sällskapsspel (fia med knuff, kortspel och memory) och bakning. Inför högtider görs också en hel del pyssel anpassat för äldre, till exempel blomsterarrangemang. En enhetschef på ett privat särskilt boende förklarar att hon enligt sitt avtal med kommunen ska erbjuda aktivitet och utevistelse varje dag. Samtidigt är hon lite kritisk till det:

Men det står erbjuda och det låter fint, men rent krasst, man får aldrig glömma, vad vill den gamle? Jag kan erbjuda, erbjuda och erbjuda, men får aldrig glömma frågan "Vad vill du?"

Omvårdande verksamhet ska skapa utrymme för socialt innehåll och aktiviteter vid sidan av omsorgsarbetet. I tankarna om hur man ska organisera socialt innehåll och aktiviteter återfinns en balansgång mellan krav på att ordna ett omfattande utbud och krav på att tillgodose den enskildes önskningar och kapaciteter. Politiker liksom chefer understryker att personalen på boendena och hemtjänstpersonalen är kreativa och jobbar mycket med att få ihop roliga och stimulerande aktiviteter i vardagen. Samtidigt är möjligheterna på flera sätt begränsade när det kommer till resurser i form av ekonomi, personal och tid. En enhetschef för ett kommunalt särskilt boende beskriver begränsningar för det sociala innehållet i vardagen för sina medarbetare:

Alltså det gör man när man har tid. När det finns möjlighet. När man är två en eftermiddag, då kan man göra det. Vi har ju en täthet som är väldigt låg och vi driver nog våra undersköterskor till deras yttersta höll jag på att säga. Ja, men ibland har man en liten stund över och då kan man samla flera stycken runt någonting och då är ju det oerhört bra. Det finns ju möjlighet att göra det. Det handlar om att prioritera.

En undersköterska som är aktivitetssamordnare på ett boende förklarar vidare att bara för att aktiviteter planeras är det inte säkert att de äger rum.

Det är ju inte jag som har ansvar för allt heller utan jag lägger ju upp strategin för vecka. Sedan visar det sig att det har spruckit. Det kan bero på möten och att det inte blir någon personal kvar. Då finns det ingen möjlighet att reparera det heller. Under dagen i alla fall. Vi dokumenterar ju aktiviteterna. Ibland så hade jag också velat ha någon form av dagbok där man kunde skriva: Idag gick inte det att utföra på grund av att det blev akutmöte eller någonting. För då vet man varför det har uteblivit.

För att få bättre rutin på att aktiviteter verkligen blir av föreslår undersköterskan att det bör vara någon inom boendet som är särskilt anställd för att ha den uppgiften eller att det kommer professionella personer utifrån t ex kulturarbetare som leder aktiviteten. Undersköterskor ska inte behöva göra allt från att lägga om sår till målarstunder och grupp gymnastik, menar hon

Så vi känner ju oss ibland som några "allt i alla:or". Undersköterskerollen är det allra minsta. Det är det faktiskt. För man ska vara en trixare och fixare och jag säger inte det, det är också en utmaning. Så jag säger inte att det är negativt på något sätt. Men det är svårt att få till det ibland.

Vad gäller det första förslaget att det är en anställd som har ansvar för att hålla i aktiviteterna så ser det ut så i många kommuner. Ett problem är då att det kan vara svårt för den personen att få hjälp av övrig personal när det behövs. En undersköterska som arbetar halvtid som aktivitetsansvarig och halvtid som undersköterska på ett privatägt särskilt boende berättar att det egentligen bara finns en av de andra undersköterskorna som ställer upp och stöttar henne i aktiviteter. Övriga tycker enligt henne att hon arbetar med någon sorts avlastning dit en del äldre från avdelningarna går och blir sysselsatta. Då får personalen på avdelningen mer tid att ägna sig åt dem som är kvar eller till andra sysslor. I flera intervjuer beskrivs detta motstånd hos undersköterskorna att ställa upp på aktiviteter. En anledning till motståndet är den ovan, där en undersköterska värjer sig mot att vara en allt-i-allo som ska klara av allt. Hon framhåller sina begränsningar. Politiker och chefer ser det mer som att personal är lite fast i "duktighetstänkande":

Alltså vi har lite så där duktig husmorstänk kvar. Det är likadant på äldreboende. Det är så stressigt på morgonen. Man kan ju lika bra dammsuga på eftermiddagen som man kan göra det på morgonen. Alltså vi är lite fast i stereotyper och roller om hur saker och ting ska vara.

En annan chef menar i linje med detta att det läggs alldeles för mycket tid på att städa på ett särskilt boende.

Vi pratar mycket om varför är det viktigt med städ? Jag tror att vissa ibland upplever att det här sociala eller att bara sitta och prata, då jobbar man inte. Men städar du, då jobbar du. Och sedan tror jag att eftersom många utav de som jobbar i vården har jobbat många år har man inte jobbat så att man har tittat på individen, utan man tittar på kollektivet. Då kan det vara svårt att vara bekväm med att prata med någon eller pussla, eller gå ut på promenad eller vad det nu kan vara. Man är inte riktigt van vid det tror jag.

Scheman, brist på personalresurser, tid, rutiner och ”duktig husmorstänk” kan ses som hinder för genomförande av socialt innehåll och kulturella aktiviteter. Här finns föreställningar om omsorg och organisering som behöver revideras och bearbetas för att svara upp mot kravet att se till den enskilde individens önskemål och rätt till en meningsfull tillvaro.

Det är emellertid inte bara attityden eller förväntningarna från de som arbetar inom äldreomsorgen som kan utgöra hinder för organisering och genomförande av aktiviteter. En chef lyfter fram att det kan vara svårt att möta upp exempelvis Lions, Röda Korsets eller kultursektorns förväntningar på hur det som de erbjuder ska tas emot. En chef talar om att de missade att planera ordentligt när de bokade *Kultur för livet*:

Jag vet inte hur det gick till. Detta körde igång. Problemet var att hon som gjorde beställningen härifrån var lite snabb och hade inte hunnit tänka på konsekvenserna. Vi körde igång utan att schemat var lagt på det viset utifrån som körledaren ville ha det; att det skulle vara samma personal med varje gång och att de sjunger själva och är aktiva. Tyvärr var det så att hon som beställde detta, hon jobbade ju inte själv de första gångerna. Så strukturen var inte bra från början. Jag tror ändå att körledaren hade nog stora förväntningar på vad det skulle bli och jag tror inte att det riktigt blev så.

En annan chef diskuterar också krocken mellan den egna verksamheten och kulturarbetarens förväntningar.

Ibland tänker jag så här. Vilka förväntningar har de [kulturarbetarna] när de kommer ut? Därför att de [äldre] är så pass dåliga många av dem. Det kan ha varit måla för livet. Och det har fallit ut jättebra, det är inte det, men att det skulle vara samma personer och att de på något sätt kunde måla. Men det är jättesvårt. Det ser inte så ut i verksamheterna. Ena dagen vill jag måla, nästa gång, nehej, det gör jag inte och då kan det vara någon annan som vill måla.

Det som cheferna i citaten talar om är skilda förväntningar. De upplever att det kan vara svårt för utomstående som inte arbetar inom omsorgen att förstå förutsättningarna för de äldre på exempelvis ett särskilt boende. Genomgående talar de om att aktiviteter, vad det än handlar om, måste göras i det lilla.

I det lilla. För jag tycker att aktiviteter i det lilla är det absolut bästa. För det är vad de orkar. Om man är 95 år och man bor ju här inte för inte [---] Det är inte dagis här. Utan vi måste särskilja att det här är vuxna som bor här.

Det räcker med de här små också. Och det är också en aktivitet bara att till exempel sitta och prata, knäppa tre knappar, försöka att kamma sitt hår. Försöka att borsta sina tänder, försöka äta själv. Men många ser inte det som en aktivitet.

Ja, det är det lilla. Och bara det att man kan kanske grädda våfflor en eftermiddag till kaffet. Man bakar en sockerkaka. Och vi ser ju att det finns människor som nästan kan göra det helt och hållet själva bara man sätter grejerna i händerna på dem.

Till detta kommer också en tanke om att det ofta är alla människor runt omkring, ofta anhöriga som förväntar sig att de äldre ska vara aktiva. Då finns det en risk att aktiviteter genomförs mer för deras skull än för de äldre. Även det är en ofta upprepad oro i intervjuerna och den går tillbaka igen på synen på och respekten för de äldre.

Arenor där skilda förväntningar möts och förhandlas

Synen på de äldre och aktiviteter har diskuterats främst utifrån två teorier. Den ena går under namnet aktivitetsteori och bygger på idén att aktivitet och att leva ett aktivt liv är bra för hälsan och har en salutogen funktion. Via aktiviteter bygger man upp mening för sig själv och gemenskap med andra. Det är denna tanke som framkom i exempelvis intervjuerna med politiker och som började ta form i mitten av 1950-talet (Havighurst & Albrecht, 1953; Johansson, 2007).

Aktivitetsteorin har utmanats av gerotranscendensteori som bland annat utvecklats av svenska forskare, Jan Helander (1979) och Lars Tornstam (1996, 2005) och som dominerade under främst 1990-talet. Teorin vilar på idén om att människor förändrar sitt sätt att se på världen i takt med att man åldras. Människor i medelåldern lever ett liv som präglas av rationalitet och materialism och stor aktivitet, men desto äldre man blir desto mer frångår man detta och börjar se på världen i termer av andlighet och kosmisk visdom. Det senare innebär att när äldreomsorg utformas och planeras görs det ofta med utgångspunkt i hur den medelålders människan ser på livet och i linje med den grundläggande människosyn som beskrevs i föregående kapitel om att varje människa är aktiv aktör i sitt eget liv och beredd att ständigt träffa val om detsamma.

Cheferna i citaten ovan talade om skilda förväntningar från dem som kommer utifrån, till exempel kulturarbetare, men även anhöriga och berörde då diskrepansen mellan olika perspektiv, den medelålders människan och den åldrande. Från omsorgens håll, vilket cheferna uttrycker genom att tala om kultur i det lilla vill man undvika att agera etnocentriskt. Etnocentrism betyder att man tolkar andra människors liv, behov och värderingar utifrån sin egen måttstock. Till tolkandet kommer även ofta ett bedömande. Om människor i medelåldern som enligt gerotranscendensteori utgår från rationalitet och materialism planerar omsorg för äldre som utgår från andlighet och visdom kan det vara svårt att verkligen möta de behov och önsknings som finns hos äldre så länge de agerar etnocentriskt. Den värderande dimensionen kan handla om att medelålders personer uppfattar det stilla och ensamma liv som äldre lever som icke-fullvärdigt. Konsekvensen blir att man vill skapa förutsättningar för aktivitet på ett sätt som möter en medelålders persons behov, men knappast de äldres.

Aktivitetsteorin tycks dominera än idag och framställs framför allt som central i förebyggande verksamhet ur det salutogena perspektiv så som det kom fram i intervjuerna med politiker. Teori om gerotranscendens dominerar däremot inom de omvårdande verksamheterna. Gerotranscendensteori motsätter sig inte aktivitet, men teorin leder till att de som arbetar med äldre måste lära sig att ställa frågor som ger de gamla chans att berätta om sina önskemål och göra aktiviteter på deras villkor. Detta är också ett svar som ofta dykt upp i intervjuerna att ”vi kan inte bestämma aktiviteter från ovan, vi måste möta den gamle där den är”. För att utomstående ska kunna genomföra aktiviteter inom omvårdande verksamhet krävs därför nära samarbete med dem som arbetar inom dessa där villkor för aktiviteter sätts upp med utgångspunkt i de äldres önskemål och kapacitet. Då kanske förväntningshorisonterna kan sammanfalla mellan de som kommer utifrån och dem som arbetar inom verksamheten.

En annan sak som också har betydelse när det gäller organisering av kulturella aktiviteter är definitionen av vad kultur är för något. En chef som citerades tidigare beskrev att hela hennes enhet av förebyggande verksamheter handlar om kultur. Frågan är vad begreppet kultur syftar på? Som beskrevs ovan handlar kultur från kultursektorns håll, här representerat av Kulturrådet, region Halland och Hallands bildningsförbund, om kultur i termer av främst estetisk kultur. Kultur är det som återfinns och utövas inom ramen för deras organisationer och spänner över allt från litteratur, teater, dans, film till hembygdsföreningar och bibliotek. Bland de intervjuade inom äldreomsorg gjordes emellertid betydligt vidare definitioner. Det är vanligt att kultur förknippas med att människor har olika nationell, språklig och religiös bakgrund. Utifrån

en dylik utgångspunkt tänker man sig att man ska organisera äldreomsorg så att det finns enheter som talar vissa språk, har flerspråkig personal eller att man inom omsorgen ordnar kulturdagar med mat och musik från olika delar av världen. De flesta är dock helt med på att kultur också handlar om någon form av estetisk upplevelse. En politiker definierar det så här:

Ja, det som jag känner med kultur, det är att få gå ned och titta på konstverken vi har här i staden. Att få gå ned i Rådhusparken och titta på alla vackra blommor. Vi har en otroligt vacker blomstersmyckad stad som väldigt få får se som bor på våra särskilda boenden. Sedan tycker jag att det är kultur när folk kommer hit och spelar och sjunger. Ungdomar som gör olika saker. Att man försöker fånga upp så det händer någonting som stimulerar sinnen hos våra äldre. Det behöver inte tvunget vara att titta på en tavla eller att ha någon opera eller operett. Nej det måste utgå ifrån vad jag tycker själv. Vad jag blir glad av.

Kultur i denna definition är det som ger stimulans och som man blir glad av. Det är med andra ord ett positivt begrepp. En chef vidgar kulturbegreppet ytterligare:

Alltså vi hade den här diskussionen hemma vid lunchen idag om Kultur i äldreomsorgen, och min man, ja då kopplade han det till: – Ska ni gå på galleri då med dem? – Men, sa jag, nu får vi backa bandet. Nu får du först börja fundera på: Vad är kultur? Och vad skulle vara kultur för dig. Vad skulle du bli glad av? – Ja, då vill jag ju gå på fotboll. – Ja, men det är ju kultur, sa jag, fast det är ju en annan sorts kultur än ett konstverk!

Hennes kollega håller med och tillägger i linje med citatet ovan att vad som är kultur är individuellt: ”Så att mycket individbaserat i vardagen. Det var något nytt. Kultur för äldre är individbaserat och ligger hela tiden i vardagen”. Detta är bara några exempel på definitioner av vad kultur är. Samtidigt ringar de in en sammantagen bild som framkommer ur observationerna och i intervjumaterialet. När politiker, chefer och personal talar om kultur så beskriver de kultur som en form av aktivitet som stimulerar sinnen och som gör en människa glad. Vad som kan definieras som kultur är relativt och handlar oftast om vad individen själv anser är kultur. En sådan hållning ligger i linje med den människosyn som präglar omsorgstänkandet. Det som gör den äldre glad och frisk är också det som är bra och detta är även måttstocken för kultur. Inom kulturvetenskap kallas detta för kulturrelativism och det handlar i korthet om att visa lika respekt för varje kulturyttring och kultur får sitt värde i sin kontext och inte utifrån yttre måttstockar (jfr Eriksen, 1997; K. Gustafsson, 2007).

Sammantaget kan jag konstatera att en mer systematiskt utarbetad plan för att organisera och arbeta med kultur saknas och att intresset är relativt lågt även om nästan alla jag intervjuat har tankar och erfarenheter av kulturaktiviteter i den vida bemärkelsen att det täcker allt från bingo, till fotboll och whiskyprovning. Att intresset är lågt beror dels på att man inte riktigt vet vad kultur är och dels på att det är vad de äldre vill och önskar som står i fokus. Är det kultur de äldre önskar, då först är det riktigt intressant att arbeta med.

Det finns trots det i kommunerna en rad olika arenor där socialt innehåll och kulturella aktiviteter tar plats och där det arbetar och verkar människor och som vänder sig till lite olika målgrupper av äldre och andra i behov av socialt stöd. Dessa arenor har det gemensamt att de finns inom ramen för kommunens ansvar och med uppdraget att hantera den åldrande befolkningens behov av gemenskap och aktiviteter och motverka ensamhet och den ohälsa som följer på det. På dessa arenor har man olika upplägg och olika former av verksamma, det kan vara avlönad utbildad personal, rehabassistenter eller frivilliga organisationer eller kommunorganiserade volontärer. Verksamheterna finansieras på olika sätt genom kommunala medel, externa medel från fonder, självkostnadspris, ideella insatser, regionala medel eller nationella medel.

Det finns alltså personer (anställda eller frivilliga) som verkar inom dessa arenor och håller i lokaler och planering (kommun eller annan organisation) och sedan bjuds äldre in till olika program. Programmen kan innehålla allt möjligt, men vanliga aktiviteter är Bingo, tipspromenader, herr- och damklubbar, tidningsläsning, pubaftnar, pussel, spel och pyssel av olika slag. Inte minst mat och att fira festligheter är vanligt på samtliga arenor. Ganska ofta bjuder man in andra utomstående aktörer för att föreläsa, underhålla, sjunga, uppträda, osv. Dessa personer bjuds in som gäster och ibland kostar de pengar och ska ha ersätt-

ning, men ofta är det på ideell basis. Detta sista är viktigt att notera, att externa aktörer bjuds in som gäster, och de kan egentligen inte göra anspråk på att definiera eller bestämma vad som ska ske inom dessa arenor. Det bestämmer olika aktivitetssamordnare, frivilliga och personal på boenden i samråd med de äldre. Enligt Kulturrådets skrivningar om att ”ett aktivt och kulturellt rikt liv i ett socialt sammanhang ger positiva hälsoeffekter. Det bidrar till en ökad känsla av välbefinnande och meningsfullhet och kan även ha effekter på medicinering och vårdbehov” (Kulturdepartementet, 2013) finns det emellertid incitament för att kultursektorn också kan göra anspråk på äldreomsorgen. Det finns forskning inom medicin och inom flera kulturvetenskapliga ämnen, främst musik och konst som visar att det finns medicinska samband mellan kulturupplevelser och hälsoeffekter.

Till det kan man lägga tanken om att kultur är en rättighet och att inte se till att äldre får ta del av det och ha ett eget skapande är en form av marginalisering. Ett sådant resonemang leder till att man skulle kunna säga precis som Kulturrådet och Region Halland gör, kultur ska bli en naturlig del av äldreomsorgen. Det finns flera tungt vägande skäl även för detta att se kultur som en rättighet i sig snarare än som ett medel för hälsa och dessa skäl kan kultursektorn mycket om och därmed kan den göra anspråk på att också genomföra kulturella aktiviteter och insatser för äldre.

Samtidigt finns det en del som talar emot. Med respekt för den självbestämmande människan har vi sett att man i organisering av äldreomsorgen utgår från vad den enskilde vill och önskar. Detta kan bli ett argument för att man avstår från att satsa på särskilda områden, t ex kultur, från socialpolitiskt håll. Inom förebyggande verksamhet skapar man förutsättningar i form av utbildade aktivitetspedagoger, öppna mötesplatser, men innehållet ska definieras av de äldre. Samtidigt kan ju de äldre som tar del av förebyggande verksamhet avstå från att delta i aktiviteter. Om det exempelvis arrangeras en målarkurs på en träffpunkt kan vem som helst som är äldre välja att gå dit och delta i den kollektiva kulturella aktiviteten för att han eller hon själv så önskar. Det finns således möjlighet inom de förebyggande verksamheterna att bjuda in kulturarbetare som mer än bara gäster. De kan bjudas in som aktörer som har anspråk på att deras aktiviteter gör något mer än stimulerar och aktiverar.

Här blir slutligen frågorna om förhandling, makt och tolkningsföreträde som togs upp i inledningens teoriavsnitt relevant att lyfta. Ambitionsnivån och beskrivningarna av vad kultur är och vad det gör och vad omsorg respektive kultursektor förväntar sig utgör grunden för mötet, men öppnar också upp för tolknings- och förhandlingsutrymme. Organiseringen av äldreomsorg visar vidare att det finns både möjligheter och hinder som behöver förhandlas om. Denna förhandling sker i första hand horisontellt mellan personal, äldre och kulturarbetare men här finns även vertikala relationer och hierarkier som är viktiga att identifiera och hantera. En sådan vertikal relation som är avgörande för förhandling om kulturens plats i organisering av äldreomsorg är den statuskillnad och prioritering som finns mellan de två sektorerna kultur och äldreomsorg i samhället och i kommunerna. Äldreomsorg är i hög utsträckning icke-förhandlingsbart för kommunerna medan kulturutbudet kan vara det. Vem ska förhandla så att kultur får utrymme inom organisering av äldreomsorg? Ska omsorgen äga och driva frågan eller kultursektorn? En annan aspekt av förhandling gäller vem som har tolkningsföreträde att definiera och bestämma vad kultur är? Här har äldreomsorgen värjt sig lite mot kultursektorns höga ambitionsnivå och krav på att få tillträde till äldreomsorgens målgrupp och mål genom att betona att de redan arbetar med kultur, genom sitt kulturellrelativistiska synsätt och genom att tala om kultur i det lilla. En viktig utmaning om man blickar framåt är att försöka kringgå maktförhållanden och hierarkier och att försöka hitta ömsesidiga relationer mellan kultursektor och omsorg. För det krävs ödmjukhet och grundläggande respekt för varandras skilda verksamheter, kompetenser och mandat. Det handlar om viljan att lära av varandra istället för att ”vi” ska lära ”dom”. Då kan mer konkreta frågor ställas och besvaras, t ex frågan om resurser, vad kultur får kosta och vem ska betala? Eller vilket utrymme i organisering av äldreomsorg som kulturaktiviteter ska få? Ska personal vara med, hur mycket tid ska avsättas, i vilken utsträckning ska det prioriteras framför andra aktiviteter t ex medicinering, städning osv?

En sista tanke är att syftet med att få in mer kultur i organisationerna också handlar om personalens arbetsmiljö och här spelar cheferna en viktig roll. I nästa del av rapporten *Möten* återges erfarenheter av kultur i äldreomsorg utifrån tre av de parter som möts när kultursektorn bjuds in eller erbjuder äldreomsorgen aktiviteter och insatser. Inledningsvis återges erfarenheter av kulturarbete i äldreomsorgen och efter det erfarenheter av vad det innebär för ledarskap och det vardagliga omsorgsarbetet. I fokus står frågor om vad kultur betyder och hur det påverkar äldreomsorg.

Del 2 Möten

Kulturarbete

Hallands bildningsförbund har sedan 1990-talet ett uppdrag från region Halland att ta fram program och distribuera kultur, främst i form av musik för vården och föreningslivet. Äldreomsorgen har varit och är en av de flitigaste kunderna när det gäller att boka program. Bildningsförbundet sköter administrationen samt kontakten med artisten och kunden betalar ett på förhand givet pris. Detta pris har vidare varit subventionerat genom bidrag från region Halland. Resultatet av detta förmedlingsarbete är att varje kommun i Halland sedan många år tillbaka erhåller kulturutbud som finansieras av regionen. ”Men de vet ofta inte ens om det och de vet inte hur omfattande detta är” berättar en representant för bildningsförbundet i en intervju.

Som ett led i detta redan existerande samarbete med kommunerna kunde region Halland genom Hallands Bildningsförbund och med medel från Kulturrådet vidareutveckla kulturaktiviteter riktade till äldreomsorgen. Aktiviteterna i *Kultur för livet* ingår i ordinarie programverksamheten och bokas på samma sätt som andra artister och föreläsare vilket innebär att priset subventioneras. En skillnad är att det handlar om insatser och så kallad deltagarkultur snarare än aktiviteter i allmänhet som oftast utgörs av så kallad åhörarkultur. Merparten av Hallandsbildningsförbunds programutbud är just åhörarkultur. Det utbudet liksom alla de aktiviteter som anordnas genom andra aktörer och krafter som vi såg i föregående kapitel med allt från herr- och damklubbar till firande av Mårtensafton inkluderas i begreppet kultur och kulturaktiviteter. Jag går inte lika mycket in på denna mångfald aktiviteter och undersöker dem på samma sätt som jag här gör med aktiviteterna, eller insatserna som de kallas, inom ramen för *Kultur för livet*. Det är en fråga om urval. Jag såg det som angeläget att ta vara på erfarenheterna från två av de kulturarbetare som arbetat med *Kultur för livet* och som har varit i kontakt med alla former av förebyggande och omvårdande verksamheter och som har dokumenterat sina möten med äldreomsorgen och även samlat på sig en rad tankar om detta.

Som beskrivs i inledningskapitlet används ordet insats inom omsorgsverksamhet ofta synonymt med omsorgsbegreppet. Omsorg har kommit att bli ”något” man beviljas i form av insatser i enlighet med laggrundade rättigheter i exempelvis LSS (SFS 1993:387) eller SoL (SFS 2001:453). ”Något” kan vara exempelvis städhjälp, matdistribution eller utevistelse. I *Kultur för livet* handlar det inte om insatser som beviljas utan begreppet syftar snarare på hur de olika programverksamheterna är uppbyggda. *Måla för livet*, *Sjunga för livet*, *När orden tar slut* och *Skriva för livet* handlar om mer än aktivitet och underhållning. Insatserna inkluderar en personalutbildning, dels genom introducerande möten med chef och övrig personal innan insatsen inleds, dels genom att det krävs deltagande av övrig personal och helst chefer under insatsens gång. Insatserna måste vidare bokas så att de omfattar minst tre gånger. I insatserna ställs således en del villkor och motprestationer från kundens sida. Kulturarbetarna blir på så sätt mer än bara tillfälliga underhållare genom att deras insatser utgör ett slags ”kulturella interventioner” där de interagerar med både personal och de äldre med målet att nå någon form av förändring (jfr Mayne, 2012). Intervention kan definieras på just detta sätt, att man ingriper för att förändra. Inom äldreomsorgen handlar det ofta om sociala interventioner och då syftar det exempelvis på att en biståndshandläggare beviljar stöd till en äldre för att förändra dennes livsvillkor. Förändringen ska leda till förbättring. I *Kultur för livets* insatser handlar förändring om att insatserna ska leda till förbättrad hälsa och välbefinnande för de äldre, men också till kompetensutveckling där deltagarna lär sig något om musik, att sjunga i kör eller om färger och former. Som framkom i föregående kapitel har kanske inte omsorgen sett på kultur riktigt på det sättet och de såg vissa problem i kultursektorns och kulturarbetarnas förväntningar.

I inledningen av mitt fältarbete träffade jag två av de kulturarbetare som har varit med och utformat och genomfört insatser i *Kultur för livet*. Båda två har lång erfarenhet av att arbeta med kultur på olika sätt, som utövande konstnärer inom konst och musik samt med undervisning och kompetensutveckling. Deras långa erfarenheten inom sina respektive områden har gjort att de har utvecklat en tydlig pedagogik och målsättning med sitt kulturarbete som de nu kunnat konkretisera genom samarbetet inom *Kultur för livet*. De har vidare både tagit del av forskning och själva skrivit och forskat om sina respektive områden och dess betydelse i olika sammanhang men framför allt för hälsan. De kan båda ge många och levande exempel på vad som skett under körsångs- och målarstunder med deltagarna. Exempelen handlar om minnen som väckts, stela ben som börjar dansa, negativa känslor som bytts till positiva och många glada skratt. De har också många exempel på möten med äldreomsorgens chefer, personal och hur det är att komma in i äldreomsorgens olika verksamheter.

Deras erfarenheter av att komma till olika platser och genomföra målar- och körsångsstunder med äldre, chefer och personal har dokumenterats noga och är ett material som jag också haft tillgång till. Vidare har varje målar- och körsångsstund följts upp av att konstnären och musikern delat ut en enminutsrapport där den personal som deltagit fått fylla i sina spontana tankar om: Vad tyckte du rent allmänt om stunden? Vad såg du hos de som deltog? Händes det något "övertäckande" under stunden? Kan du se några hälsoeffekter? Händes det något efter stunden? Hur upplevde du för din egen del att delta? Utöver deras egna dokumentationer och intervjuerna har jag också fått följa med dem ut i verksamhet. Ett sådant tillfälle från en målarstund återgavs i inledningskapitlet. Nedan återges en sångstund på en dagcentral på ett äldreboende.

Kultur: Intervention eller underhållning

Dagcentralen där sångstunden utspelar sig är del i ett särskilt boende, men vänder sig både till dem som bor där och andra äldre som bor i närområdet. Särskilt vänder den sig till personer som bor hemma men som är del i omvårdande omsorg på något sätt genom att de bor i ett serviceboende eller har hemtjänst. På dagcentralen finns två anställda. Boendet är beläget vackert vid en sjö i ett litet samhälle på landsbygden och är ombyggt i omgångar. Samlingssalen där sångstunden äger rum har tidigare ingått i boendets terapi-verksamhet.

Rummet är stort. I delen till vänster när man kommer in finns fyra matbord med stolar runt. Borden är i furu och rätt slitna. Stolarna har armstöd och sitsar med avtagbart tyg i brun frotté. De är således tvättbara om någon spiller eller läcker lite. Det sista slår mig nog därför att det finns en distinkt doft av urin i rummet. I andra halvan av rummet, till höger, står arbetsbord, en bordsvävstol, en stor platt-TV, en brunbetsad Billys bokhylla med böcker och travar med vävda dukar. När man kommer in i rummet slås man denna dag av ljuset från ytterväggens stora fönster genom vilka solen strömmar in. En altandörr står öppen på glänt ut mot den väl tilltagna altanen. En katt smiter ut. Den tillhör en av de boende berättar en i personalen. Framför altandörren står ett litet avlutat slagbord med båda klaffarna nedfällda. Över det hopfällda bordet ligger en vit duk arrangerad så att en trekant hänger ned över klaffarna på var sida. Uppe på bordet står två enkla mässingsljusstakar med vita stearinljus och en blomma i vit kruka. Det ser ut som ett litet altare. Intill "altarbordet" står ett piano och på dess överkant en madonnabild skuren i trä och en träsko. Ovanför pianot, lite till höger hänger ett litet vitrinskåp och i det står nattvardskalk, oblatskrin och en vinkanna ordentligt uppställt. Ovanpå skåpet finns ett kraftigt ljus med kristussymbol i rött i en träljusstake och ett krucifix med en liten snidad Jesusfigur. Ovanför pianot, intill skåpet hänger ett väggur.

Nu dyker musikern upp. Det är första gången han är här. Han har inte heller träffat personal i förväg vilket annars är en målsättning för insatserna *Kultur för livet*. Han förklarar för mig att han faktiskt har gett upp den idén eftersom det inte verkar möjligt att få med samma personal på sångstunderna som han träffat på det förberedande mötet och då faller själva idén med mötet, att personalen ska förstå hans upplägg och betydelsen av sin egen roll och deltagande.

Musikern bär in sina saker och när han är klar hälsar han närmare på de två i personalen på dagcentralen. Han berättar lite om sina tankar om musik och sång, hur det fungerar känslomässigt och hur deltagarna kan ryckas med och till och med kan börja dansa. Personalen nickar och är helt med på detta. De är även med på

sin egen roll under sångstunden. De måste vara med och hjälpa till. De förklarar att de inte riktigt vet hur många som kommer idag. Det blir i alla fall en boende med en anhörig, tre personal förutom de själva och tre, fyra äldre. Tydligt krockar musikstunden med att PRO har en utflykt till hemlig plats denna dag.

Musikern går runt i rummet och funderar på hur han ska möblera. Han vill helst sitta så att de kommer rakt mot honom (välkomnande) när de stiger in i salen. Om han placerar sig så får han utsikten mot sjön bakom sig och kanske tar det bort koncentrationen? Det blir så till slut. Han ställer upp sitt piano och notställ och ställer sedan stolar i en halvmåne runt sig själv med en bred gång i mitten så att de som har rullstol ska kunna komma fram. Han förklarar både för mig och senare för personalen hur det ska fungera. Alla ska känna att de är med, att man sitter nära, att "jag" blir ett "vi" genom körsång.

Han ger personalen en del papper. Bland annat är det en enkät som han vill att alla som är med fyller i där de berättar lite om vilka de är och om de önskar någon särskild musik. Han har också med ett papper till personalen som handlar om körsångens betydelse för människors välbefinnande. Han betonar att sjunga i kör är något annat än vanlig allsång. Personalen säger att de förstår vad han menar. Musikern har också några papper med enkla gymnastikrörelser. En första dam har anlänt och hon får sätta sig längst bort mot pianot i halvcirkeln. Jag hälsar på henne och hon berättar lite om sig själv, att hon varit först gift och sedan sambo, men att hon levit ensam de senaste 30 åren och att hon älskar att dansa. Hon berättar också att musikern hade kramat henne när de träffades ute i entrén när hon kom och det gjorde henne så glad.

Musikern har ett tydligt upplägg som är noga genomtänkt men som inte är alldeles lätt att genomföra på det sätt han helst skulle önska. Den här dagen hade han bokats för att inleda sångstunderna som ska bli minst tre, men genom att det krockar med PRO:s hemliga utflykt är det flera äldre som inte dyker upp. Körsångsstunden riskerar att bli enbart en stunds underhållning och förströelse eftersom intentionen att skapa kontinuitet och förändring genom progression mellan sångstunderna delvis faller. Det blir osäkert vem som kommer att fylla i enkäten som körledaren lämnat till personalen för att ta reda på vad de äldre deltagarna kan och vill sjunga, vad de tycker om för musik, osv. Körledarens ambition att också leda och utbilda personalen i sin pedagogik fullföljs inte heller eftersom han inte har kunnat träffa personalen, vare sig de på dagcentralen, cheferna eller undersköterskorna på boendet i förväg. Körledaren ger en snabb introduktion på plats till de två som arbetar på dagcentralen och de markerar att de förstår vad han menar.

Ingångsvärdet av kulturaktiviteten, körsången, uppfattas olika. För körledaren handlar det om en intervention i den mening som beskrevs ovan. Personalen uppfattar aktiviteten som underhållning och som en programpunkt av många som avverkas varje vecka på dagcentralen. Det är kanske hårt att tala om brustna förväntningar från musikerns håll, men förutsättningarna för insatsen undergrävs delvis i mötet med äldreomsorgens förväntningar. Kulturarbetarens förväntningar är att den kulturella insatsen ska leda till förändring på flera plan och därför är det viktigt att ha med både de äldre, helst chef och definitivt personal.

Ett skäl till att personalen måste vara med och engagera sig är att de kan hjälpa dem som ser illa, hör dåligt eller har svårt att röra sig så att de kan hänga med. Det andra skälet handlar mer om interventionen eller målet att förändra och förbättra. I intervjun berättar musikern med stöd i både sina egna erfarenheter och forskning att deltagande i körsången skapar nya relationer mellan personal och de äldre. Personalens medverkan är därmed viktig för att de får möjlighet att lära känna och upptäcka de äldre på nya sätt. De får se dem i situationer som de kanske inte annars gör. Även anhöriga är viktiga deltagare i kören, menar musikern, delvis av samma skäl som personalen. I fokus för körledarens interventioner står dock de äldre själva och den glädje och lust som de bör känna. När jag frågar om syftet med körsången svarar han: "Syftet är att skapa glädje och att så frö, att få människor att blomma där de är och att inte bara blicka bakåt."

Konstnären beskriver på motsvarande vis i en intervju hur hon planerar och lägger upp målarstunder. För hennes del finns det ett inneboende problem i att hon sysslar med just konst. Konst, att måla och skapa i färg och form, tycks bära på en prestigestämpel som är svår att bryta. Hon har dock knep för att övervinna det och när det väl är gjort brukar det inte vara så svårt att få med de äldre och personalen. "Det som är viktigt oavsett grupp är att sätta igång direkt, förklarar hon. Något ska hända från första stund och alla ska komma igång och måla." I vissa grupper går hon sedan vidare och pratar om tolkning, färglära, stil och olika konstnärer men det beror helt på gruppen.

Precis som för musikern ställer dock själva deltagandet i kulturaktiviteten vissa krav på vad man ska kunna klara och därför är personalen mycket viktig även här. De kan hjälpa till att hålla i penslar, hitta rätt färger och allmänt vara röst, ögon och öron åt de äldre. Det fungerar bäst om det är samma personal vid alla tillfällen så att de är med i processen, den utveckling av samvaro och konstuppfattning som uppstår. Konstnären framhäver samma erfarenheter av att ha personalen med som musikern, att det skapar förutsättningar för förändrade relationer mellan omsorgsgivare och omsorgstagare genom att de lär känna varandra på nya sätt. Samtidigt berättar hon att hon upplever att det är stor skillnad på personalgrupper ute på boenden. På vissa ställen är personalen väl förberedd och vågar ge sig in i känslor medan andra personalgrupper tycks mer distanserade. Det finns personal som inte verkar vilja veta för mycket om de äldre och inte komma för nära. Här är chefens närvaro i personalgruppen och engagemang ibland avgörande. Hon märker stora skillnader även här. På en del ställen skapar chefens närvaro trivsel och god stämning och personalen kan släppa loss. På andra ställen är det tvärtom. Det skiljer sig även mellan förebyggande och omvårdande verksamheter.

”För min del, menar konstnären, är den aktivitet jag gör kanske bäst lämpad för de äldre i förebyggande syfte på träffpunkterna. På boendena gäller nog min största insats personalen. Till träffpunkterna kommer lite piggare äldre från pensionärs- och handikappföreningarna.” Utifrån hennes erfarenheter har alltså kulturinsatser olika betydelse och förändringspotential beroende på om de genomförs inom den förebyggande omsorgen eller den omvårdande. Detsamma menar musikern som också anser att hans insatser passar bättre inom förebyggande verksamhet. På boenden kan det vara svårt eftersom de äldre i allmänhet är mindre rörliga, ser sämre och har demens eller minnesproblematik.

Konstnären visar några fotografier som hon tagit för dokumentationen av målarstunderna och förklarar vad målandet kan betyda för de äldre. På en bild sitter en kvinna och målar ett träd. Hon förklarar att ibland sätter hon igång det hela med att ge alla två slumpvis valda kort med ord som ska kombineras. Kvinnan hade fått orden ”lycklig” och ”träd”. Alla får måla det som står på korten och sedan ska de gissa vilka ord som hör vart. Den här kvinnan hade nyligen flyttat till boendet och var deprimerad. Hon var med första målarstunden, men sedan kom hon inte gången därpå. Konstnären visste inte riktigt hur det var med henne, men med personalens hjälp kom kvinnan igen. Konstnären förklarar att kvinnans måleri av ett ”lyckligt träd” blev en vändpunkt. Hon tyckte mycket om att måla det och nu sitter det på väggen i hennes rum och när hon ser det påminns hon om de positiva känslorna.

Eftersom konstnären uppfattar att hon bara är en tillfällig gäst på det särskilda boendet är det svårt att få någon uppfattning om de äldres situation och sjukdomsstatus och vad det egentligen var kvinnan gick igenom. Vi pratar om personalens roll och att de har ”makt”. Jag frågar om hur hon gör när målarstunderna triggar igång alla känslor. En del blir glada. Men om man tar den deprimerade kvinnan med lyckligt träd, kunde ju lika gärna ha slutat tvärtom. Hur hanterar hon det? ”Det är svårt för mig”, säger hon och berättar om en kvinna som började gråta. Kvinnan blev utkörd av personalen och kom inte igen. Kanske handlade det om att de andra inte skulle bli upprörda. Problemet är att personalen har tystnadsplikt och det är därför svårt för konstnären att följa upp vad som händer. Det sistnämnda berör en organisatorisk fråga som kräver nära samarbete med personalen.

Syftet eller i alla fall konsekvensen av att måla tillsammans på detta sätt blir ofta känslomässiga reaktioner, oftast i form av glädje enligt hennes erfarenheter och enligt enminutsrapporterna, men ibland andra känslor. De senare kräver kanske stöd och att någon tar hand om dem. Här måste konstnären förlita sig på personalen. Ett annat mål med målarstunderna är att måleriet ska bjuda deltagarna på överraskningar, ge nya upplevelser och möjlighet att se världen med lite nya ögon. Det är upplevelsen, känslan av färg, rörelsen med penseln och reminiscens som är viktig. Konstnären vill att också att man ska hitta tillbaka till tilliten till sin egen smak, att man ska kunna lita på sin egen känsla och att ”vi har vår färgskala i oss”.

Kulturens demokratiska och subversiva kraft

När, som i denna studie, fokus flyttas från de äldre och deras erfarenheter av att delta i kulturella aktiviteter så förflyttas också värdet av kultur från hälsa till något annat. Kulturinsatser i termer av interventioner

har betydelse och förändringspotential även för andra aktörer i äldreomsorgen, såsom personal, chefer, undersköterskor och anhöriga men på andra sätt än för just känsla av välbefinnande eller hälsa.

I detta kapitel har musikern och konstnären båda lyft fram vad som skulle kunna kallas för kulturaktiviteternas demokratiska dimensioner. Demokratin består i de känslor av gemenskap som uppstår och i de gemensamma målen med sången och måleriet. Kulturinsatserna ger underlag för mer jämlika villkor mellan personal och de äldre eftersom de deltar sida vid sida. I nästan alla andra situationer har personal inom de omvårdande verksamheterna rollen som omsorgsgivare och därmed en överordnad position jämfört med den andre som har rollen som omsorgstagare. Vidare lyfter musikern och konstnären fram möjligheten att se sig själv och sin omgivning med nya ögon. Inte bara färger, former, ljud och det estetiska utan också personerna runt omkring. Personalen kan se att de äldre inte bara är omsorgstagare utan också aktörer som kan måla eller sjunga.

Vi ska se närmare på en annan aspekt av kulturens betydelse genom ett exempel från en målarstund på en träffpunkt för äldre som fortfarande bor hemma. Det är den sista målarstunden för terminen. På plats finns en handfull äldre, ett par personal, en konstnär som håller i målarstunderna och jag.

Konstnären har fått igång oss alla med att måla självporträtt. Fredrik har startat på en ny teckning och har målat en lejonman med ett ansikte i mitten. Ett lejon. Detta leder till en lång diskussion om stjärntecken, om egenskaper och berättelser om oss själva och hur anhöriga är, döttrar och makar. Det är Vivi, Fredriks fru som är lejon. Fredrik är Vattuman. ”Det är mig du har målat!” utropar Vivi. Själv försöker hon framkalla kanske en vattuman. Hon har nu fyllt den röda ringen på sin bild med en vitaktig färg och svagt anar man ett ansikte bakom, som om någon kikade fram bakom en isskiva eller speglar sig i en frostad spegel.

I samtalet som uppstår under målandet deltar alla som närvarar. Alla kan på lika villkor dela med sig om hur de ser på stjärntecken, hur det passar med synen på sig själv eller bjuda på skojiga berättelser om nära och kära som är andra stjärntecken eller om vilka stjärntecken man hör ihop med. Med lika villkor menas att deltagarna inte behöver ha en viss livserfarenhet eller sakkunskap. Alla vet vad stjärntecken är, men alla har kanske inte ett lika stort engagemang och då nöjer man sig med att kanske avfärda det med att ”jag tror inte på sådant”. De andra kanske däremot nyfiket vill reda ut vilket stjärntecken ”du” tillhör. Detta är ett samtal som skulle kunna föras var som helst i vilken åldersgrupp som helst, på en skolgård, i ett fikarum på en vårdcentral eller på en träffpunkt för äldre. På så vis är samtalet frikopplat från ålder och generation. Detta faktum, samtalets tidlöshet är också viktig av demokratiska skäl. Spridningen i ålder på en sådan här träffpunkt kan vara stor. I exemplet ovan skiljer det nästan sextio år mellan den äldsta och yngsta deltagaren (jag). Men även mellan de gamla som kommer dit är spridningen stor, från 65 till 95, det vill säga det kan skilja mer än 30 på de äldre som deltar.

Just detta med ålder har Sverker Hyltén Cavallius (2007) forskat om när han har studerat musikunderhållning och körsång inom äldreomsorg. Han ser i sina studier en tendens till att kultur, i hans studie musik, ofta får en enhetlig och likriktande funktion. I de musikaktiviteter han studerar utgår arrangörerna från att alla äldre delar erfarenheter av ett gemensamt förflutet. De är därmed lika och de tillhör en annan generation än den som organiserar och arbetar inom äldreomsorgen. Till denna föreställning om likhet finns det en tendens att också förutsätta att äldre människor är intresserade av hur det var förr. Med det som utgångspunkt i exempelvis de musikstunder som Hyltén-Cavallius studerat blir det inte de äldre själva som sätter upp repertoaren utan de som ordnar musikstunden. De gör det utifrån en ganska stereotyp uppfattning om att gamla utgör en enhetlig grupp som delar ett gemensamt förflutet och gillar gammaldags musik. Gammalt behöver dock inte vara dragspel utan snarare handlar det om någon slags folkhemsnostalgi (Hyltén-Cavallius, 2007).

Föreställning om att äldre delar ett gemensamt förflutet är inte särskilt framträdande i de intervjuer jag har gjort. Det är däremot förgivet tagandet om att äldre människor vill berätta och tala om det förflutna. Det är samtidigt en hållning som är vanligare bland chefer och inom den omvårdande verksamheten än den förebyggande. Kanske ligger det i uppdragets natur, att inom förebyggande arbete ska man ta vara på

det som är och bygga upp inför framtiden, medan i det omvårdande arbetet riktar man mer in sig på att bevara och vårda det som är och har varit.

Det sammanfaller i så fall med konstnärens erfarenhet av att hennes roll och insatsernas funktion skiljer sig. I förebyggande verksamhet är hon där för de äldres skull och på särskilda boenden mer för personalens. Det säger något om vad kulturinsatser kan göra i de olika verksamheterna. Inom förebyggande kan de äldre själva njuta och ta för sig i större utsträckning och "hälsoeffekten" blir deras egen. Inom omvårdande verksamhet kan kulturinsatser ge personal verktyg att utveckla det omvårdande arbetet i nya riktningar.

Kulturinsatser blir då mer än en intervention som ska förbättra villkor, det blir också ett redskap i arbetet med äldre. Musikerns mål med körsången som beskrivs ovan "att så ett frö och att få människor att växa och blicka framåt från där de är nu" är inte bara ett mål för musikstunden utan kan också förstås i ljuset av det ovan sagda. Musikstundens mål blir ett ifrågasättande av rådande föreställningar om att äldre gärna blickar bakåt. På så vis får kulturen inte bara en demokratisk dimension utan också en subversiv dimension där myter och föreställningar om äldre kan ruckas.

Detta resonemang knyter avslutningsvis åter an till frågorna om tolkningsföreträde, makt, förhandling och ömsesidighet. Med vilken rätt kan kultursektorn definiera sin roll att gå in och ifrågasätta och förändra och verka subversivt? Hur ska kultursektorn se på sin egen position i förhållande till omsorgen och inte minst vad händer med kulturarbete när det träder in i en ny arena? På vilka sätt formuleras kulturarbetet om och ruckas på? Här är det särskilt en aspekt som kan vara problematisk och den handlar om kulturarbete och kultur som vara och behovet av att vara nyttigt för att ha legitimitet. Precis som äldreomsorgen har kommit att bli en vara som individualiseras och som omsorgens kunder konsumerar och kan välja eller avstå från blir kulturaktiviteter allt mer en vara som ska säljas. Det är en utveckling mot en kulturens kommodifiering som strider mot tanken om kulturens sprängkraft och möjlighet att vara gränsöverskridande och utvecklande oavsett om den är önskvärd, lönsam eller nyttig.

Ledning

Detta kapitel handlar om ledning inom äldreomsorg och här fortsätter uppdelningen mellan förebyggande verksamheter och omvårdande verksamhet. Anledningen är att villkoren för verksamheterna är olika och förutsättningarna för kultur, i äldreomsorgens relativa betydelse liksom de kulturella insatser som beskrevs i föregående kapitel, ser olika ut och får därmed också olika betydelse. Flera av de intervjuade cheferna har emellertid erfarenhet av båda delarna och i deras reflektioner om betydelsen av kultur jämför de ofta mellan förebyggande och omvårdande verksamhet.

Högre status åt det egna arbetet

Av de sex chefer inom förebyggande verksamhet som intervjuades är det bara en som inte har en lång karriär inom vård och äldreomsorg. De andra fem berättar att det är deras första möten med vården som har drivit dem dit de är idag.

Ja, alltså att jag ramlade in i det här. När jag slutade gymnasiet så jobbade jag på en långvårdsavdelning. En julhelg skulle jag jobba på ett sjukhem där det var åttabäddsrum där man inte ens fick in rullstolarna mellan sängarna och då tänkte jag att detta inte är värdigt.

Kanske är det erfarenheter och tankar som dessa som också har gjort att just arbete med förebyggande verksamhet känns som en utmaning. Den enhet som personen som citeras nedan är chef för i sin kommun består av ett kollage av verksamheter som fram till ganska nyligen låg utspridda eller var knutna till särskilda boenden och därmed inte tillgängliga för dem som kanske hade behov men inte bodde där.

När jag jobbade som arbetsterapeut kunde jag ju se behovet hos dem som bodde i eget boende, att den här personen skulle ha nytta av att komma till en aktivitet på ett särskilt boende eller att kunna få lite träning av en

rehabassistent. Så vi hade en diskussion och kom fram till att, ja vi plockar lös terapibiträderna och la i en organisation ihop med sjukgymnaster och arbetsterapeuter för att vi skulle kunna använda dem för att träna och aktivera och göra dem tillgängliga för alla som är ett kommunalt ansvar. Inte bara för dem som bor inne på ett särskilt boende.

En annan chef förklarar att hon sökte sig till förebyggande verksamhet först när en sådan enhet skapats.

Sedan blev tjänsten som enhetschef ledig och det tilltalade mig att alla de här sakerna låg i en enhet. För dagverksamhet har under många år fungerat som så att det är någonstans där man har placerat om folk som är utnötta i hemtjänst och särskilt boende.

Hon betonar att förebyggande verksamheter är några av de viktigaste verksamheterna i en kommun, men att det inte alltid respekteras av andra. Tvärtom, förebyggande verksamhet är ett område med låg status. Det finns flera orsaker. En av dem framkommer i citatet, nämligen att dagverksamhet och terapi har varit ett område dit "utnötta" undersköterskor kunnat omplaceras. En annan chef går så långt som att säga att terapiverksamheten faktiskt mer handlade om att ta hand om personalen än att göra något för de äldre.

Och då var det ju mer en personell institution än det var för brukarna egentligen. Du blev ofta omplacerad till terapin när du inte orkade jobba i vården. Jag tror att man från organisationshåll har låtit det pågå för att man har blivit av med mycket omplaceringsproblem om man säger så.

En annan anledning till förebyggande verksamhets låga status är att det är verksamhet som utåt sett inte tycks innebära något riktigt arbete utan bara om att ordna aktiviteter, dricka kaffe och umgås. Som chef är det därför en viktig utmaning att lyfta fram och tydliggöra vad de förebyggande verksamheterna betyder både för personalen och för kommunen i övrigt.

Hur kan vi bli synliga i dagverksamheten och i det vi gör och vara stolta över det. Vi pratar jättemycket om det här att människor tror att vi dricker kaffe och att vi måste saluföra vad innebär. Det är det sociala innehållet. [---] Kaffestunden är oerhört viktig. Att bli sedd, att bli pratad med, att få berätta om tankar. Alltså att få hjälp att slappna av och att när livet förändras så är det ju krisigt för oss alla. De flesta drömmer ju om den ålderdom där det inte är några förändringar. Men de flesta av oss får förändringar.

Förebyggande verksamhet är viktig för de människor som plötsligt förlorar hälsan och som då behöver professionell hjälp att återupprätta den eller hitta nya vägar. En tredje anledning till den låga statusen ligger kanske i lagstiftningen och att detta inte är laggrundade verksamheter och därmed förhandlingsbara. Samtidigt så tyder de omorganisationer som skett i kommunerna och kraftsamlandet runt förebyggande verksamhet på att det är ett område på framväxt. Betydelsen av det sociala innehållet i äldres liv och socialtjänstens nationella värdegrund för äldre, paragraf 5 som ålägger socialtjänsten att skapa förutsättningar för en meningsfull vardag för äldre har börjat få genomslag i både retorik och praktik. Som framkom i kapitlet om socialpolitik och om organisering så är förebyggande verksamhet central i politikernas ögon därför att det är ett sätt att motverka ensamhet, att bevara hälsa och därmed fördröja behovet av omvårdande omsorg. I en kommun har detta lett till att kommunen också satsat aktivt på att formulera riktlinjer för kulturupplevelser.

Vi har ju en fantastisk politisk nämnd måste jag ju säga som är mån om våra gamla och som verkligen inser vidden av att arbeta på ett förebyggande sätt. För det handlar ju mycket om hälsa i slutändan. Alltså aktiviteter, att känna sig behövd, att kunna ha någonting, en meningsfull vardag, stimulerar till hälsa tror jag.

Och åter, även i intervjuerna med cheferna så går utmaningen att arbeta salutogent med den åldrande befolkningen genom förebyggande verksamhet hand i hand med den andra utmaningen, att få de som arbetar inom äldreomsorgen att anamma den människosyn som utgår från den självbestämmande individen.

Det har tillkommit ytterligare, det här med värdegarantier. Det har legat som en röd tråd hela vägen. Det är ju socialtjänstlagen som har skrivits om så att vi ska ha, alltså att jag som gammal ska få leva mitt liv tills jag dör. Jag ska vara med och bestämma om mitt liv. Jag ska vara delaktig hela vägen ut. Alltså vill jag duscha varje dag då är det inte så att jag ska duscha på personalens villkor. Personalen är här för mig. Man skrev om socialtjänstlagen 2012. Man skrev om portalparagrafen för att anpassa till socialstyrelsens värdegrund, för att koppla det till det. Man har gått oerhört långt politiskt. Man har till och med gjort om alkohollagstiftningen så att vi ska kunna servera vin och sprit på våra boenden på ett enklare sätt. Det ska erbjudas mig. Så att jag tycker att man verkligen har lyft fram de äldre. Nu kommer värdegrundspengarna. Kopplat till värdegarantierna.

Om politikernas två stora utmaningar för äldreomsorg var att hantera den åldrande befolkningen och synen på människan som självbestämmande individer så tycks de viktigaste utmaningarna för cheferna inom förebyggande verksamheter att höja verksamheternas status samt att få personal/ medarbetare att arbeta med individen i fokus och med sitt bemötande.

I kapitlet om organisering framgick det att inom förebyggande verksamhet arbetar man med kultur även om det definieras i en vid och relativ bemärkelse. De som arbetar inom förebyggande verksamhet är inte kulturarbetare men de arbetar mycket med kultur och det borde de vara stolta för menar en av cheferna.

Det är det jag försöker att komma fram till. Vad är det vi gör? Att vi talar om det själva. Därför att annars blir det inte synligt. Säger vi att vi dricker kaffe istället för att vi fångar det sociala innehållet där kaffe är väldigt viktigt. Alltså vi håller ju på med det här storytelling att ta fotografier och att berätta om sitt liv. Och så kom det något erbjudande nu om att man skulle ha skrivarkurser. De som är hos oss kan inte skriva. Den förmågan har de tappat för länge sedan. Men samtidigt så har man en historia. Och då gör vi på vårt vis och det är då det inte blir kultur. Ja, för vad är storytelling? Är det inte kultur då? När de får göra sin egen bok, med fotografier, med sitt bröllopskort.

Cheferna understryker att medarbetare inom förebyggande verksamhet behöver bli medvetna om vad det är de faktiskt gör och att det är ett viktigt arbete att arbeta med det sociala innehållet. Som framkommer i citatet kan arbetet med det sociala innehållet om det definieras i termer av kultur eller kulturinsatser vara ett sätt att höja statusen inom detta område.

Vikten av att få göra gott

Arbete inom omvårdande verksamhet beskrivs av de intervjuade cheferna som ett fysiskt tungt arbete som kräver användning av tekniska redskap och ofta att man arbetar två och två. Det är vidare på många sätt tålamodsprövande. Det är ett arbete som ofta innebär tidspress och stort ansvar för många olika saker. De äldre som man har omsorg om befinner sig ofta i kris. De har hamnat i en situation i livet som de aldrig kunna föreställa sig och flytten till ett boende innebär en sista anhalt i livet. I snitt lever de äldre i ungefär ett år efter att de flyttat till särskilt boende. Döden är därmed en ständigt närvarande erfarenhet för både medarbetare och boende. För att leva upp till målet att skapa en meningsfull vardag inom dessa tunga verksamheter krävs det att medarbetarna inte fastnar i gamla vanor utan vågar tänka nytt förklarar en av de intervjuade cheferna och ger ett exempel:

Så finns det ju många som tänker att man har läst till undersköterska 1990 och tror att de kommer att jobba så som de lärt då i hela sitt liv. Då har man nog tänkt lite fel tror jag. Jag brukar jämföra det med hur många "spetsår" jag har skapat under mitt yrkesverksamma liv. På grund av att man skulle bädda så ordentligt och så hårt så skapade vi hos många gamla det här med att man fick spetsfot. För att det skulle vara hårt, snyggt och stramt. Nu så bäddar vi inte så längre. Tack och lov. Det är ju en utveckling. Men tänk om jag hade fortsatt och tänkt att nej, jag kan inte bädda på något annat sätt. Då hade jag fortsatt att skapa de som hade fått spetsfot.

Att vara självkritisk och att reflektera över sitt sätt att bemöta och arbeta med äldre är ett genomgående tema i intervjuerna. Ledningens roll är då att framhäva det positiva och det som bryter av vardagens rutiner i arbetet.

Mitt uppdrag blir ju liksom att entusiasmera och att man får reda på att man gör ett bra arbete och att det hela tiden kan bli bättre. Det får inte bli för fyrkantigt med massor av rutiner och policys. Det är mitt största uppdrag egentligen att se till så att personalen mår bra för då mår oftast de som bor här också bra. Som chef innebär det att jag inte ska vara för långt ifrån, utan gå ut på avdelningarna att säga hej och att sätta sig ned och faktiskt också vara delaktig. Inte vara med i alla de praktiska momenten, men att man är där.

Chefen berör det faktum att omvårdande verksamhet är förknippat med en mängd schemalagda rutiner och uppdrag som gör att det kan leda till ett ganska fyrkantigt synsätt på arbetet. Till det kommer också inställningen till vad som räknas som arbete som beskrevs ovan i samband med de förebyggande verksamheterna. Särskilt svårt kan det vara att få den i vardagen pressade personalen att lämna sina rutiner och "husmorstänkandet" och hitta på nya saker med fokus på de äldre.

Alla är inte lika duktiga eller beredda att genomföra en aktivitet. Vi har grupp här på bottenvåningen, de var lite så innan. Det var ingen som ville göra någonting men helt plötsligt så var det någon som tyckte. "Men kan man inte spela Bingo." Nu helt plötsligt började de att ryckas med. Då var det skitkul att spela Bingo med våra boende. Man får inte glömma det att, som jag brukar säga, det är en av de största livskriserna man har, det är att flytta. Särskilt flytta till ett boende med främmande människor. Jag har inte valt mina grannar jag har inte valt de som ska ta hand om mig. Depressioner ligger nära till hands när man flyttar in. Man är övergiven. En del har besök jättemycket av anhöriga. En del har besök en gång om året. En del aldrig. Så återigen, det personcentrerade och framför allt varje individs livshistoria. Det tjarar jag ständigt på mina medarbetare om.

Grundtanken och målet med att uppmuntra medarbetare att göra saker som ligger utanför omvårdanden är att de ska göra tillvaron meningsfull och värdig för den enskilde äldre men också för sig själv. Genomförandet av olika aktiviteter är emellertid också ett tillfälle för personal att lära sig nya saker, att förkovra sig inom nya områden och därmed är aktiviteter av olika slag kompetensutvecklande.

Ja, jag tror att det är ett viktigt avbrott i vardagsarbetet också att få pyssla med något annat än omvårdnad och det här traditionella. Det är en chans för dem att möta de boende under andra förutsättningar. Och sedan lär sig personalen saker med, sådant de aldrig har sysslat med tidigare kanske. Jag tror att det är en möjlighet att få utveckla sig själva lite med. Bara att stå och prata inför en grupp med sex pensionärer eller så. Det är ju inte alla som har gjort det.

Som chef gäller det att lyfta fram dessa dimensioner för medarbetarna och tydliggöra allt det som kommer fram i citatet. En chef berättar:

Alla har inte förstått hur viktigt det är för dem. Alltså man mår ju bra i sitt arbete när man får göra roliga saker. Och jag menar det här att man går ut och promenerar med någon, det är fantastiskt. Man får en promenad på arbetstid. Men man tänker inte alltid så. För man tänker på det rummet man skulle ha städlat. Så att ibland kan det vara det här att man prioriterar fel saker kanske.

I båda citaten ligger tyngden på att även medarbetaren vinner något på situationen och lär sig något på betald arbetstid om de arrangerar och deltar i aktiviteter tillsammans med de äldre. Cheferna inom de omvårdande verksamheterna lyfter också fram att planering och genomförande av kulturella aktiviteter och socialt innehåll är ett område där medarbetarna har större inflytande att påverka än många andra uppgifter i arbetet. Det märks på det sättet att socialt innehåll och aktiviteter alltid skapar diskussion.

Ja, alltså inte så direkt att vi pratar om vad betyder detta för dig? Men när man pratar om aktiviteter överhuvudtaget så blir det alltid diskussion. Okej, vad ska vi göra? Vad kan vi göra? Och ibland: Varför ska vi göra det? Eller vill de göra det de boende? Och jag tror att personalen, så är det ju, när de boende mår väl och trivs och tycker att det är roligt så mår ju personalen och jag naturligtvis bra. Det är ju en del av vår uppgift. Inte bara det, omvårdnad utan det ska vara som ett hem.

Det ska vara som ett hem säger enhetschefen och sätter fingret på en komplex fråga. Särskilda boenden *ska vara* som hem, men de *är* också hem. De äldre som bor där har oftast inte något annat hem. Samtidigt är det ju personalens arbetsplats där stora delar av deras arbete är styrt av regler och rutiner som de inte kan frångå. De kulturella inslagen och aktiviteterna, i den vida och relativa betydelse som kultur tilldelas inom omsorgen, blir då ett medel för att göra det mer hemlikt. Här har personalen mer möjlighet att vara kreativa och göra saker som man "normalt" gör i ett hem, pysslar, bakar, slappar och samtalar. En chef understryker att målet att få in mer socialt innehåll och kulturella aktiviteter på ett naturligt sätt. Kanske kommer den nationella värdegrunden och utarbetandet av värdighetsgarantier att leda till att dessa områden prioriteras upp.

Ja, alltså på något sätt normaliseringen av äldreomsorgen. Man ska kunna leva precis samma liv här som man hade gjort hemma. Det ska inte vara någon skillnad och där finns nog mycket att göra. Men jag menar normaliseringen, jag menar att vill man gå på bio så ska man kunna göra det när man vill.

Aktiviteter som bryter av vardagens rutiner gör således vardagen mer normal och hemlik, menar cheferna. För medarbetarnas del handlar det om att utvecklas och lära sig nya saker. Vidare understryker cheferna att planering och genomförande av aktiviteter som inte ligger inom den biståndsbedömda reglerade omsorgen ger medarbetarna möjlighet att få större inflytande i arbetet. Allra viktigast verkar dock möjligheten att få göra gott vara.

Ja, nöjdhet och att se att brukaren har det bra. Att man får göra någonting som är meningsfullt och viktigt. Att få göra gott. Vet du, det är oerhört viktigt i det här arbetet. Att få göra gott. Ibland pratar vi om det, hur viktigt det är för att man ska känna motivation i arbetet att man får göra gott. Alltså jag tror att tillfredsställelsen att se lite glädje, att se lite nöjdhet, att man ser att personen, känner sig tillfredsställd. Att våra brukare gör det. Det tror jag är oerhört viktigt. Att man inte alltid känner att man måste jäkta. Att man inte hinner. För det tror jag är nedbrytande och nedslående.

Att göra gott betyder här flera olika saker, det handlar om att göra gott genom att göra fint exempelvis när man pysslar med något eller skapar något vackert. Att göra gott har också en moralisk innebörd genom att medarbetaren gör en god gärning för någon annans skull. Slutligen finns också en funktionell dimension i antagandet om att få göra gott eftersom det goda gör att den andre mår bättre och blir gladare.

Sammantaget talar cheferna inom omvårdande omsorg om betydelsen av socialt innehåll och aktiviteter med ambivalens. Den krassa verkligheten är att kostnadseffektiv organisering av omsorgsarbetet och scheman inte lämnar så mycket utrymme för det där lilla extra i vardagen. Snarare förhandlas det lilla extra allt för ofta bort. Cheferna prisar sina medarbetare och tycker att de gör ett bra arbete med de äldre och att de verkligen försöker att skapa en meningsfull vardag med roliga aktiviteter.

Samtidigt får det inte bli ett självändamål eller, ännu värre, bli något man gör för de anhörigas skull. Det finns en tendens till det menar flera chefer och en går så långt att hon säger att nästan allt som görs inom omsorgen är för de anhörigas skull. Det är deras krav och önskemål som ska tillfredsställas och det kan bli på bekostnad av de äldre. Därmed återkommer vi till den ständigt upprepade utgångspunkten och motivet till arbete och organisering av äldreomsorg. Det är för de äldres skull och det är deras behov och önsknings som ska vara utgångspunkten och som man måste lyssna till. För att normalisering ska vara möjlig behöver man som chef tänka på att aktiviteter och att uppmuntra personalen är bra men det är viktigt att inte tappa fokus, den äldres självbestämmande:

Nja, det är viktigt bara för att jag tror att de äldre när de kommer in så här att de kanske inte alltid tar så mycket egna initiativ. Man måste locka fram en hel del. Samtidigt så pratar jag mycket och ofta om att vi får inte tvinga någon. Lika viktigt som det är att man ska få möjlighet att göra det som man är intresserad av lika viktigt är det att man ska få slippa att göra det som man inte är intresserad av.

Centrala teman i intervjuerna med chefer handlar om att de i sin ledning av medarbetare ser vinsten med att göra aktiviteter och insatser som bryter av mot den slentrianmässiga rutinstyrda vardagen. På så vis menar de att man på lång sikt kan förändra synsättet på äldreomsorg, särskilt förebyggande verksamheter och på medarbetarnas syn på de äldre och även på sitt eget arbete. Här menar man att kultur kan vara en viktig pusselbit.

Förändrat omsorgsarbete

Alltså att i arbetet kunna vara med och skapa de här tillfällena som gör att brukaren känner en stimulans och inspiration i livet. Det är ju det som är att göra skillnad. Det tror jag våra medarbetare vill. De är så less på sina jobb många gånger. De åker dit. De duschar, städar, tvättar, sitter ned och pratar, men det blir inte det här inspirerande varken för dem eller för den äldre. Kan de då säga: ”Titta här nu. Jag har med mig den här boken. Nu kan vi titta på de här fåglarna och diskutera det här tillsammans” Det är ju en form av kultur, när de då ser att jag når dig och du tycker att det är intressant, att man har skapat någonting. Det är ju det som man har med sig när man går hem. Så det är ju självklart oerhört viktigt för medarbetarna att känna att man har förutsättningar att skapa det här. Men då måste man vidga kulturperspektivet. För om det alltid är att man ska köra någon till en teaterföreställning och hjälpa dem dit, eller gå på bio med dem. Då blir det väldigt svårt och väldigt få som kan uppleva det.

I citatet lyfter chefen fram samma typ av argument och erfarenheter av vad kultur gör som kulturarbetarna lyfte fram, nämligen att kulturaktivitetens demokratiska och subversiva dimensioner som ofta går hand i hand. Kultur kan vara ett viktigt subversivt verktyg genom att bruket av kultur, i detta fall fågelboken, gör att man bryter vardagens rutiner. På sikt kan det leda till förändring av det egna arbetet och synen på omsorg. Samtidigt visar citatet åter på behovet av att definiera vad kultur är. För äldreomsorgens del, om det ska kunna ha den funktion som chefen beskriver måste man tona ned prestige och krav på vad kulturinsatser ska vara. Samma chef betonar vidare i citatet de demokratiska funktionerna och att det finns en ömsesidighet i genomförandet av kulturaktiviteter, exempelvis i diskussionen om fågelboken. Gemensamt deltagande i en aktivitet ruckar på den annars dominerande över- och underordning som finns mellan omsorgsgivare och omsorgstagare. En annan chef förklarar:

Ja, alltså jag vill ju hoppas och tro att det gör jättemycket för personalen. Du var inne på det förut när vi pratade om det här med balans. Alltså balansen mellan den som är professionell och den som tar emot hjälp. Att den ser olika ut beroende på vilka situationer det är. Jag har haft ansvar för en öppen verksamhet. Där man hade möjlighet att komma då två timmar varje, mellan fyra och sex varje vardag, för att äta kvällsmat eller för att få prata eller så. Plus att det var öppet på lördagar och söndagar och då gjorde man aktiviteter tillsammans. Där jobbade samma personal de här tiderna omväxlande som de även var hemma hos de här individerna för att ge hjälp i hemmet. Och det var så fantastiskt bra. För att när jag kommer hem till dig och ska hjälpa dig att strukturera upp din städning, då är du ju oerhört underlägsen. Oavsett vilket förhållningssätt jag har så klampar jag in i ditt hem innanför dina alla cirklar. Men när vi möts i den här lokalen där vi lagar mat tillsammans och där vi spelar spel och hittar på andra grejor, då möts vi mer jämbördigt. Och det stärker ju den enskilde som är i underläge och det gör någonting med ödmjukheten hos personalen. Och jag såg en jättestor förändring när vi tyvärr fick lägga ned den verksamheten. Det blev helt annorlunda.

Vad kulturaktiviteter betyder och vad de får för konsekvenser i arbetet är dock komplext och det finns inget rakt svar. Det skapar utrymme för nya relationer och att se nya saker för medarbetarna men kanske har kultur den betydelsen främst inom omvårdande verksamhet. Personalen på träffpunkter, dagverksamheter och mötesplatser arbetar hela tiden och nästan enbart med socialt innehåll och kulturella aktiviteter.

De är inte involverade i omsorgsarbete och har inte samma överläge gentemot de äldre som i relationen omsorgsgivare och omsorgstagare inom de omvårdande verksamheterna. I ett avslutande citat av en chef för förebyggande verksamhet fångas denna komplexitet i frågan om vem som ska genomföra aktiviteterna med de äldre. Är det hennes anställda som arbetar med det på heltid eller undersköterskorna ute på de särskilda boendena.

Om det istället var avdelningspersonalen som skötte det här, då skulle man ju ha någonting att prata om efteråt. För idag så kanske de kommer hem från dagverksamheten och så frågar avdelningspersonalen: "Vad gjorde ni idag?" "Jag vet inte, det var nog inget särskilt". Nej, då blev det inget att prata om. Men om det hade varit en personal med där och sett när den äldre kvinnan hjälpte till att lösa korsordet eller när hon vann bouletävlingen de hade eller när hon körde minigolf och fick i bollen på första slaget. Då hade man ju haft något att prata om efteråt. Alltså det allra bästa hade ju varit om den ordinarie personalen hade varit med. Sedan kan det ju vara roligt att komma bort och inte ha samma tjejer runt sig hela tiden.

En fördel med att omvårdnadspersonalen deltar i aktiviteterna är att det skapar grund för samtalsämnen och kontaktytor. Kulturaktivitet kan ha en social funktion. Chefen fortsätter:

Ibland är det så att den personal som håller på med omvårdnad de kan nästan inte umgås med dem. De är inte bra på det. De ser bara att det är någon som ska på toaletten och ha mat och allt det här och ser inte de här bitarna eller orkar inte ta till sig de här bitarna... eller så har de ju inte sökt jobbet för att de är duktiga på den biten. Men de är himla duktiga på omvårdnad och att se till att de är hela och rena.

Chefen i citatet lyfter fram betydelsen av att personal i de omvårdande verksamheterna också tar del i förebyggande arbete för att utveckla sin egen kompetens i att vara social med äldre. Jag ska därmed avsluta med att se närmare på hur personal uppfattar arbete med kultur i äldreomsorgen och vad det ger.

Omsorgsarbete

Även detta kapitel som handlar om vad kultur betyder i omsorgsarbetet utgår från uppdelningen mellan förebyggande verksamhet och omvårdande verksamhet.

"Världens bästa jobb"

Av den personal jag har intervjuat och varit med i observationer inom det förebyggande området har de flesta en bakgrund inom den omvårdande omsorgen. Några har arbetat inom arbetsterapi och rehabilitering och har fortfarande kvar det i sitt uppdrag. Endast en av dem jag har intervjuat kombinerar sitt uppdrag som aktivitetsansvarig med en halvtid som undersköterska på ett särskilt boende. Några har gått en vidareutbildning till aktivitetspedagoger (KY-utbildning) eller liknande. Inom förebyggande verksamhet arbetar några anställda på heltid på träffpunkter, mötesplatser eller på dagverksamhet på boenden med fullt ansvar för planering och genomförande av aktivitet. Andra arbetar på heltid med att samordna frivilligverksamhet på träffpunkter och mötesplatser så att det finns ett fortlöpande program och med huvudansvar för organisationen som sedan genomförs med hjälp av frivilliga resurser.

Det finns några som arbetar mer mot personal på boenden och hjälper dem att ordna aktiviteter snarare än planerar och genomför dem själva. Precis som med övriga intervjuade och personer som jag mött under observationer har de flesta lång erfarenhet av att arbeta inom äldreomsorg på olika sätt. En del har hamnat inom det förebyggande arbetet i samband med omplacering i samband med att de av olika anledningar inte kunde arbeta som undersköterska längre. Andra har sökt sig till det av andra skäl.

Arbetet inom förebyggande verksamheter handlar om att se till att det varje vecka finns aktiviteter som ligger i linje med de äldres önskemål. Arrangerandet av aktiviteter ska planeras, det ska skrivas veckoprogram och dessa ska skickas ut och uppdateras. Det ska bokas föreläsare, musiker och bussar inför utflykter

och det ska beställas material. Ofta ska det serveras kaffe med hembakat till och personalen har en viktig roll i att se till att allt flyter och att det är trevligt. Överhuvudtaget bygger det förebyggande arbetet i hög grad på kommunikation och att skapa en relation till de äldre. En personal pekar ut detta som en stor fördel gentemot att arbeta som undersköterska.

Många pensionärer tycker att det är skönt att vi inte kan vården. Vi kommer inte in i deras journaler. Vi kommer dit för att ha en guldkantsdag. Vi känner personen, inte sjukdomen. Vi vet att det är Greta som kommer här nu.

Detta att man får möjlighet att skapa en relation till de äldre och att sätta ”guldkant” på tillvaron på heltid gör att förebyggande arbete upplevs som mycket positivt. Förebyggande verksamhet har ett övergripande mål och det är att främja hälsa och välbefinnande socialt, psykiskt och emotionellt och för att det ska bli möjligt krävs ofta den dubbla kompetens som personalen i förebyggande verksamhet har genom att de också har erfarenhet av att arbeta med omsorg. Några anteckningar från fältdagboken:

Det är en strålande solig försommardag och kommunens träffpunkter har flyttat ut sin verksamhet till en havsvik under en veckas tid. Det är mycket logistik när allt ska flyttas ut till havet. Först är det allt som ska med, tält, bord, stolar, Bingosaker, tipspromenad, fotbad osv. Sedan är det de gamla. De flesta tar färdtjänst. Det finns även bussar som stannar en kilometer längre bort, så därifrån blir det en lite promenad. Båda dessa delar, alla saker som ska förflyttas och alla de gamla, innebär en ansevärd del extra arbete för personalen. Det kan vara detta extra arbete som gör att det blir så svårt att faktiskt bestämma sig för att det går. Om några vet att det går så är det den här personalgruppen som har lång erfarenhet av att arbeta i äldreomsorg. Det är ju inte självklart att ta med sig 50 mer eller mindre rörelsehindrade personer, flera i rullstol, många med rullator och en del som går själva ut i naturen. Det är personer som behöver hjälp med det mesta, från att ta sig fram, flytta in i skuggan om det blir för varmt, beställa färdtjänst, gå på toaletten, hämta vatten, till att ta på sig koftan. Även om det är handikappvänligt så är det inte enkel terräng att vara i, med grusplaner, gräsmattor och stenkullar. De två i personalen som tagit initiativ till denna veckolånga utflykt har jobbat många år inom äldreomsorg och den erfarenheten delar de med de andra som finns på plats. Flera av dem har vidare en bakgrund i rehabilitering och har arbetat med en kombination av aktiviteter som är salutogena och rehabiliterande. Eller så har de arbetat som undersköterskor på boenden eller inom hemtjänsten. Så de vet hur man gör.

Flytten av verksamheten, från de vanliga bekväma handikappanpassade lokalerna inne i tätorten till de knöliga havsklipporna ute vid kusten kan tyckas nästan oöverstiglig med tanke på besökarnas fysiska status. Det är mycket arbete för personalen, men också otroligt mycket glädje. ”Vi har världens bästa jobb” förklarar en i personalen för mig innan vi skiljs åt för dagen. Hon har precis berättat ingående om hur hon och kollegan kom på att de kunde göra den här veckan ute vid havet och även om en rad andra projekt de har på gång vid sin träffpunkt. Hos henne tycks det som politikern sa i ett tidigare kapitel ”det är bara fantasin som sätter gränser för vad vi kan göra med och för de äldre” vara verklighet. Hon pratar inte om brist på resurser eller stress över att inte hinna och orka. Samtidigt är det ett krävande arbete där man ofta arbetar ensam. Personalen uppskattar utflykten till havet av ytterligare en anledning, inte bara för att det är bra för de gamla. De får komma samman med sina kollegor och jobba ihop. Annars är de ju ganska ensamma, oftast helt ensamma ute i den dagliga verksamheten. De har arbetsplatsmöten regelbundet, men då är det så mycket praktiskt som ska avhandlas. Här hinner de prata och skoja med varandra.

I intervjuer med personal som arbetar på dagverksamheter på boenden blir ensamheten ytterligare komplex. De har ju en personalgrupp att ty sig till nämligen de undersköterskor som arbetar inom den omvårdande verksamheten. Ofta verkar det finnas ganska tydliga gränser mellan dem som arbetar med förebyggande verksamhet och de som arbetar med den omvårdande. Även detta framställs i samtalen under observationerna som ett arbetsmiljöproblem särskilt av dem som har den förebyggande verksamheten inne på ett särskilt boende. De uttrycker en önskan om att övrig personal, undersköterskorna skulle visa

mer förståelse för deras uppdrag och behov av stöd emellanåt. Relationen till de äldre är inte heller alltid så lätt. En chef beskriver hennes medarbetares roll i relation till de äldre.

Det är inte så himla enkelt att driva det här. Vi pratade om det att de är ju professionella samtalsledare till en grupp (de äldre) som nästan inte säger någonting ibland. Det är ett ganska slitigt jobb och en väldig utmaning att få ur den här gruppen vad de vill. De är inte riktigt vana vid att längre bli tillfrågade vad de tycker och tänker. Ja, alltså jag har funderat mycket över detta, hur vi förändras. Det ju det här med att när ingen längre frågar mig hur jag vill ha det så slutar jag ju att tänka på hur jag vill ha det. Och då är det ju svårt att ta fram det. Men sedan är det ju jättejobbigt att ha en åsikt om allting hela tiden. Det tycker ju vi också.

Det kan således vara krävande för personal i förebyggande verksamhet att hela tiden vara social och att ta reda på vilka aktiviteter man ska ordna och planera samt att se till att det hela blir trevligt. Den intervjuade fortsätter med att förklara att de människor som det handlar om också ofta befinner sig i en situation i livet när de kanske inte är på det ställe eller den plats där de skulle vilja. De är inte heller med de människor som de skulle vilja och ofta kan de vara väldigt krassa och rättframma. Tycker någon att något är tråkigt så går de eller säger ifrån och det kan vara väldigt knäckande när man jobbar med det här. Man kan som personal känna sig provocerad av det men också misslyckad.

Arbetet inom förebyggande verksamhet handlar på många sätt om kultur, i det stora och i det lilla. Utgångspunkten är då det mer kulturrelativistiska synsättet som beskrivits tidigare som innebär att ta fram en bok om fåglar eller att se en fotbollsmatch också är att arbeta med kultur. Kulturrelativismen understryks ytterligare i kombination med grundtanken ”att det som gör de äldre glada och att de mår bra är också det som är bra att göra”. Kulturaktiviteter i denna vida bemärkelse förknippas med flera av de värden som kommit fram i de andra kapitlen; att genomförandet av kulturaktiviteter också ger personalen något i termer av relationer till de äldre och kunskaper inom nya områden; att det är ett område där det finns mer frihet att skapa och vara kreativ själv än inom de omvårdande verksamheterna som är mer regelstyrda och att det leder till ett stort engagemang. En dylik kulturrelativism innebär att man i princip inte skiljer på egna aktiviteter som genomförs av personal eller om det kommer en kulturarbetare och genomför en insats.

Samtidigt finns en diskussion bland flera i personalen inom förebyggande verksamhet om relationen mellan kvantitet och kvalitet. En personal säger att det är viktigt att också vara observant på att alla äldre besökare inte tycker lika och att man därmed inte bara kan ha kvantitativa måttstockar på sina aktiviteter exempelvis att det kommer många eller att alla blir glada. Det får inte bli en prestigesak att det alltid ska locka eller glädja många. Det gäller att även arrangera aktiviteter som kanske bara lockar några få och att tycka att det är i sin ordning. Ett sådant resonemang öppnar upp för att man kan tänka sig att ordna aktiviteter som det är mer motstånd i och som innebär mer än en stunds underhållning eller förströelse eller omedelbar glädje.

”Wonder nurses”

Arbetet inom omvårdande verksamhet är i flera avseenden helt annorlunda än det som beskrevs ovan. Vidare, att arbeta som undersköterska inom hemtjänst eller på särskilt boende skiljer sig också förstås. Den gemensamma nämnaren är att det är ett arbete som är styrt av scheman över arbetsuppgifter och tidsangivelser. Ute på observation på boenden har jag inlett med att sitta ned med hela personalgruppen (de som arbetar just då). På samtliga ställen har det sammanfallit med att frukostbestyren är avklarade och att det finns tid för lite morgonkaffe. Det har blivit mycket engagerade och långa samtal där samtliga som deltagit har haft mycket att säga. Den sammantagna rollen som undersköterska har ofta kommit att diskuteras. En undersköterska summerar:

Kontentan av allting är att vi ska driva precis som ett eget hem. Ett hushåll. Du vet vad du har att göra hemma. Vattna blommor och städa, kolla så att katten, ja nu har vi inga djur där, men hela den biten runt omkring. Putsa fönster behöver vi inte göra. Men städa gör vi och ordnar med deras kläder gör vi, klippa naglar, till och med att göra vid hår och rulla det. Det var någon som hade gjort en sådan lista som sattes upp på

XXX. Listan var klippt från Kvällsposten eller Expressen och där stod det vad en sjuksköterska och en läkare hade att göra. Sedan stod det vad undersköterskan skulle göra. Det var liksom allt det andra som egentligen inte syns.

Till alla dessa sysslor kommer att man arbetar på schema och att arbetsdagarna därmed är inrutade i olika tidsblock och beroende på när på dygnet man arbetar gör man olika sysslor och har olika hög bemanning. De jag har intervjuat har lång erfarenhet av att arbeta inom äldreomsorgen och trots mängden sysslor är det ingen som tittar tillbaka med nostalgi på att det var bättre förr.

Men går man tillbaka till den tiden som när jag började, då var det ju mer det traditionella gamla långvårdstuket. Man duschade alla på samma dag på badvagn. Man körde löpande bandprincipen. Om du förstår hur jag menar. Två bäddade och två duschade och så gick man runt så. Och så fick de vänta tills de skulle duscha.

Som tidigare har beskrivits var ett av målen med att kommunerna tog över ansvaret för stora delar av äldreomsorgen att man skulle komma ifrån institutionerna och skapa förutsättningar för individuell omsorg. Trots det går det att skönja en förändring av arbetet som gör att det kanske fortfarande är aktuellt att likna det vid ett "löpande band". Som beskrivs i citatet handlade det under 1970–1990-talet om att de äldre behandlades på löpande band, med olika stationer där de fick hjälp med toalettbesök, duschning, bäddning, städning i en viss ordning och på särskilda tider. Idag är det personalens arbete som präglas av löpandeband på det sättet att det har spaltats upp i olika uppgifter som alla var och en för sig ska genomföras, dokumenteras och utvärderas. Detta system gör att varje enskild syssla blir en enhet och ett kryss i ett formulär, även det sociala innehållet och kulturella aktiviteter. En undersköterska förklarar:

Vi säger själva att det känns snart som att vi sköter de boende mindre. För det är mycket andra arbetsuppgifter som tar över. Dokumentation tar tid och vi ska städa. Vi tycker inte att vi hinner vara så mycket med dem [de äldre] som vi kanske skulle vilja. Även om vi försöker att planera och lägga upp. För det händer ju saker på en avdelning med. Dagligen. Våra turer har ju kortats ned och det är mycket som måste göras och allting måste dokumenteras. För det vi inte har dokumenterat det har inte funnits. Det som inte finns på pränt har inte funnits.

Mitt i detta flöde av uppgifter och sysslor ska också det sociala innehållet pressas in. Beskrivningarna ovan ledde vid ett tillfälle till att en av undersköterskorna menade att de borde kallas för något annat än just undersköterskor. I en lek med ordet "unders" dubbla betydelse på engelska föreslogs "Wonder nurse". En undersköterska sammanfattar:

Det är ju väldigt pressat. Och så ska man klämma in lite kultur i detta också. Och försöka att göra roliga saker och liksom ha ett salutogent förhållningssätt också och det tycker jag är jätteviktigt. Att man ser till vad de kan göra och hur man kan bevara hälsan som man har och de positiva sakerna som man kan göra.

Citatet får leda över till frågan om kulturens plats och betydelse i omsorgsarbetet. Här går det att urskilja hur dilemmat mellan att ta sig an individer och kollektiv som beskrevs i kapitlet om socialpolitik och organisering tar sig uttryck i det vardagliga arbetet.

Att skapa en meningsfull vardag

I intervjuerna med undersköterskorna framkommer en viss frustration inför arbetet med det sociala innehållet där kultur i den vida relativa bemärkelsen ingår och som handlar om balansen mellan kollektiva och individuella aktiviteter. Problemet är särskilt tydligt för dem som arbetar på särskilda boenden. En undersköterska jämför med hemtjänsten och att rollfördelningen mellan omsorgsgivare och omsorgstagare blir tydligare när man är i någons privata hem än när man ska vara på ett boende som är någons privata hem, men också en arbetsplats för ett personalkollektiv. På boendena blir det grundläggande värdet och målet att hela tiden utgå från individen och att arbeta individualiserat.

Men det vi brinner för det är nog att det ska vara självbestämmande, att de ska kunna få välja sin vardag. Det är det viktigaste tror jag, att man inte tar ifrån dem allt. Så långt det är möjligt. Sedan, skulle alla få välja så skulle alla komma upp klockan 8.00. Och det går ju inte att ha 200 personal på morgonen. Men vi gör så gott vi kan för att man ska kunna välja.

Citatet konkretiserar innebörden av individualisering och självbestämmande men ringar också in den krock som finns mellan vision och ideal och en praktisk verklighet. En undersköterska berättar om en boende som vill äta ensam:

Vi har en dam till exempel, hon är 94 år och hon är fullt medveten om allt, helt klar. Hon vill inte sitta ute och äta med de andra. Hon blir deprimerad när hon går ut till de andra. Det är inte så lätt att dela måltid med någon annan. Någon kan sitta och spotta i maten och snoret rinner för någon och då säger hon att jag har det mycket bättre inne på mitt rum. Jag har på TV:n. Så hon anser att hon har sällskap. Och vi försökte ändå i hennes mål [i genomförandeplanen] att hon skulle komma ut till exempel på söndagen och äta söndagsmiddag ute. Men detta är ju också dokumenterat så att hon avböjer att vara ute.

Gång på gång berörs denna problematik av undersköterskorna, hur svårt det är att tillgodose individuella önskemål när mycket av deras eget arbete organiseras utifrån andra parametrar än de äldres önskemål. En undersköterska menar att det inte är rimligt att ha kollektiva boenden för äldre på sikt. Framför allt kommer inte de äldre själva att gå med på det.

Jag menar de som var gamla då hade ju liksom inte lika stora krav. Det är liksom nu, samhället har ju förändrats och det hänger ju med. Önskemålen har blivit kanske svårare ibland att leva upp till. På något sätt.

Hans reflektion fångar en återkommande föreställning om att framtidens generationer av äldre kommer att ställa helt andra krav än de som är gamla nu. Detta är ett tema som också återkommer i intervjuerna med politiker och chefer. Undersköterskan menar att det redan har börjat och att han märker att det blir ett allt större problem i vardagen att inte kunna tillgodose individuella önskemål eller att arbeta individuellt överhuvudtaget.

Det finns ingen möjlighet egentligen. Man kan ju säga att efter eller runt kaffet, har man ibland möjlighet. Men det får nästan bli en gemensam grej. Eller så får jag välja ut och det känns inte riktigt rätt också. Ja, för man är inte så mycket personal. Ibland är man ju ensam på en sida på eftermiddagen. Oftast är man ju två. Då, visst då kan man ju göra saker.

Samtidigt som det är ett problem att inte kunna göra saker individuellt med de äldre kan man ju säga att de kollektiva aktiviteterna fyller en viktig funktion genom att de är kollektiva och skapar förutsättningar för gemenskap. Undersköterskan tar upp detta men menar åter att problemet med kollektiva aktiviteter är att det kan exkludera dem som känner att de inte riktigt orkar och kan hänga med.

Det kan vara vissa som är dementa och de vågar inte vara med om. De är rädda att göra fel. Jag säger att det inte handlar om att göra fel. Vi gör saker tillsammans. Men det är svårt för dem för en del hör kanske inte eller fattar inte riktigt. Det är ju viktigt att man styr upp det som personal och hjälper den som inte kan eller slätar över.

En annan undersköterska betonar dock att man inte ska underskatta de stunder som kan uppstå under omvårdnaden, det vill säga i samband med att man städar, hjälper till med dusch eller påklädning till exempel. Där kan man få möjlighet till mer individuella samtal på tu man hand.

Det är jag vet jag pratade med en tant, hon är, 97 år nu. Vi skulle leta efter strumpor i hennes låda. Där hittade jag ett gammalt blad och det stod Ingvar Kamprad. Jag tänkte att jag måste fråga, det här är ju intressant. Hon berättade att hennes mamma och hon hade ju träffat honom. För han började med att gå och knacka dörr som säljare. Han var så illmarig, sa hon. När vi skulle prova kjolar så höll han in dem här bak för att de skulle passa, så man skulle köpa dem. Han sålde ju skruv och spik och allt möjligt. Alltså det var ju lärdom för mig också. Det var jätteroligt att höra detta.

I tidigare kapitel om ledning återkom åsikten att det kan vara svårt för personal att hinna med att genomföra aktiviteter på grund av arbetets organisering. Det har också kommit fram en bild av en direkt motvilja att göra saker som ligger lite utanför arbetet. Även detta är något som undersköterskorna talar om. För dem handlar det dock om att de arbetar nära de äldre och alltid vill sätta deras välbefinnande i första hand och att i det arbetet kan aktiviteter bli en friktion i vardagen. Undersköterskorna lär känna de äldre och de har kunskap om vad åldrande innebär och därmed andra förväntningar och ibland större förståelse för den ”oförmögne, ovillige, trötte äldre”, än vad anhöriga eller de som inte arbetar inom omvårdnad har. Undersköterskorna beskriver dem som bor på särskilt boende som mycket gamla och de är ofta multistjuka och orkar inte så mycket. En aktivitetsansvarig undersköterska berättar att detta kan vara ett dilemma när det kommer till ordnandet av aktiviteter.

De [det privatägda företag som driver det särskilda boendet där personen i citatet arbetar] rekommenderar aktiviteter fem dagar i veckan så jag planerar för måndag till fredag. Måndagar har vi oftast underhållning nere i XXX. Och det är väl det som gillas till hundra procent kan man väl säga. De tycker om när det kommer någon som spelar och sjunger musik. Det är kortbingo en gång i månaden. Ingen från min avdelning går ned då, för att de kanske inte alltid förstår eller för att de inte vill. Vi erbjuder ju oss att följa med naturligtvis. Men där får vi inte ned någon, på kortbingo. Nej, men just musikunderhållning. Och det är ju lite olika. Det är något gammalt band som kommer och det är någon som kommer och spelar piano och det är olika trios som kommer och dragspelsklubben och vad det nu kan vara. Det är lite lokala förmågor.

Samtidigt som det åligger boendet och personalen att ordna fem aktiviteter i veckan så beskriver hon att det är lite klivet att dra iväg med just den här gruppen äldre på utflykter och evenemang. För det första upplever hon att det är de anhöriga som förväntar sig att de äldre ska delta i aktiviteter. De anhöriga beskrivs av dem som arbetar med äldreomsorg som de ”etnocentriska” medelålders som tror att de äldre som levit ensamma och ganska isolerade i sina egna hem plötsligt ska bli väldigt sociala när de flyttar in på ett boende. Det stämmer inte med personalens erfarenheter. Aktiviteter får för det andra inte kosta något. De gamla vill inte betala mer än högst för kaffet, förklarar flera undersköterskor. Det finns inga resurser och ofta gör personalen ideella insatser genom att de bakar hemma och tar med kaffebröd eller att de gör efterarbete i form av fotokollage från utflykten hemma på sin fritid. För det tredje skapar aktiviteter ibland mer oreda och oro än hälsa. En undersköterska berättar om de utflykter som ordnas på boendet varannan vecka.

Och vi har haft gånger när inte en enda av våra boende vill åka. För förbereder vi kvällen innan då sover de inte på natten. De springer och kissar hela natten. Förmiddagen, är de dåliga. De blir så nervösa för detta att det går liksom inte att förbereda. Och vi har ju inte det mandatet att tvinga ut dem. Det får vi ju inte göra. Men bara vi då dokumenterar att vederbörande har blivit erbjuden men tackade nej. Sedan blir de som åker med åksjuka, det får vi inte heller glömma. Och sedan, en del blir ju förvirrade när de kommer tillbaka. Så man får ge dem lugnande. Ska man premedicinera dem, alltså ge dem något i förväg. För liksom vilka konsekvenser ska det bli? För att det ska verkställas.

Genomförande av aktiviteter får inte bli ett självändamål menar undersköterskan. ”Sedan måste de ju få vila det är ju ingen skola de går i här”. Det allra sista är slutligen en viktig kommentar som också återkommer i intervjuerna, äldreboendet är ingen skola där de äldre måste lära sig saker eller prestera. De ska få vara på sina egna villkor. Lugn och ro ger också välbefinnande. Mellan raderna ovan framkommer en

lite kluden inställning till i vilken utsträckning man ska arbeta med just sociala och kulturella aktiviteter. Det är svårt att hinna eftersom de är få i personalen och det är många andra sysslor som har företräde.

Samtidigt kanske det är den del av arbetet som är mest givande. ”Det är ju det som kan vara lite givande för dig som personal. Det andra gör man ju liksom för att det hör ju till jobbet, det är ett måste.” Undersköterskan fortsätter med att förklara på vilket sätt det är givande. Att lyssna på musik, göra gymnastik eller att måla tillsammans skapar nya kontaktytor mellan de äldre och henne själv. Hon har plötsligt ett gemensamt projekt med den äldre som man kan tala om och bolla idéer. Även om det är svårt att hinna med så gäller det att ta sig tid och att gå in det helhjärtat när det sker.

Det är klart att det kan vara stressigt, men det är lite som med barnen hemma. Ibland kommer ett tillfälle och då får man bara ta det. Och sedan så får man gå in i den grejen och fokusera på det en liten stund. Sedan så ser man att oj, nu är klockan halv fem, nu måste vi göra kvällsmat till alla då. Då måste man bara röja undan snabbt och har man tur så funkar det. Det beror kanske mycket på vad man har för äldre just då på avdelningen. Det är kanske en del som är oroliga och så och då, de kan ju bli lugna av att göra något. Oftast är det ju väldigt positivt.

Undersköterskan utvecklar sina tankar om vad det betyder för henne själv och sätter därmed fingret på erfarenheter som kommit fram även i samtal med andra men som kanske inte uttrycks lika explicit som här.

Det är självklart en poäng för att det är jätteroligt för mig att kunna jobba med kultur i mitt arbete. Det är det ju. Men jag skulle vilja ha mer tid. För att nu känns det som att jag måste komprimera, jag måste städa lite snabbare eller jag måste förlita mig på att mina arbetskamrater städar åt mig när jag jobbar med detta. För alla sysslorna måste ändå göras. Det är svårt att hinna med. Så att lite fler kulturtimmar till vården vore inte fel. Det finns ju en gräns för vad vi kan hinna med. Det är jätteviktigt och jag tror att det är väldigt positivt för vårdtagarna att se och få en annan kontakt än att man bara är den som kommer in och bäddar sängen eller städar rummet. Det blir en helt annan dimension av mig som undersköterska också eller som människa. Ja, för att jag har också intressen och kulturella behov kan man säga.

I kapitlet om kulturarbete och ledning lyftes deltagande i kulturella aktiviteter fram som ett sätt för dem som arbetar inom omsorg att se de äldre som individer och människor. Här säger undersköterskan tvärlott, att också hon kan bli sedd som individ och människa. Hon utvecklar detta till att också omfatta kollegorna.

För att man ser också hur duktiga och vilka spännande människor det jobbar här. Vad de kan när man får reda på lite vad de gör utanför arbetet. Det finns ju så många olika talanger. En del är helt fantastiska på matlagning till exempel. Eller kan göra egna smycken eller håller på med konst eller de är otroliga på att sticka och virka. Alltså det finns mycket talanger men de syns ju aldrig. De syns ju inte förrän man får veta lite om deras bakgrund. Och det är något som man kanske skulle lyfta fram för att det är en enorm resurs.

Undersköterskan i detta citat och flera av de andra jag intervjuat och mött under observationer poängterar just den balans som uppstår mellan dem själva och den äldre när man gör aktiviteter som inte handlar om eller berör den äldres vårdbehov och det över och underläge som finns i relationen omsorgsgivare och omsorgstagare. Ta till exempel hjälpen med kroppens hygien som är ett viktigt inslag i äldreomsorgen. Det är en omvårdnad som ställer stora krav på integritet och respekt där en individ får hjälp att ta hand om sin kropp och kroppsvätskor av en professionell. Att dela med sig av sin kropp på detta sätt är kanske något man annars bara gjort med sina eller sin allra närmaste.

Att göra saker tillsammans som ligger bortom ”naturen” eller kroppen, något som ligger bortom en själv och där man är lika kunniga eller okunniga och där personalen kanske hjälper de äldre, men där konstnären också hjälper personalen, den äldre personalen eller att som i exemplet med fågelboken göra något tillsammans på (mer) lika villkor gör något för relationen. Det skapar balans och ömsesidighet mellan omsorgsgivare och omsorgstagare och påverkar därmed omsorgsarbetet. Stunder med måleri eller till-

verkning av pärlarmband eller påskpyssel har därmed ett slags demokratiska värden som är värda att lyfta fram.

Vad gör kultur? Möten, förväntningar och förändring.

Temat för denna studie och forskningsrapport kan verka enkelt och ganska harmlöst. Kultur i olika former och betydelser; att måla, sjunga och skriva tillsammans med en kulturarbetare; att lyssna på musik och föredrag eller att ägna sig åt det mer vardagliga pysslandet, bingospelandet, tidningsläsandet eller bläddrandet i en fågelbok, beskrivs av aktörer inom äldreomsorgen som roligt. Det skapar förutsättningar för välbefinnande och det gör livet meningsfullt för de äldre. Studien omfattar sex kommuner i Halland där Hallands bildningsförbund och Region Halland sedan 2011 har drivit kulturinsatser inom ramen för Kulturrådets särskilda satsningar på kultur för äldre (Kulturdepartementet, 2013). Syftet med studien har varit att vända perspektivet från kulturens betydelse för de äldre. Jag har istället ställt frågan om vad kultur betyder och gör för organisering av äldreomsorg, ledning och arbetet inom omsorgen. Studien utgår därför i första hand från äldreomsorgens perspektiv.

En rad aktörer, politiker, chefer, aktivitetsansvariga och undersköterskor har intervjuats. Deras berättelser har beskrivits och analyserats utifrån frågorna om villkoren för kultur i äldreomsorgen och vad kultur gör i detta sammanhang. En berättelse om en arena där det finns en stor mängd olika verksamheter har vuxit fram och där kultur kommer in på olika sätt och vänder sig till olika målgrupper. En berättelse om möten mellan kultursektor och kulturpolitik och äldreomsorg och socialpolitik har också vuxit fram. Tillika en berättelse om skilda förväntningar som i sin tur hänger ihop med krav på och visioner om förändring av organisering och arbete i äldreomsorgen. Kulturens ingångsvärden och betydelser i äldreomsorgen ska nu summeras och diskuteras inledningsvis genom en rekapitulation av de olika kapitlens innehåll.

Del 1 handlar om arenan, det vill säga äldreomsorgen som plats i både fysisk och idémässig bemärkelse. Med idémässig menas att äldreomsorgen organiseras utifrån idéer och föreställningar som återfinns formulerade i lagtext och styrdokument, men också i vardaglig praktik ute i omsorgen. I den här studien är det främst synen på människan och den äldre som har beskrivits och analyserats. En framträdande idé är att äldreomsorg i linje med Socialtjänstlagens (SFS 2001:453) 5 kap. 4 § ska genomsyras av en syn på de äldre som självständiga individer med kapacitet att träffa val om sina egna liv. Det är en idé som går hand i hand med den utveckling som skett i Sverige de senaste 30 åren mot decentralisering och allt mer marknadsliberala lösningar inom det som kallas offentlig sektor. Utvecklingen har lett till att äldreomsorg har allt tydligare uttalat kundfokus. Kundfokus innebär att de äldre definieras som kunder och att all omsorg ska planeras med utgångspunkt i de äldres egna önskemål.

För kulturens del, i den snävare definition som togs upp i inledningskapitlet nämligen det estetiska kulturbegreppet, innebär det att kultur har endast en självklar plats i äldreomsorgen i den utsträckning som de äldre själva vill och uppvisar intresse för det. De äldres egna önskningar och vilja är villkoret för att kultur ska kunna bli en "naturlig del i äldreomsorgen" vilket är Kulturrådets, region Hallands och Hallands bildningsförbunds målsättning. Detta har lyfts fram som en grundläggande inställning till kultur i äldreomsorgen i samtliga kommuner och det väcker en del tankar att ta med sig. Framför allt om hur man ska kunna möta upp och respektera de äldres självbestämmande. Samtidigt kan en sådan grundläggande inställning leda till att kulturbegreppet riskerar att trivialiseras genom att kultur bara förekommer i den mån enskilda vill det och bara definieras utifrån individuella ståndpunkter samt att kultur betraktas som en vara vars innehåll bestäms av vem som helst. "Det som är kultur för mig är det kanske inte för dig" eller "Det som Greta tycker är bra kultur, det är också bra kultur eftersom det gör henne glad". Det är något som kultursektorn måste förhålla sig till när de träder in på äldreomsorgsarenan.

Det första kapitlet i del 1, handlar om socialpolitik. Där kom det fram att socialpolitikerna menar sig stå inför två stora utmaningar när det gäller äldreomsorg. I samtliga kommuner beskrivs att man har en allt mer omfattande äldre befolkning som politikerna vill behålla frisk och framför allt förhindra att de hamnar i isolering och ensamhet. En lösning på detta är att bygga upp förebyggande och salutogen verksamhet där

det bland annat finns öppna mötesplatser och aktiviteter som de äldre kan delta i och därmed skapas förutsättningar för kontaktytor och gemenskap. Den andra utmaningen handlar om kundfokus och vänder sig till personal inom äldreomsorg och deras bemötande av de äldre. Politikerna menar att attityder och föreställningar behöver förändras i linje med idén om att de äldre är självbestämmande och ska ses som kunder. Den första utmaningen ser ur ett historiskt perspektiv inte ut som någon ny utmaning, utan ”problemet”, äldres allt högre ålder och ensamhet definierades redan på 1950-talet (SOU 1956:1). Även lösningen, att se till att de äldre deltog i aktiviteter lanserades redan då (Johansson, 2007). Den andra utmaningen, att ändra attityder och föreställningar om de äldre och att komma ifrån synen på dem som ett kollektiv är mer samtida. Utmaningen går hand i hand med marknadsliberala principer och har aktualiserats genom värdegrundens införande i Socialtjänstlagen.

Arbete med kultur i äldreomsorgen kan ha betydelse för båda utmaningarna, men socialpolitikerna lyfter det främst i relation till den första. De menar att kultur i linje med andra aktiviteter kan ha betydelse för människors hälsa och verka salutogent. Därmed är det viktigt att arbeta med kultur i förebyggande syfte och att organisera möjligheter för äldre att ta del av kultur. Främst menar de dock att kultur inte är deras område utan en kulturpolitisk fråga. Kultur i äldreomsorg handlar i första hand om normalisering av de äldre och att deras rättigheter tillgodoses genom att kulturpolitiken och kultursektorn omfattar också dem som kanske annars har svårt att ta del av kultur. Idén om normalisering av de äldre stöder den andra utmaningen om att förändra synen på och attityder till de äldre.

I kapitlet om organisering i del 1 framkom att det finns betydande skillnader mellan förebyggande och omvårdande verksamheter. De förebyggande omfattar ett mycket större antal äldre (alla i kommunen) än de omvårdande (de som har biståndsbedömda insatser). Den viktigaste skillnaden för detta sammanhang är att inom de förebyggande verksamheterna kan kulturaktiviteter få nästan hur stort utrymme som helst, det är bara ”fantasin som sätter gränser”, åtminstone i teorin. Det kom fram att logistik, frågan om hur de äldre ska ta sig till aktiviteter och även frågan om hur aktiviteterna organiseras har betydelse särskilt om de bygger på att personal ska delta. Viktigt att notera är också att stora delar av de förebyggande verksamheterna omfattar och genomförs av frivilliga och dessa organiseras endast till viss del av kommunernas socialförvaltningar.

Inom de omvårdande verksamheterna konkurrerar kulturella aktiviteter med verksamheternas huvudområden, medicin och omsorg och får inte alltid utrymme i organiseringen av det vardagliga arbetet. Inom de omvårdande verksamheterna krockar också individens självbestämmande mer med planering av kollektiva aktiviteter än inom de förebyggande verksamheterna. Målet är att i linje med gerotranscendensteori anpassa omsorgen och därmed även aktiviteter till individen och den äldres enskilda önskemål och möjligheter. De omvårdande verksamheterna omfattar ofta väldigt gamla personer som inte orkar så mycket. Personalen inom dessa talar om att detta faktum kan krocka med kulturarbetarnas förväntningar och en missuppfattning angående det liv de äldre lever. De äldres liv kan framstå som stilla, ensamt och därmed inte fullvärdigt. Konsekvensen av en sådan tolkning av de äldres liv blir att man vill skapa förutsättningar för aktivitet. För att utomstående ska kunna genomföra aktiviteter inom omvårdande verksamhet krävs därför ett nära samarbete och förhandling med dem som arbetar inom dessa så att villkor för aktiviteter sätts upp med utgångspunkt i de äldres önskemål och kapacitet ”så att man kan möta den äldre där den är”. Då kanske förväntningshorisonterna kan sammanfalla mellan de som kommer utifrån och de som arbetar inom verksamheten.

Samtidigt finns det vare sig inom förebyggande eller omvårdande verksamheter någon teori om vad kultur är. Det kan vara allt som stimulerar och gör människor glada och lika väl handla om att se motorsport som att spela bingo eller måla. En tanke är dock att det är viktigt att inte bara de äldre deltar eller är åhörare vid aktiviteter, utan att personalen gör saker tillsammans med de äldre. Det skapar kontaktytor mellan de äldre och personal och gör det möjligt för personal att se den enskilde individen snarare än de äldre som ett kollektiv.

Det sistnämnda är en erfarenhet av vad kultur gör som kommer fram tydligare i rapportens andra del Mötet. I denna dels första kapitel berättar två kulturarbetare om sina erfarenheter av att möta och komma in i äldreomsorgens olika verksamheter. Här framhävs att det är lättare och mer givande att arbeta inom de

förebyggande verksamheterna. Det beror oftast på att aktiviteterna kräver insatser från personalen som de omvårdande kan ha svårt att leva upp till. Det viktigaste i detta kapitel är dock att båda menar att kultur bär på demokratiska värden eftersom deltagande i kulturaktiviteter skapar möjlighet till jämlika möten mellan omsorgsgivare och omsorgstagare som annars sällan blir möjliga i vardagen. Även här betonas att kulturaktiviteter, och då i den snävare betydelsen estetisk kultur, som är väl planerade kan leda till förändring inom omsorgsarbete genom att de tillför och möjliggör nya perspektiv på en annars ganska rutinmässig och förutsägbar vardag. På det sättet blir kulturaktivitet även subversiv.

Det demokratiska och subversiva perspektivet stärks i det följande kapitlet som handlar om ledning och där chefer reflekterar över vad kultur gör inom förebyggande respektive omvårdande verksamheter. De ser att det är bra med aktiviteter som ligger utanför det medicinska och omvårdande arbetet och skapar kontaktytor mellan äldre och personal. På så vis främjar kulturaktiviteter värdegrundsarbetet i kommunerna som går ut på att förändra attityder till både omsorgsarbete och de äldre. Särskilt inom förebyggande verksamheter menar chefer att en tydligare kvalitativ diskussion om vad det är de gör, till exempel i termer av kulturaktiviteter skulle kunna vara ett sätt att höja förebyggande verksamhetens status i kommunen och även självkänslan hos dem som arbetar inom dessa. Cheferna inom omvårdande verksamheter berättar också om att kultur påverkar arbetet genom att det är ett område där man kan tänka mer fritt och framför allt nytt bortom det vardagliga schemalagda rutinmässiga och regelstyrda omsorgsarbetet med städ, tvätt, dusch, medicinering, mat osv. Kultur främjar därmed även förändring kvalitativt så att man kanske prioriterar om och omvärderar saker som man idag rutinmässigt gör inom omsorgen. Behovet av att få göra gott och att skapa mening är stort hos dem som arbetar inom omsorgen menar cheferna och att arbeta med kulturaktiviteter kan vara ett sätt att ifrågasätta ett "duktig husmorstänkande" som ofta råder och som gör att man prioriterar städning framför en stund med ett korsord.

Det finns bland cheferna inom äldreomsorgen få ansatser att avgränsa "kultur" på det sätt som kultursektorn gör från andra aktiviteter, som att se på fotboll, måla naglarna eller spela Bingo. När de likställer en målarstund med en kulturarbetare och personalens äppelkakebak uttrycker och ger de exempel på en kulturrelativistisk hållning som präglar äldreomsorgen. Utifrån detta vida kulturbegrepp menar cheferna vidare att "kulturaktiviteter" också är ett område där medarbetare kan lära sig nya saker och utveckla sin kompetens i allt från kunskaper om kommunens museer till att tala inför en grupp. En chef konstaterar att det måste ses som en förmån att få ta en promenad, när man tar ut de äldre på arbetstid, men att medarbetare sällan ser det så. Likadant kan deltagande i kör eller måleri ses som en förmån som man får ta del av på betald arbetstid och som också ger något till personalen, inte bara den äldre.

I den andra delens sista kapitel återfinns erfarenheter och reflektioner från dem som arbetar som undersköterskor, rehabassistenter och aktivitetssamordnare i kommunerna och det är därmed de som är de äldres närmaste omsorgsgivare i vardagen. Även här skiljer det sig mellan de som arbetar inom förebyggande eller omvårdande verksamheter. De som arbetar inom förebyggande verksamhet arbetar kontinuerligt och på vardaglig basis med aktiviteter och ofta så kallade kulturaktiviteter i form av musik, konst och litteratur. Deras arbete går ut på att göra saker som är givande och trevliga och en av dem sammanfattar sitt arbete som "världens roligaste jobb".

För undersköterskor inom omvårdande verksamhet finns en mer kluven inställning till kulturaktivitet som handlar om att man arbetar under ytterst pressade former där det inte finns utrymme för särskilt mycket spontanitet och kreativitet. De lyfter vidare med nästan dråpliga beskrivningar fram problemet med att aktiviteter kan leda till stora besvär för de äldre. De skapar oro, och en undersköterska undrar om man ska premedicinera den äldre bara för att den ska kunna åka på utflykt. Hennes och de andras tankar faller tillbaka på omsorgen om de äldre och att "vi" som är mitt i livet måste förstå den äldres perspektiv och vad den orkar. Samtidigt behövs kulturella aktiviteter och roliga saker för att de omvårdande verksamheterna och särskilt särskilda boenden ska kunna bli hem på riktigt, menar de. Att kunna pyssla, fixa, slappa, måla, njuta av musik och läsa är saker som man gör hemma och som gör vardagen mer normal. Undersköterskorna menar också att det är de aktiviteter som man gör med de äldre som ger mest eftersom man får se den äldre på ett nytt sätt, men också för att den äldre får se dem på ett nytt sätt.

Tankar och erfarenheter av kultur inom äldreomsorgen handlar inte i första hand om hälsa utan om demokratiska värden där kulturaktiviteter skapar möjlighet till mer jämlika villkor mellan omsorgsgivare och omsorgstagare. Erfarenheterna av kulturaktiviteter skapar förutsättningar för förändring, främst i termer av att de som arbetar inom omsorgen får möjlighet att lära känna och se de äldre på nya sätt, men också genom att det ger personal möjlighet att bryta invanda rutiner och förändra sitt arbete med de äldre. Detta ger incitament för införande av mer kulturaktivitet inom äldreomsorgen inte bara av medicinska eller hälsoskäl, vilket ju var utgångspunkten för denna studie, utan för att möjliggöra demokratisk praktik och fullfölja den människosyn som genomsyrar värdegrunden i Socialtjänstlagen (SFS 2001:453).

Mot det kan man då säga att det redan görs väldigt mycket kulturaktiviteter inom äldreomsorgen. Som framgått i kapitlet arrangeras det vecko- och månadsprogram med aktiviteter i princip varje dag. Aktiviteterna är väl förankrade och genomförs främst av frivilligverksamheter och med utgångspunkt i vad de äldre har för önskemål. I intervjuerna råder ingen brist på exempel och stolthet över hur mycket man lyckas göra med ganska små medel. Samtidigt ger en sammantagen bild av aktiviteterna en ganska ensidig och nästan slentrianmässig bild av vad äldre vill göra, fira högtider, spela bingo, spela boule, lyssna på musik, läsa tidningen och andra saker som skulle kunna betecknas mer som kultur i det lilla, pyssla, pussla, spela sällskapsspel. Allt detta betecknas som kultur i linje med den kulturellrelativistiska hållning som råder.

Ska kultursektorn kunna bidra med något nytt här behövs ett omfattande arbete med att teoretisera och förankra kulturens betydelse i den mening som finns inom kultursektorn och den sakkunskap som finns och som kommer fram inte minst i samtalen med kulturarbetarna. Kulturarbetarna har en mer genomtänkt idé om hur kultur kan förändra. Kultur är inte bara underhållning eller leder till hälsa för de äldre, det kan också göra något med arbetet inom omsorgen och det manifesteras i utvecklandet av kulturinsatserna i *Kultur för livet*. Om vi ser på kulturella insatser på detta sätt skulle de kunna definieras som kulturella interventioner. Det betyder att genomförandet av den kulturella insatsen har som mål att förändra något. För det krävs i så fall noga genomtänkt och planerad pedagogik och metod, men också teori om kultur och kulturella aktiviteterets kvalitet. Inom omvårdande verksamhet skulle en utarbetad teori om kulturella interventioner kunna ligga till grund för behovsprövning och även för upprättandet av genomförandeplaner. Kultursektorn kan vara med och konkretisera var, hur, när och varför kulturella aktiviteter och deltagande ska vara ett mål.

Ett annat område där kultursektorn kan bidra är levnadsberättelserna som i teorin är viktiga redskap, men som kanske inte blir så mycket av i praktiken. Inom kulturvetenskap och litteraturvetenskap, men även konst, musik och teater finns olika former av storytelling och det arbetar man också med inom äldreomsorgen, men det kan utvecklas mer om omsorg och kultursektor samarbetar kring både teori och metod för levnadsbeskrivningar. Om kultur arbetas in i dessa viktiga funktioner och redskap blir det också en naturlig del att förhålla sig till och att arbeta med utifrån individers önskemål och behov. Kulturens påverkan på omsorgsarbetet har slutligen en mer subversiv karaktär som innebär att kulturens inträde i omsorgsarbetet inte alltid är angenämt. Det kan vara svårt och krävande att omvärdera sin egen syn på de äldre och sitt eget arbetssätt. Samtidigt uppstår ett dilemma i krocken mellan tanken att kultur är subversiv och tanken att kultur ska göras nyttig och anpassas efter omsorgens behov som kultursektorn måste förhålla sig till. Kulturen blir genom inträdet i omsorgen en vara som ska passa omsorgen och de äldre och som har en prislapp. Här blir en fråga att ta vidare att närmare undersöka vad omsorgen gör med kulturen och vilken utveckling som är önskvärd där.

”Kulturen revisited”

Det är nu dags att återvända till kulturpolitiken och dess anspråk inom området äldre och hälsa som togs upp i inledningskapitlet. Vad *bör* kultursektorn göra skulle kunna vara en möjlig rubrik. Jag väljer att kalla det för ”kulturen revisited”, med en blinkning till Evelyn Vaughns bok *Brideshead revisited* (1945) eller som den heter på svenska *En förlorad värld*. Tanken är att det är viktigt att inte bara blicka framåt utan också bakåt för att förstå vad kultur gör inom äldreomsorgen.

Jag har lagt stor vikt vid att beskriva och förstå äldreomsorg som arena och kontext. En slutsats som är viktig här är att inom äldreomsorg finns idag inte institutioner på det sätt som det gjorde förr. Omsorgen organiseras med utgångspunkt i att det finns äldre individer som har olika behov under olika perioder av sin ålderdom och dessa behov ska tillgodoses genom individuella lösningar. För kultursektorns del gör det att det är svårt att identifiera vilken organisation man egentligen ska arbeta gentemot och det gör att Kulturrådets satsningar inom äldreomsorg inte kan genomföras på samma sätt som till exempel satsningarna inom Skapande skola (www.skapandeskola.se). Istället för att genomföra ett program inom en institution som når alla skolbarn måste man här hitta sätt att nå varje enskild äldre där denne befinner sig och det är i sitt hem (även när denne bor på särskilt vårdboende så är det den enskildes hem).

I inledningen beskrevs en förändring i Kulturrådets satsningar under de senaste 30 åren där det för tretio år sedan handlade om att få in mer kultur i vården, det vill säga på institutionen. Idag betonar Kulturrådet att man vänder sig till äldre och att kultur är bra för deras hälsa, alltså en dimension av livet som människor främst själva har ansvar för. Så en förståelse för att det handlar om enskilda individer finns, frågan är bara hur man då ska göra i mötet med äldreomsorgen? Här är det nog viktigt att inta den position som socialpolitikerna pekade på, att kultur i äldreomsorgen är inte en fråga för socialpolitik i främsta rummet utan för kulturpolitik och här gäller det för kultursektorn att identifiera sin egen position, uppdrag och roll tydligare för att undvika godtycklighet från kultursektorns håll. En start kan vara att identifiera kulturens olika ingångsvärden och kulturens betydelse i praktiken i exempelvis äldreomsorgen (jfr Beckman, 2008, s. 7).

I inledningskapitlet drogs tre olika perspektiv på kulturens ingångsvärden inom området vård och omsorg upp. Dessa kan också kopplas till tre olika decennier. På 1980-talet satsade Kulturrådet medel på projekt med syfte att få äldreomsorgen, då främst så kallad långvård, att använda sig av mer kultur i omvårdnadsarbetet. Kulturrådet skriver att kultur kan ha terapeutiska effekter, men att det inte är det som ska motivera att de äldre får ta del av mer kultur, utan kultur är en rättighet (*Kultur i vården. En exempel-samling*, 1983, s. 5). Tjugo år senare publicerar Kulturrådet åter en rapport om *Kultur i vård och omsorg* (2003). Denna gång har kultursatsningar gjorts inom området funktionsnedsättning och i rapporten lyfter man fram att det behövs mer forskning om vad kultur kan ha för vårdande och hälsoeffekter. Insatserna inom området funktionsnedsättning är dock främst ett riktat uppdrag från Kulturrådet med syfte att nå grupper i samhället som ofta exkluderas från kulturaktiviteter på grund av sitt funktionshinder. Genom att anpassa kulturaktiviteter och rikta dem till funktionsnedsatta kommer de dels de funktionsnedsatta till del, dels understryks det faktum att det inte är de funktionsnedsatta som bär på problemet ”funktionsnedsättningen” och därmed utesluts. Istället är det kultursektorn som inte är inkluderande nog. Genom att vända blicken mot kulturen och hitta sätt att nå och omfatta alla undviker man marginalisering och diskriminering av olika grupper. Samma tankar, kultur som rättighet, återfinns tio år senare i regeringens uppdrag till Kulturrådet att främja kultur för äldre.

De nationella målen för kulturpolitiken anger att alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet och att kulturpolitiken ska främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor. Många äldre kan av olika skäl ha svårt att ta del av kulturutbudet och att själva få möjlighet att skapa. Att stödja äldre människor i att kunna leva ett aktivt och kulturellt rikt liv i ett socialt sammanhang ger positiva hälsoeffekter. Det bidrar till en ökad känsla av välbefinnande och meningsfullhet och kan även ha effekter på medicinering och vårdbehov (Kulturdepartementet, 2013).

För detta ändamål har Kulturrådet fått sammanlagt 70 miljoner (2011–2014) att fördela på ansökningar från kommuner, landsting och regioner som i sin tur bedrivit verksamhet riktad mot äldre på olika sätt. I utvärderingen av projekten som gjorts av Oxford Research Institute har stor vikt lagts vid kulturens betydelse för hälsa (*Kultur för äldre*, 2013). Det är också det ingångsvärde som kultur haft i de insatser som region Halland och Hallands bildningsförbund har genomfört med stöd av projektmedel från Kulturrådet. Sammanfattningsvis innebär det att kulturens ingångsvärde i detta decennium främst handlar om nytta och om hälsa snarare än människors rättigheter. Kulturens värde i sig, som rättighet, på det sätt som fram-

fördes på 1980-talet tycks inte räcka som motiv. Kultur måste också leda till något konkret mervärde för att ha legitimitet för de äldre och inom äldreomsorg och där har framför allt den medicinska forskningen i samarbete med olika kulturvetenskapliga discipliner, främst musikvetenskap kunnat bistå med forskningsunderlag.

I denna studie har perspektivet vänts bort från de äldre och bort från kultursektorns syften mot äldreomsorgen. Därmed har kultur laddats med ytterligare annat innehåll och värde. När de personer som har intervjuats inom omsorgen har talat om vad kultur gör för de äldre har de lyft fram att det stimulerar och gläder och på så sätt kan man ju säga att idén om att det bidrar till hälsa stöds. När de däremot har fått rikta blicken mot sina egna verksamheter och sitt eget arbete har kultur tilldelats andra värden som handlar om demokrati, jämlikhet och möjlighet att tänka nytt och ifrågasätta invanda synsätt på de äldre, sitt arbete och sig själva. Arbete med kultur har också setts som ett sätt att höja omsorgens status och framför allt de delar som handlar om socialt innehåll genom att det ges ett mer genomtänkt teoretiskt ramverk. Inte minst och då främst utifrån omsorgsgivarnas synvinkel handlar kulturaktiviteter om att kunna göra gott för de äldres skull. Gott ska då förstås i flera meningar, moraliskt för att det ger glädje, funktionellt för att det ger välbefinnande och estetiskt för att det blir fint. I studiens inledande berättelse beskrevs konsekvensen av en målarstund. Det handlade inte om hälsa och inte om välbefinnande, utan om en chef som plötsligt uppfattade estetiken i sin omgivning, på det särskilda boende och den mötesplats han ansvarar för. Just denna dimension talar för kulturens, den estetiska kulturens värde i sig, som ofta hamnar i skymundan när det handlar om kultur i vården. Samtidigt är det kanske här som kultursektorn har mest sakkunskap och faktiskt besitter teorier om kultur som inte finns inom äldreomsorg eller medicin idag.

Funderingar framåt

Om jag avslutningsvis ska blicka framåt så är det några saker som jag har kommit fram till under studiens gång. En är att det kan finnas anledning att backa tillbaka från hälsoområdet av främst tre skäl. Det första skälet är att det kan undergräva målet att kultur är en rättighet för alla och antagandet att kultur har ett värde sig. Om kultur är en rättighet har kultursektorn också ett viktigt uppdrag att se till att alla får del av det om de själva önskar oavsett vad kultur kan tänkas ha för hälsoeffekter. Det andra skälet är att det finns en risk att äldre marginaliseras och faller utanför vad som är normalt. Detta anknyter till en tanke som förts fram främst inom äldreforskning. Tanken går ut på att det finns en tendens till att göra allt det som äldre gör till en fråga om hälsa. För att konkretisera, om en medelålders person går en målarkurs förutsätter vi att denne gör det för att den har lust och tycker att det är kul eller vill lära sig något nytt. När en äldre person går en målarkurs eller erbjuds det inom förebyggande verksamhet så handlar det om prevention och salutogent arbete och att den äldre gör det för sin hälsas skull. I detta ligger en slags diskvalificering av de äldres kapacitet och vilja att ta initiativ till något de tycker är roligt eller vill lära sig mer om. Det blir i sin tur ett viktigt avsteg från den människosyn som ska genomsyra äldreomsorgen. Det är kultursektorn som står för diskvalificeringen genom att sätta fokus på kulturens hälsoeffekter. Det senare är något som främst medicin och folkhälsovetenskap har kompetens att forska om och utveckla i tvärvetenskapliga projekt ihop med discipliner som exempelvis musik, konst eller litteraturvetenskap.

Det tredje skälet till att backa från hälsoområdet är att om kulturaktiviteter ska anpassas helt efter vad enskilda individer eller kunder önskar inom äldreomsorgen så öppnar det upp för en utveckling mot att kultur blir en vara som bara har ett värde om den efterfrågas och kan säljas. Risken finns att kulturen tappar de demokratiska dimensionerna och subversiva kraft som lyfts fram i rapporten.

Inom kulturvetenskap finns det anledning att gå vidare med kultur som redskap inom vård och omsorg, men ur ett annat perspektiv. Här skulle jag vilja se forskning som går djupare in på kulturens demokratiska värden och hur kultur genom att ta plats inom omsorgen skapar alternativa situationer och relationer mellan omsorgsgivare och omsorgstagare där över- och underordning mellan dem som ger omsorg och de som får omsorg kan förskjutas. Det i sin tur ger incitament för nya perspektiv på personal respektive äldre, som kan vara ett stöd i arbetet med att förändra attityder och föreställningar. Det skulle vara intressant att gå in i frågor om vad olika moment i arbetet skapar för förutsättningar för exempelvis jäm-

likhet, delaktighet, inflytande eller andra värden som ska genomsyra omsorgen. Vad innebär det i praktiken? Hur gör man "lika värde"? I vilka avseenden behandlar vi inte människor som lika värda? Är det skillnad på respekt för lika värde och ett ödmjukt förhållningssätt till människors olikhet? Frågorna kan göras många men knyter an till det vardagliga förebyggande arbetet liksom omsorgsarbetet inom äldreomsorgen där denna studie har visat att arbete med kultur i äldreomsorgen kan ge redskap för personal, såväl chefer som undersköterskor och andra, att ifrågasätta invanda attityder, relationer och rutiner samt rucka på maktförhållanden mellan omsorgsgivare och omsorgstagare.

Det leder därmed vidare till den sista tanken, nämligen kulturens subversiva kraft. Det finns större och mer väletablerade föreställningar om äldre och äldreomsorg som kan behöva ruckas på, exempelvis antagandet om de äldres ensamhet och isolering som har beskrivits på samma sätt i snart 70 år. Ett annat exempel är antagandet om att äldre är intresserade av hur det var förr och att de delar ett gemensamt förflutet och att de därmed helst talar om minnen och konsumerar som blickar bakåt. En tredje föreställning eller "myt" som ofta återkommit i intervjuerna är att vi står inför en helt ny generation äldre som kommer att ställa helt nya krav på omsorgen. Även det har beskrivits på samma sätt de senaste 70 åren vilket innebär att de nya generationerna med helt nya krav har hunnit passera ett par gånger redan. Dessa sista tankar handlar dock främst om vad kulturvetenskaplig forskning inom äldreomsorgen kan bidra med genom att bidra med nya perspektiv.

Referenser

- 1952 års åldringsvårdsutredning. (1956). *Åldringsvård: betänkande*. Stockholm.
- SFS 1982:763. *Hälso- och sjukvårdslag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1993:387. *Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 2007:109. *Lag om offentlig upphandling*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 2008:962. *Lag om valfrihetsystem*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Alftberg, Åsa. (2012). *Vad är det att åldras?: en etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*. Lund: Avdelningen för etnologi, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.
- Anbäcken, Els-Marie (Red.). (2002). *Kultur och meningsfull vardag inom äldreomsorgen*. Linköping: FoU-centrum för vård och omsorg.
- Artistic interventions in organizations. (u. å.). Hämtad från <http://www.wzb.eu/en/research/society-and-economic-dynamics/cultural-sources-of-newness/projects/artistic-interventions-in-organiza>
- Beckman, Svante. (2008). Inledning. I Svante Beckman & Sten Månsson (Red.), *Kultursverige 2009: problemanalys och kulturstatistik* (s. 7-11). Linköping: SweCult.
- Bjursell, Gunnar, & Vahlne Westerhäll, Lotta (Red.). (2008). *Kulturen och hälsan: essäer om sambandet mellan kulturens yttringar och hälsans tillstånd*. Stockholm: Santérus.
- Ehn, Billy, & Löfgren, Orvar. (2001). *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerup.
- Ehn, Billy, & Löfgren, Orvar. (2012). *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerup.
- Elmersjö, Magdalena. (2010). *Kompetensfrågans lokala konkretisering: en studie av kompetensperspektivets betydelse för äldreomsorgens innehåll*. (Licentiatavhandling), Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet, Växjö. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-15863> (2010:1)
- Eriksen, Thomas Hylland. (1997). Andras oseder och vår kultur. *Moderna tider*, (82), 26-33.
- Fioretos, Ingrid. (2009). *Möten med motstånd: kultur, klass, kropp på vårdcentralen*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.
- Frykman, Jonas, & Gilje, Nils (Red.). (2003). *Being there: new perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gustafsson, Emma. (2012). *Konstens betydelse för hälsan: erfarenheter och inspiration från en kurs på Högskolan Dalarna*. Falun: Region Dalarna.
- Gustafsson, Kristina. (2003). Vinna eller försvinna: fostran till humankapital i 2000-talets skola. I Markus Idvall & Fredrik Schoug (Red.), *Kunskapsambällets marknad* (s. 57-86). Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Kristina. (2004). *Muslimsk skola, svenska villkor: konflikt, identitet & förhandling*. Umeå: Boréa.
- Gustafsson, Kristina. (2007). Den gäckande kulturen. I Jenny Berglund & Göran Larsson (Red.), *Religiösa friskolor i Sverige: historiska och nutida perspektiv* (s. 189-210). Lund: Studentlitteratur.

- Hallands kulturplan 2014-2016*. (2013). Hämtad från <http://www.regionhalland.se/sidhuvud/bestall-ladda-ner/kultur1/kulturplan/hallands-kulturplan-2014-2016/>
- Havighurst, Robert James, & Albrecht, Ruth. (1953). *Older people*. New York: Longmans, Green.
- Helander, Jan. (1979). *Det långa mognandet: några kapitel om att bli äldre*. Lund: Skeab/H. Ohlsson.
- Holmgren, Kristian. (2009). *Tolkens tysta kunskap*. Härnösand: Härnösands folkhögskola.
- Hyltén-Cavallius, Sverker. (2005a). Det sinnliga svunna. I Magnus Öhlander (Red.), *Bruket av kultur: hur kultur används och görs socialt verksamt* (s. 203-224). Lund: Studentlitteratur.
- Hyltén-Cavallius, Sverker. (2005b). *Minnets spelrum: om musik och pensionärskap*. Hedemora: Gidlund.
- Hyltén-Cavallius, Sverker. (2007). Lika gamla leka bäst: ålder och generation som likhetsprojekt. I Lars-Eric Jönsson, Susanne Lundin & Sverker Hyltén-Cavallius (Red.), *Åldrandets betydelser* (s. 91-124). Lund: Studentlitteratur.
- Högberg, Cajsa. (2012). *Kultur för äldre: en inspirationsskrift*. Stockholm: Statens kulturråd.
- Johansson, Mairon. (2007). *Gamla och nya frivillighetsformer: äldreomsorgshybrider växer fram*. (Licentiatavhandling), Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet, Växjö. Hämtad från <http://lnu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:205585>
- Jönsson, Lars-Eric, & Lundin, Susanne. (2007). *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Kultur & hälsa: kulturprogram för vården och föreningslivet*. (2014). Hämtad från www.hbf.se/files/Kulturutbudskatalog2014WEB.pdf
- Kultur för hälsa: en exempelsamling från forskning och praktik*. (2005). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Kultur för äldre: värt att leva för*. (2013). Stockholm: Kulturrådet.
- Kultur i vård och omsorg*. (2003). Stockholm: Statens kulturråd.
- Kultur i vården. En exempelsamling*. (1983). Stockholm: Statens kulturråd i samarbete med Landstingsförbundet.
- Kultur i vården. Idéer och synpunkter*. (1984). Stockholm: Statens kulturråd i samarbete med Landstingsförbundet.
- Kultur i vården. Utgångspunkter, organisation, resurser*. (1984). Stockholm: Liber distribution.
- Kulturdepartementet. (2013). *Uppdrag till Statens kulturråd att främja kultur för äldre*. (Ku2013/1966/KO). Hämtad från <http://www.regeringen.se/sb/d/16865/a/225551>.
- Kulturen - en viktig bestämningsfaktor för folkhälsan: dokumentation från en hearing på Medelhavsmuseet i Stockholm den 29 januari 2003*. (2003). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Lindström, Dorota. (2006). *Sjung, sjung för livet!: en studie av körsång som pedagogisk verksamhet och av deltagarnas upplevelse av hälsa och livskvalitet*. (Licentiatavhandling), Luleå tekniska universitet, Luleå. Hämtad från <http://epubl.ltu.se/1402-1757/2006/43>
- Lundgren, Eva. (2005). Hemlikt eller hemporr. I Magnus Öhlander (Red.), *Bruket av kultur: hur kultur används och görs socialt verksamt* (s. 225-262). Lund: Studentlitteratur.
- MacIntyre, Alasdair C. (1981). *After virtue: a study in moral theory*. London: Duckworth.
- Mayne, John. (2012). Contribution analysis: Coming of age? *Evaluation*, 18(3), 270-280. doi: 10.1177/1356389012451663
- Måla för livet. Steg 1*. (2010). Hallands bildningsförbund.
- Måla för livet. Steg 2*. (2012). Hallands bildningsförbund.
- Nirje, Bengt. (2003). *Normaliseringsprincipen*. Lund: Studentlitteratur.

- Nussbaum, Martha Craven. (1990). *Love's knowledge: essays on philosophy and literature*. New York: Oxford Univ. Press.
- Nussbaum, Martha Craven. (1995). *Känslans skärpa, tankens inlevelse: essäer om etik och politik*. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Nussbaum, Martha Craven. (1997). *Cultivating humanity: a classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Riessman, Catherine Kohler. (2003). Analysis of personal narratives. I James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (Red.), *Inside interviewing: new lenses, new concerns* (s. 331-346). Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Rose, Nikolas. (1999). *Powers of freedom: reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruud, Even. (2002). *Varma ögonblick: om musik, hälsa och livskvalitet*. Göteborg: Ejeby.
- Sjölund, Maria. (2012). *Levd erfarenhet av ålder: föreställningar om och erfarenheter av att vara och bli äldre*. (Diss.), Umeå universitet, Umeå.
- Socialstyrelsen. (2006). *Socialt arbete med äldre: förslag till kompetensbeskrivning för handläggare inom äldreomsorg*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Svensson, Cecilia. (2011). Att gå från organisationsfokus till kundfokus. I Merike Hansson (Red.), *Leda känslomässigt krävande arbete: för dig som är chef inom socialt arbete och omsorg* (s. 123-141). Stockholm: Gothia.
- Svensson, Lars. (2006). *Mötesplatser på landsbygden: om äldre människor, gemenskap och aktiviteter*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Szebehely, Marta. (2000). Äldreomsorg i förändring. Knappa resurser och nya organisationsformer I *Välfärd, vård och omsorg: antologi* (s. 171-223). Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Söderman, Lena, & Antonson, Sivert (Red.). (2011). *Nya Omsorgsboken*. Malmö: Liber.
- Taylor, Charles. (1992). *The ethics of authenticity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Taylor, Charles. (1995). *Identitet, frihet och gemenskap: politisk-filosofiska texter i urval av Harlad Grimen*. Göteborg: Daidalos.
- Thelin, Angelika. (2009). *Den tredje åldern: en kunskapsöversikt*. Växjö: Växjö universitet, Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete.
- Theorell, Töres. (2009). *Noter om musik och hälsa*. Stockholm: Karolinska Institutet University Press.
- Tornstam, Lars. (1996). Caring for the elderly. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 10(3), 144-150. doi: 10.1111/j.1471-6712.1996.tb00327.x
- Tornstam, Lars. (2005). *Åldrandets socialpsykologi*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Waugh, Evelyn. (1945). *Brideshead revisited: the sacred and profane memories of Captain Charles Ryder: a novel*. London: Chapman & Hall.
- Åhlfeldt, Emanuel, & Engelheart, Stina. (2009). *Socialt innehåll: om förändringsarbete för enhetschefer i äldreomsorgen*. Handen: Nestor FoU-center.

Webbplatser

På följande webbplatser återfinns dokument, skrifter och information som refereras till i rapporten.

- www.kulturellahjarnan.se (Den kulturella hjärnan)
- www.hbf.se (Hallands bildningsförbund)
- www.kulturradet.se/bidrag/Skapande-skola/ (Skapande skola – Kulturrådet)
- www.regionhalland.se (Region Halland)
- www.wzb.eu/en/research/society-and-economic-dynamics/cultural-sources-of-newness/projects/artistic-interventions-in-organiza (Artistic interventions in organizations – Berlin Social Science Center)

Forskning i Halmstad

Forskning i Halmstad är en skriftserie öppen för forskare anställda vid Högskolan i Halmstad. Texten genomgår kvalitetsgranskning av minst två granskare före publicering.

För mer information och aktuell lista se: <http://hh.se/hup>

- 1 Sven-Olof Olsson (red.) (1995). *Medeltida danskt järn: framställning av och handel med järn i Skåneland och Småland under medeltiden.*
91-972579-0-7
- 2 Sven-Olof Olsson (red.) (1999). *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck - länkar i halländsk medeltid.*
91-972579-1-5
- 3 Jörgen Johansson (1999). *Regionalisering och internationalisering i Halland: politik och statsvetenskap i ett epokskifte.*
91-972579-2-3
- 4 Ulla Tebelius, Marie Ericsson (2001). *Demokrati som procedur eller engagemang: unga kvinnors och mäns möjlighet till demokratisk påverkan.*
91-972579-3-1
- 5 Margaretha Milsta, Ulla Tebelius (2003). *Att leda lärmiljöer och att leda i lärande miljöer.*
- 6 Magnus Lindmark, Sven-Olof Olsson, Ronny Pettersson (red.) (2002). *Miljö - ekonomi - historia.*
91-972579-5-8
- 7 Håkan L. Kolsmyr, Sven-Olof Olsson (red.) (2003). *Arkiv i Halland: en vägledning till arkiven i länet.*
91-972579-6-6
- 8 Jörgen Johansson (2004). *Regionalisering och kommunal självstyrelse : halländska kommuner i en regional miljö.*
91-972579-8-2
- 9 (i publikationen felaktigt angivet som nr 7) Ulla Tebelius, Christina Aderklou, Lotta Fritzdorf (2003). *ITiS som incitament till skolutveckling: den nationella utvärderingen av IT i skolan : surveystudien, 2000-2003.*
91-972579-7-4
- 10 Jörgen Johansson (2005). *Regionförsök och demokrati: demokratisk legitimitet och regionalt utvecklingsarbete i Skåne och Västra Götaland.*
91-972579-9-0
- 11 Roland Ahlstrand (2006). *Strategier i tiden: en studie av telekomföretaget Ericssons nedläggningar i Norrköping och Linköping.*
91-974819-0-4
- 12 Anita Franke, Barbro Arvidsson, Bertil Gustafsson (2007). *Högskolepedagogisk handledning: erfarenheter av pedagogisk förnyelse vid Högskolan i Halmstad.*
91-974819-1-2
- 13 K. G. Hammarlund, Tomas Nilsson (ed.) (2008). *Technology in time, space, and mind: aspects on technology transfer and diffusion.*
91-974819-2-0
- 14 Jonas Svensson, Stefan Arvidsson (red.) (2008). *Människor och makter: en introduktion till religionsvetenskap.*
91-974819-3-9
- 15 Hans Bengtsson, Anders Mellbourn (red.) (2008). *Säkerhet och sårbarhet: hur skapar vi ett hållbart samhälle? : om forskning och utveckling i samverkan.*
91-974819-4-7

- 16 K. G. Hammarlund (ed.) (2009). *Borders as experience*.
978-91-978256-0-3
- 17 Ulrika Sjöberg (2010). *Negotiating cultural and mediated spaces: Being a "Swede" in Greece*.
978-91-978256-1-0
- 18 A. Nelson, P. Björk, J. Trolle-Schultz Jensen, M. Nilsson, A.-K. Witt (0). *De första "Bolognastudenterna" – om aktörskap, yrkesorientering och bildning i programutbildningar*.
978-91-978256-2-7
- 19 Jörgen Johansson, Johan Rydstedt (2010). *Att styra regionala utvecklingsprocesser: demokrati, jämställdhet och lärande i Region Halland och i Gnosjöregionen*.
978-91-978256-3-4
- 20 Sven Åke Hörte, Marita Christmansson (red.) (2009). *Perspektiv på arbetsmiljöarbete*.
978-91-978256-4-1
- 21 Jonas Svensson, Stefan Arvidsson (red.) (2010). *Människor och makter 2.0: en introduktion till religionsvetenskap*.
978-91-978256-5-8

FORSKNING I HALMSTAD NR 22

Högskolan i Halmstad

ISBN: 978-91-87045-19-6 (pdf)

Halmstad University Press
Box 823, 301 18 Halmstad
Telefon: 035-1671 00
E-post: registrator@hh.se
www.hh.se